

НАРЗУЛЛОЕВА М

ПСИХОЛОГИЯИ БАЧАГОНА

**ВАЗОРАТИ МАОРИФИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН**
ба номи С. АЙНӢ

НАРЗУЛЛОЕВА М.

ПСИХОЛОГИЯИ БАЧАГОНА

Қисми 2

Душанбе - 2007

Бо қарори Шӯрои таъбу нашри ДДОТ ба номи С.Айнӣ аз
25.06.2007 №6 ба чоп тавсия шудааст

НАРЗУЛЛОЕВА МАЙРАМ.
ПСИХОЛОГИЯИ БАЧАҒОНА
Қисми 2

МУҲАРРИР: **Маҷидова Б.С.**- доктори илми педагогика,
профессор, мудири кафедраи тарбияи томак-
табии ДДОТ ба номи С.Айнӣ

МУҲАРРИЗОН: **Алиев С.Н.** - номзади илми психология, дот-
сенти ДДОТ ба номи С.Айнӣ
Амонов Н.Қ. - номзади илми психология,
дотсенти ДДМТ
Мустафоқулов Т. - номзади илми психоло-
гия, дотсенти ДДО шаҳри Кӯлоб ба номи
А.Рӯдакӣ

Васоити таълими барои донишҷӯёни донишгоҳ ва коллеҷи
омӯзгорӣ, кормандони муассисаҳои томактабӣ ва барои падару
модарон тавсия карда мешавад.

Васоити таълимӣ ба онҳо оиди инкишофи ҷисмонӣ, пси-
хикӣ ва маънавӣ-ахлоқӣ, омода намудани кӯдакон ба мактаб
маълумотҳои мушаххас медиҳад. Истифодаи васоити таълими
дар дуруст ташкил кардани таълиму тарбияи кӯдакони синни то-
мактаби кӯмак мерасонад.

Нарзуллоева М.

ПЕШГУФТОР

Васоити таълимӣ қисми дуҷуми китоби дарсӣ аз ҷанни «Психологияи бачагона» мебошад. Китоб масъалаҳои инкишофи анатомӣ-физиологӣ, психологӣ, инкишофи ҷаъолияти маърифатӣ, ҷаъолияти бозию меҳнатии кӯдакони синни 3-7 соларо дар ҷараёни таълиму тарбия дар оила ва муассисаҳои томактабӣ дар бар мегирад. Инчунин дар васоити таълимӣ ба инкишофи ҳолатҳои азсаргузаронии ҳиссиёт, эмотсия, феълуроида, ташаккули шахсияти кӯдакони ин давраи синнусолӣ диққат дода шудааст.

Яке аз вазифаҳои асосии оила ва муассисаҳои томактабӣ омода намудани кӯдакон ба мактаб мебошад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (с.2004), Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010» ба масъалаҳои тайёрии кӯдакон ба мактаб як қатор вазифаҳо гузошта шудааст. Ин асосҳои меъерӣ ва ҳуқуқӣ падару модарон ва кормандони муассисаҳои томактабиро мактабро вазифадор мекунад, ки нисбат ба таълиму тарбияи кӯдакони хурдсол масъулияти ҷиддиро дарк намуда, онҳоро ҳаматарафа ба мактаб омода созанд.

Аз ин лиҳоз, дар васоити таълимӣ ба тайёрии психологӣ-педагогии кӯдакони синни томактабӣ аз ҷумла тайёрии ҷисмонӣ, иҷтимоӣ, зеҳнӣ, эмотсионалӣ, умумию махсус маълумотҳои мушаххас дода шудааст. Дар он роҳу воситаҳои ба таълими мактабӣ омода намудани кӯдакони синни 6 сола дар оила, дар ҳаёти ҳаррӯза ва дар рафти машғулиятҳои махсус ташкил кардаи муассисаҳои томактабӣ маълумот меравад.

Ниҳоят, васоити таълимӣ рӯйхати адабиёти истифода шударо пешниҳод мекунад, ки истифодаи он ба донишҷӯёни шӯбаи педагогика ва психологияи томактабӣ, коллеҷи омӯзгорӣ дар аз худ намудани хусусиятҳои психологии кӯдакони синни томактабӣ донишҳои назарӣ дода, дар тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси муассисаҳои томактабӣ кӯмак мерасонад. Умедворам, ки васоити таълимӣ дар баланд бардоштани сатҳи донишҳои педагогиро психологӣ ва методии падару модарон, кормандони муассисаҳои томактабӣ ёрии калон хоҳад расонд.

ХУСУСИЯТҲОИ АНАТОМИЙ-ФИЗИОЛОГӢ ВА ПСИХОЛОГИИ КӮДАКONI СИННИ ТОМАКТАБӢ

Синни томактабӣ кӯдакони аз 3 то 7 соларо дар бар мегирад. Дар ин давраи синнусолӣ узвҳои бадан бо суръати тез инкишоф меёбад. Тағйиротҳои муҳими анатомию физиологӣ дар фаъолияти рағҳои хунгард, пайвандакҳо, бофтаҳо ба вучуд меоянд. Рафти ба устухон табдилёбии скелет ва зиёдшавии вазни мушакҳо давом мекунад. Узвҳои нафаскашӣ ва гардиши хун барои инкишофи мӯътадили узвҳои бадани бача аҳамияти калон дорад.

Дар соли чоруми ҳаёт дар давоми сол вазни бадани кӯдакон ба 1,3 кг, қадашон ба 6,5-7 см зиёд шуда, дар синни чорсолагӣ ба ҳисоби миёна вазнашон ба 15,5-16 кг, дарозии қадашон ба 100,0 см мерасад. Дар охири давраи томактабӣ вазни бадани кӯдак ба 20-21 кг, дарозии қадаш то 110 см расида, вазни майнаи сар аз 1кг 110грам ба 1кг 350грам меафзояд. Сохт ва вазифаи майнаи сар мураккаб мегардад. Аҳамияти идора кардан ва батартибдарории кори нимкурраҳои калони пӯстлохи майнаи сар ва имконоти назоратбарии вай аз болои марказҳои зерипӯстлохии майнаи сар зиёд мешавад. Рефлекси шартӣ ва махсусан системаи сигнали дурум- нутқ бо суръати тез инкишоф меёбад.

Дар баробари тағйиротҳои анатомию физиологӣ дар сиришту ниҳоди кӯдакони ин давраи синнусоли тағйиротҳои муҳими психологӣ ба вучуд меояд. Ин имкон медиҳад, ки кӯдак мустақилона амал карданро ёд гирад.

Дар ҷараёни таълиму тарбия ва ёддиҳи дониш, таҷриба ва маҳорату малакаҳои кӯдак бой мегардад. Тарзи муоширатро аз ҳамсолону калонсолон меомӯзад. Калонсолон ва мураббия мунтазам микдори супоришҳоро зиёд карда, аз вай иҷрои босифати онро талаб мекунанд.

Аз синни 3-4 солагӣ сар карда кӯдак бо ашёҳои олами ихота-карда ба муносибати фаъолона дохил мешавад, ки он мазмун ва ҷараёни инкишофи психикаи ӯро тағйир медиҳад.

Ҳангоми якҷоя кор ва бозӣ кардани кӯдак бо калонсолон на танҳо рафтору кирдори ӯро калонсолон идора мекунанд ва тарзи бо ашёю бозичаҳо муносибат карданро ёд медиҳанд, инчунин шакли нави муоширати иҷтимоӣ ба вучуд меояд. Ин ба ташакку-

ли сифатҳои «чамъиятӣ» ва «якҷоя ширкат варзидан»и кӯдакон таъсири мусбӣ мерасонад. Дар рафти муошират кӯдак ба дарки дурусти «Ман» сарфаҳм меравад ва минъбад кӯшиш мекунад, ки мавқеи чамъиятии худро дуруст дарк кунад. Вачъи «ман ме-хоҳам» ба вачъи «ман бояд иҷро кунам» табдил меёбад. Мавқеи худро дар байни одамон муайян мекунад, бо калонсолон ва ҳам-солон муносибат карданро ёд мегиранд.

Шаклҳои нави муоширати кӯдакон дар рафти машғулиятҳои кӯдакистон шакл гирифта мустаҳкам мегардад. Дар рафти машғулиятҳо кӯдак дар бораи муҳити иҳотакарда, ҳодисаҳои та-бият, ҳаёти иҷтимоию сиёси донишҳои нав гирифта, тасаввуро-таш бой мегардад.

Дар рафти машғулиятҳои таълимӣ (расмкашӣ, гулмонӣ, су-робсозӣ, меҳнати дастӣ) дар кӯдакистон фаъолиятҳои маърифат-ии кӯдакон инкишоф ёфта, эҳсосу идрокшон равшану аниқ ме-гардад. Онҳо бедушворӣ хусусиятҳои ашёро номбар мекунанд, онҳоро аз рӯи шакл, ҳаҷм ва мавқеи ҷойгиршавӣ дуруст муайян карда метавонанд.

Ҳар як ҳодисаҳои дидаю шунида таваҷҷӯҳи онҳоро ба худ ҷалб намуда, ба калонсолон бо саволҳои зиёд: «Чаро?», «Барои чӣ?», «Аз кучо?» муроҷиат мекунанд. Дар синни томақтабӣ амал-ҳои чамъбасткунӣ инкишоф меёбад. Кӯдакон на танҳо намуди зоҳирии ашёҳоро идрок мекунанд, инчунин аз рӯи истифодабарӣ ба гурӯҳҳо ҷудо мекунанд: ашёҳои таълимӣ, сару либос, ашёҳои рӯзгор, мева, сабзавотҳо, мебел, асбобҳои мусикӣ ва ғайраҳо.

Бозӣ яке аз фаъолиятҳои асосӣ, пешбаранда ва инкишофди-ҳандаи шахсияти кӯдакони синни томақтабӣ ба шумор меравад. Дар рафти бозӣ кӯдак мушоҳидаҳои ҳаёти ҳаррӯза, дониш ва таҷрибаҳои андӯхтаи худро ба таври васеъ истифода бурда, ба калонсолон пайравӣ мекунад, дар онҳо ҳаёту зиндагии калонсо-лонро инъикос карда, маҳорат ва малақаҳои меҳнатнашро ташак-кул медиҳад. Агар дар синни 4 солагӣ бозӣ хусусияти кӯтоҳмуд-датӣ дошта бошад, минбаъд он дурудароз давом карда, характери коллективӣ, гурӯҳӣ, бомақсадӣ ва эҷодкорӣ пайдо намуда, муно-сибати байниҳамии кӯдакон ташаккул меёбад.

Дар рафти бозӣ фаъолияти маърифатии кӯдакон зина ба зина инкишоф меёбад, онҳоро ба фаъолияти таълимӣ ва меҳнатӣ тайёр мекунад.

ИНКИШОФИ ФАЪОЛИЯТҲОИ МАЪРИФАТИИ КӯДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Фаъолияти маърифатии кӯдакони синни томактабӣ дар ин давра хусусиятҳои ба худ хоси инкишофёбӣ дошта, он заминаи муҳими омодагии психологии бача ба мактаб мегардад.

ЭҲСОС-зиннаи аввалин ва оддитарини инъикоси ашё ва ҳодисаҳои олами воқеӣ буда, тавассути узвҳои ҳисси (чашм, гӯш, бини, забон, пӯст) хусусияти алоҳидаи онҳо аз тарафи одам доништа мешавад: ранг, равшанӣ, пастию баландии овозҳо, дуруштию суфтагии қисмҳои болоии ашё, гармию хунукӣ, бӯйҳои хушу бад, маззаҳои туршӣ, ширинӣ, талхӣ, шӯрӣ, тезӣ ва ғайраҳо.

Эҳсос ҳамон вақт ба вучуд меояд, ки агар таъсиркунандаи ҷисмонӣ бошад (овоз, мавҷҳои равшанӣ, ашёҳо), узвҳои ҳискунанда ба қабули таъсиркунандаҳо омода бошанд, яъне торҳои асабие, ки ахборотро то охири анализаторҳо баранд ва ҳуҷайраҳои маҳсуси майнаи сар онҳоро қабул кунанд.

Инчунин барои ба вучуд омадани эҳсос таҷрибаи ҳаётии инсон лозим аст. Масалан, чашми одамони калонсол тақрибан ним миллион тобишҳои рангиро фарқ мекунад. Барои фарқ кардани тобишҳои рангӣ аввал одам бояд рангҳоро донанд, онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо кунанд, рангҳои гарм (зард, сурх, гулобӣ, осмонӣ) ва хунук (кабуд, сабз, сӣёҳ), дур (сурху кабуд, зарду сабз), наздик (сурху зард, кабуду сабз)-ро донанд. Чунки ин дониш ва таҷриба дар давоми тамоми ҳаёт ба даст омада, машқҳои маҳсуси узвҳои ҳисси аз одам талаб мекунад. Масалан, барои кӯдакони синни барвақти бачагӣ ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои сенсорӣ аҳамияти калон дорад. Баъзе психологҳои хориҷӣ (К.Бюллер, В.Штерн) ақида доштанд, ки гӯё инкишофи узвҳои ҳисси дар 2-2,5 солагии кӯдак ба охир мерасад, ки он хатои маҳз аст.

Инкишофи эҳсос ва дар баробари он узвҳои ҳисси дар синни томактабӣ давом мекунад. Кӯдак ҳаррӯз бо ашё, ҳодисаҳои нав

вомехӯрад, шинос мешавад, хусусиятҳои онҳоро дониста мегирад ва бо ашёҳои пештар шинос шудааш мукоиса мекунад, таҷрибаи ҳиссии худро такмил медиҳад ва ин амал то охири умри одам давом мекунад, он гувоҳи доимо такмилёбӣ ва инкишофи фаъолияти маърифатии инсон аст.

Эҳсоси кӯдак сифатан тағйир меёбад, ки дар он нақши муайяно нутқ ва минбаъд машқҳои пайдарпаи ҳискунанда мебозад. Бе таълим ва ёддиҳии махсус кӯдак дар бораи хусусияти алоҳидаи ашёҳо ва ҳодисаҳои олами атроф маълумот пайдо карда наметавонад. Ин дар навбати худ аз волидон, мураббия талаб мекунад, ки таваҷҷӯҳи кӯдаконро ҳангоми сайругашт ба табиат ва хусусияти алоҳидаи ашёҳои олами ихотакарда ҷалб намуда, хусусияти монандӣ, умумият ва фарккунандаи онҳоро фаҳмонда диҳанд. Кӯдакон бояд ранг, шакл, садо, бӯй, мазза ва дигар хусусияти ашёҳои дар табиат бударо ҳис карда, онҳоро ба хотир гиранд (осмон-ранги кабуд, гулҳо ранги сурху зард, барги растаниҳо сабз аст, ӯ бояд донанд, ки шамол мевазад, борон меборад, барф хунук аст, ранги сафед дорад, паррандаҳо ҳайвонҳои овозҳои гуногун доранд ва ғайра).

Дар барномаи таълимию тарбиявии «Роҳнамои мураббӣ» (с.2002) дар кӯдакистон дар давраҳои гуногуни синнусоли ташкилу гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ пешбини карда шудаанд, ки дар рафти онҳо эҳсоси кӯдакон инкишоф меёбад. Масалан, ба кӯдакони синни барвакти бачагӣ дар рафти машғулиятҳои сенсорӣ (эҳсосию идрокӣ) оид ба ранг, шакл, бузургӣ, маззаю бӯй ва дуруштию суфтагии ашё маълумотҳо дода мешавад. Дар синни томактабӣ эҳсоси кӯдакон дар рафти машғулиятиҳои расмкашӣ, суробсозӣ, гулмонӣ, меҳнати дастӣ, мусиқӣ, кор дар табиат, шиносои бо фаслҳои сол, дар сайругашт ва саёҳат ба ҷойҳои таърихӣ табиат инкишоф меёбад.

Мувофиқи нишондоди барномаи таълимӣ-тарбиявӣ бачаҳои 3-4 сола дар ҳолати дуруст ташкил кардани таълим рангҳои сиёҳу сафед, сурх, сабз, зард, кабуд, шаклҳои секунча, чоркунча, доира, байзашаклро бедушвори номбар ва фарк карда метавонанд.

Шаклҳои геометрӣро аз рӯи ранг ва шакл ба гурӯҳҳо ҷудо карда, онҳоро бо рангҳо ва ашёҳои дар табиат буда, мукоиса карданро меомӯзанд. Доираро ба офтоб, тӯб, нон, секунчаро ба боми

хона, кулоҳ, самбӯса, сабзӣ, байзашаклро ба бодиринг, боимчон, лимӯ, олу, чоркунҷаро ба экрани телевизор, тиреза ва ғайраҳо монанд мекунамд. Минбаъд кӯдаконро бо рангҳои бунавш, хокӣ, чигарӣ, осмонӣ, норанҷӣ шинос мекунамд ва дар машғулияти расмакшӣ кӯдакон аз ин рангҳо ба таври васеъ истифода мебаранд.

Эҳсоси рангии кӯдакон такмил ёфта дар давраи омодагӣ ба мактаб 12 намуни ранг ва тобишҳои рангӣ, рангҳои гарму хунук, дуру наздикро фарқ мекунамд. Ба гурӯҳҳо ҷудо кардани ашёҳои гуногунро аз рӯи ранг, шакл ва намуд мсомӯзамд. Масалан, гул, хун, себ, анор, матоъ дорои ранги сурханд. Офтоб, мохтоб, тӯб, себ, нон шакли доираро доранд.

Дар инкишофи эҳсос ва идроки кӯдакони синни 4-5 сола ташкили бозии «Халтачаи сеҳрнок», ки тавассути ламскунӣ кӯдакон бо хусусияти ашёҳо (меваҳои сабзавотҳо, ашёҳо) шинос мешаванд, аҳамияти калон дорад. Агар аз як тараф кӯдак фарқ кардани меваҳои сабзавотҳоро ёд гирад, аз тарафи дигар ранг, шакл, мазза, бӯй, дурушӣ, суфтагӣ, хунукӣ, гармӣ, мулоимӣ ва аз қадам мавод (ҷӯб, матоъ, оҳан, пласмас) сохта шудани онҳоро муайян мекунамд, ки минбаъд ба инкишофи тафаккури у замина мегузорад.

Дар синни 5-6 солагӣ ҳангоми машғулиятҳои тартибдиҳӣ кӯдакон аз шаклҳои геометрӣ (чоркунҷа, секунҷа, доира, байза) истифода бурда, ашёҳои гуногунро месозанд, ки ба инкишофи ҳаёли эҷодии онҳо мусоидат мекунамд.

Кӯдакон дар синни 6-7 солагӣ донишҳои дар бораи меваҳои сабзавот азхуд кардаашонро такмил медиҳанд. Дар рафти шинос намудани онҳо бо фаслҳои сол, мушоҳидаи меҳнати калонсолон дар майдончаҳои назди ҳавлигӣ, дар табиат, саҳро бо хусусияти табиати зиндаҳои ғайризинда аз наздик шинос мешаванд, фаҳмида мегиранд, ки чӣ гуна меваҳо дар дарахту (себ, шафтолу, зардоринок) буттаҳо (анор, анҷир, хуҷ), сабзавотҳо дар зерӣ хок (картошк, сабзӣ, шалғам), дар ниҳоли растани (помидор, боимчон, қаламфур), зироатҳои полезӣ: харбуза, тарбуз, каду дар рӯи хок ва ангур дар ток нашъунамо меёбанд. Барои пухта расидани онҳо об, равшанию гармӣ ва нигоҳубину ғамхорӣ лозим аст.

Мураббия ва калонсолон таваҷҷӯҳи кӯдаконро ба шакл, ранг, сохти барг, гул, меваи дарахту буттаҳо, ниҳолҳои сабзавотҳо ҷалб намуда мушоҳидаи онҳоро дар давоми фаслҳои сол таъмин

менамоянд. Зеро хусусияти онҳо дар фаслҳои сол тағйир ёфта, мазза, бӯй, сахтию мулоимӣ ва афзоишашон тағйир меёбад.

Ба инкишофи эҳсоси кӯдакони синни томактабӣ ҳодисаҳои табиат: боридани борон, барф, жола, вазидани шамол, садои раъду барқ, баромадани тирукамон, ивазшавии шабу рӯз, фаслҳои сол, таъсири мусбӣ расонида тасаввуроти онҳоро дар бораи хусусияти ашё ва ҳодисаҳои табиат бой мегардонад. Кӯдакон ҳангоми сайругашт бо паррандаҳо (муқимӣ, мавсимӣ, ҳонагӣ), ҳайвонҳо (ҳонагӣ, ваҳшӣ, дарранда, хазанда, обӣ, ҳокӣ) ҳашаротҳо (ҳомӯшак, гамбӯсак, гавҳорачумбон, малах, мӯрча) шинос шуда, амал, овоз, ҳӯрокхӯрӣ, худмуҳофизаткунӣ, лонасозии онҳоро мушоҳида мекунад ва ҳамаи ин дар инкишофи эҳсоси онҳо таъсири калон мерасонад.

Машғулияти мусиқӣ низ ба инкишофи эҳсоси шунавоии кӯдакон мусоидат мекунад. Кӯдакон бо садо, сохт ва шакли асбобҳои мусиқӣ шинос мешаванд, маҳорати гуш кардан, дарк намудан, дар хотир нигоҳ доштан ва фарқ кардани садоҳоро пайдо мекунанд. Ҳангоми сурудхонӣ овози худро ба мусиқӣ ҷӯр карда эҳсоси шунавоиашонро такмил медиҳанд.

Зина ба зина инкишоф ва такмил ёфтани эҳсоси кӯдакони синни томактабӣ ба ташкили дурусти таълим ва тарбия дар оила ва кӯдакостон вобастагӣ дорад.

ИДРОК- ҳам ба монанди эҳсос зинаи аввалини фаъолияти маърифатӣ буда, ба воситаи он ашёҳои олами ихотакарда дар шакли яклухт инъикос карда мешаванд. Масалан, калимае, ки одам талаффуз мекунад (тарбуз, себ, лимӯ) хусусиятҳои ба ҳамон ашё хос бударо дарк мекунад.

«Курсиро идрок кардан» ин маънои дидани онро надорад, ин ашё ҳамчун ашё барои нишастан идрок мешавад»-нависта буд Жан Пиаже.

«Ҳонаро идрок кардан-нависта буд, Вейтезекер -на ба чашм ворид шудани образ, балки маънои ба он ҷо ворид шударо дорад. Зеро дар вақти идроки ашё ҳамаи анализаторҳои одам фаъолона иштирок мекунад. Бо тағйир ёфтани синнусол мазмуни идрок тағйир ёфта мураккаб, равшан, аниқ мегардад. Масалан, кӯдаки 3-4 сола агар дар секунча боми ҳона, конус, дар росткунҷа тирезаро идрок кунад, бачаҳои 5-6 сола шаклҳоро бо ашё монанд кар-

да доираро ба ҳалқа, кубро ба пораи собун, силиндрро ба стакан монанд мекунад. Шаклҳои геометриро номбар карда, шакли ашёро аз мазмуни он дур мекунад. Масалан, дарро ба росткунҷа, офтобро ба доира ва ғайра монанд мекунад.

Кӯдакони синни томақтабӣ бо душвори расмхоро идрок меку-
нанд. Аз ин рӯ, ба мураббия ва калонсолон зарур аст, ки та-
ваҷҷуҳи кӯдаконро дар вақти идрок ба ҳамаи ашёҳои дар расм
(муҳим ва дуҷуминдараҷа) тасвир шуда ҷалб намоянд. Ҳангоми
бо саволҳои «Дар расм чӣ тасвир шудааст?», «Бо ин ашё чӣ кор
мекунад?», «Ин ашё бо ашёи дигар чӣ гуна алоқамандӣ дорад?»
мувоҷиат намудани калонсолон, кӯдак ашёҳои дар расм тасвир
шударо пурра идрок карда метавонад. Кӯдакон кӯшиш мекунанд,
ки ба мазмун, моҳият ва ашёҳои дар расм тасвир шуда бештар
диққаташонро равона намоянд. Аз ҷавобҳо ва нақли кӯдакон му-
раббия доништа мегирад, ки онҳо то чӣ андоза ашёҳои дар расм
тасвир шударо идрок кардаанд, алоқаи байни онҳо, мавқеи ҷой-
гиршавӣ ва аломатҳои онҳоро муайян карда метавонанд. Ин им-
кон медиҳад, ки минбаъд кӯдакон мушоҳидакор шаванд, мазмуни
расмро дуруст фаҳмида гиранд.

Мушоҳидаи мутахассисон нишон дод, ки кӯдакон ҳамоно рас-
мхоро тезтар идрок карда метавонанд, ки ба мазмуни он сарфаҳм
раванд, номи расмро фаҳманд. Чунки нақши калима дар инкишо-
фи идрок хело калон буда, захираи луғавии кӯдаконро бой мегар-
донад.

Идрокро аз рӯи иштироки анализаторҳо ба идроки биной, шу-
навой, мазза, бӯй, ламсӣ ва аз рӯи ҳастии материя ба идроки фазо,
вақт ва ҳаракат ҷудо мекунанд.

ИДРОКИ ФАЗО Категорияҳои асосии идроки фазоро бу-
зургӣ, шакл, масофа, мавқеи ҷойгиршавӣ ва муносибатҳои фазо-
гӣ байни ашёҳо ташкил медиҳад.

Кӯдакон аз синни барвақти бачагӣ бузургӣ ва шакли ашёхоро
ҳангоми бо онҳо амал кардан доништа мегиранд. Дар синни 3-4
солагӣ анализаторҳои ҳаракатӣ дар идроки фазо нақши роҳбари-
кунандаро мебозанд. Идроки масофа дар синни 5-6 солагӣ му-
шоҳида мешавад, ки он тавассути идроки биной ба амал меояд.
Дар идроки масофа идроки ҳаракат ва манипулятсияи ашё мавқеи
муайяно мебозад.

Аз соли дуҷои ҳаёт сар карда кӯдак бо ашӯро дар фазо муносибат карданро ёд мегирад. Ў ба калонсолон пайравӣ карда, дастурҳои калимагии онҳоро иҷро мекунад. Масалан, «Бозичаро аз кутти гир», «Тӯбро парто, тела деҳ», «Пиёларо ба боли миз гузор» ва ғайра. Минбаъд дар синни 5-6 солагии идроки ламсӣ ва бинӣ такмил меёбад.

Тадқиқотҳои гузаронидаи мутахассисон (А.Я.Колодной, Ф.Н.Шемякина, А.Е.Козирева, К.Н.Корнилов) нишон медиҳанд, ки барои муайян намудани идроки фазо кӯдакон бояд мафҳумҳои ба идроки фазо хос бударо донанд ва онҳоро дар нутқашон истифода баранд. Ба монанди «дар он ҷо», «дар ин ҷо», «дур», «дар наздикӣ», «дар болои кат», «дар зери бом» ва ҳоказо. Масалан, кӯдакони 3,5 сола роҳи ба тарафи кӯдакистон рафтанишонро ин тавр мефаҳмонанд: «Аввал ба он тараф меравем, баъд ба тарафе, ки мағоза ҷойгир аст меравем, дар он ҷо дарвозаи боғча ҳаст. Дарвозаи боғча дар ин тарафи кӯча ҷойгир аст».

Аз баски нутқи кӯдакони 6-7 сола нисбатан инкишоф ёфта, захираи луғавиашон бойтар аст, дар вақти фаҳмонидани мавқеи ҷойгиршавии хона ва ё кӯдакистон аз мафҳумҳои нисбатан аниқ фазогӣ: ба боло мебароем, аз мағоза мегузарем, дар рӯ ба рӯи бинӣ чоршӯна ва ғайраҳо истифода мебаранд. Онҳо ҷойгиршавии ашӯҳои хонаро дуруст муайян мекунад: Ҷевон дар байни рафти китобҳо ва тиреза истодааст», «Пианино дар назди дар истодааст», «Дар тарафи дасти чап оина меистад», «Дар тарафи дасти рост кат меистад».

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки кӯдакони синни томақтабӣ муносибатҳои фазогиро дуруст дарк карда наметавонанд. Аз ин рӯ, ба калонсолон ва мураббия лозим аст, ки аз ду шакли ёддихӣ истифода баранд:

1. Як ашӯро ба кӯдак дода истода тавассути дастури калимагӣ аз вай хоҳиш кунанд, ки мавқеи фазогии ашӯро тағйир диҳад : «Гунҷишкро дар қафас гузор!», «Гунҷишкро дар болои қафас гузор!», «Гунҷишкро дар назди қафас мон!».

2. Мавқеи ҷойгиршавии ашӯро муайян кунанд: «Курси дар назди тиреза аст», «Зафар аз пеши Хуршед истодааст», «Сагча пеш-пеш соҳибаш меравад», «Гӯсола аз қафои гов меравад».

да доираро ба ҳалқа, кубро ба пораи собун, силиндрро ба стакан монанд мекунанд. Шаклҳои геометрии номбар карда, шакли ашёро аз мазмуни он дур мекунанд. Масалан, дарро ба росткунча, офтобро ба доира ва ғайра монанд мекунанд.

Кӯдакони синни томактаби бо душвори расмхоро идрок мекунанд. Аз ин рӯ, ба мураббия ва калонсолон зарур аст, ки таваччуи кӯдаконро дар вақти идрок ба ҳамаи ашёҳои дар расм (муҳим ва дуҷуминдараҷа) тасвир шуда ҷалб намоянд. Ҳангоми бо саволҳои «Дар расм чӣ тасвир шудааст?», «Бо ин ашё чӣ қор мекунанд?», «Ин ашё бо ашёи дигар чӣ гуна алоқамандӣ дорад?» муроҷиат намудани калонсолон, кӯдак ашёҳои дар расм тасвир шударо пурра идрок карда метавонад. Кӯдакон кӯшиш мекунанд, ки ба мазмун, моҳият ва ашёҳои дар расм тасвир шуда бештар диққаташонро равона намоянд. Аз ҷавобҳо ва нақли кӯдакон мураббия доништа мегирад, ки онҳо то чӣ андоза ашёҳои дар расм тасвир шударо идрок кардаанд, алоқаи байни онҳо, мавқеи ҷойгиршавӣ ва аломатҳои онҳоро муайян карда метавонанд. Ин имкон медиҳад, ки минбаъд кӯдакон мушоҳидакор шаванд, мазмуни расмро дуруст фаҳмида гиранд.

Мушоҳидаи мутахассисон нишон дод, ки кӯдакон ҳамон расмхоро тезтар идрок карда метавонанд, ки ба мазмуни он сарфаҳм раванд, номи расмро фаҳманд. Чунки нақши калима дар инкишофи идрок хело калон буда, захираи луғавии кӯдаконро бой мегардонад.

Идрокро аз рӯи иштироки анализаторҳо ба идроки биной, шунавой, маъза, бӯй, лавсӣ ва аз рӯи ҳасти материя ба идроки фазо, вақт ва ҳаракат ҷудо мекунанд.

ИДРОКИ ФАЗО Категорияҳои асосии идроки фазоро бузургӣ, шакл, масофа, мавқеи ҷойгиршавӣ ва муносибатҳои фазогии байни ашёҳо ташкил медиҳад.

Кӯдакон аз синни барвақти бачагӣ бузургӣ ва шакли ашёҳоро ҳангоми бо онҳо амал кардан доништа мегиранд. Дар синни 3-4 солагӣ анализаторҳои ҳаракатӣ дар идроки фазо нақши роҳбарикунандаро мебозанд. Идроки масофа дар синни 5-6 солагӣ мушоҳида мешавад, ки он тавассути идроки биной ба амал меояд. Дар идроки масофа идроки ҳаракат ва манипулятсияи ашё мавқеи муайяно мебозад.

Аз соли дуоми ҳаёт сар карда кӯдак бо ашӯҳо дар фазо муносибат карданро ёд мегирад. Ӯ ба калонсолон пайравӣ карда, дастурҳои калимагии онҳоро иҷро мекунад. Масалан, «Бозичаро аз кутти гир», «Тӯбро парто, тела дех», «Пиёларо ба боли миз гузор» ва ғайра. Минбаъд дар синни 5-6 солагӣ идроки ламсӣ ва биной такмил меёбад.

Тадқиқотҳои гузаронидаи мутахассисон (А.Я.Колодной, Ф.Н.Шемякина, А.Е.Козирева, К.Н.Корнилов) нишон медиҳанд, ки барои муайян намудани идроки фазо кӯдакон бояд мафҳумҳои ба идроки фазо хос бударо донанд ва онҳоро дар нуткашон истифода баранд. Ба монандӣ «дар он ҷо», «дар ин ҷо», «дур», «дар наздикӣ», «дар болои кат», «дар зери бом» ва ҳоказо. Масалан, кӯдакони 3,5 сола роҳи ба тарафи кӯдакистон рафтанишонро ин тавр мефаҳмонанд: «Аввал ба он тараф меравем, баъд ба тарафе, ки мағоза ҷойгир аст меравем, дар он ҷо дарвозаи боғча ҳаст. Дарвозаи боғча дар ин тарафи кӯча ҷойгир аст».

Аз баски нутқи кӯдакони 6-7 сола нисбатан инкишоф ёфта, захираи лугавиашон бойтар аст, дар вақти фаҳмонидани мавқеи ҷойгиршавии хона ва ё кӯдакистон аз мафҳумҳои нисбатан аниқӣ фазогӣ: ба боло мебароем, аз мағоза мегузарем, дар рӯ ба рӯи биной чоршӯна ва ғайраҳо истифода мебаранд. Онҳо ҷойгиршавии ашӯҳои хонаро дуруст муайян мекунад: Ҷевон дар байни рафти китобҳо ва тиреза истодааст», «Пианино дар назди дар истодааст», «Дар тарафи дасти чап оина меистад», «Дар тарафи дасти рост кат меистад».

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки кӯдакони синни томактабӣ муносибатҳои фазогиро дуруст дарк карда наметавонанд. Аз ин рӯ, ба калонсолон ва мураббия лозим аст, ки аз ду шакли ёддихӣ истифода баранд:

1. Як ашӯро ба кӯдак дода истода тавассути дастури калимагӣ аз вай хоҳиш кунанд, ки мавқеи фазогӣ ашӯро тағйир диҳад: «Гунчишкро дар қафас гузор!», «Гунчишкро дар болои қафас гузор!», «Гунчишкро дар назди қафас мон!».

2. Мавқеи ҷойгиршавии ашӯро муайян кунанд: «Курси дар назди тиреза аст», «Зафар аз пеши Хуршед истодааст», «Сагча пеш-пеш соҳибаш меравад», «Гӯсола аз қафои гов меравад».

Дар рафти машгулиятҳои инкишофдиҳии тасаввуротҳои оддитарини математикӣ ва тарбияи ҷисмонӣ мураббия мавқеи фазогии ашё, рақамҳо, кӯдаконро фаҳмонда, идроки фазогии онҳоро такмил медиҳад. Масалан, дар рафти машгулияти инкишофдиҳии тасаввуротҳои оддитарини математикӣ мураббия дастури калимагӣ медиҳад: доираро дар болои (поён, мобайн) коғаз гузаред. Секунчаро ба болои чоркунча монед. Рақами 5 аз рақами 7 пеш меистад, рақами 8 баъди рақами 7 меояд ва ғайраҳо.

Дар машгулияти тарбияи ҷисмонӣ мураббия меғуяд : Олим аз қафои Равшан истад, Мафтуна дар мобайни давра, Азиза аз давра берун барояд.

Кӯдакони даврани омодагӣ ба мактаб дастурҳои калимагии мураббияро дуруст дарк карда супоришҳои ӯро иҷро карда метавонанд: дастҳо ба боло, ба поён, миён, аз мобайни ҳалқа гузаред, ба зинапоя бароед, ба тарафи чап гардед, ба тарафи майдонча давед ва ғайраҳо.

Идроки фазогии кӯдакони синни томактабӣ дар машгулиятҳои расмкашӣ, гулмонӣ (дар мобайн, атроф, боло, поён) дар машгулияти мусиқӣ (ҳаракатҳои дасту пойҳо ҳангоми рақс) ташаққул меёбад.

ИДРОКИ ВАҚТ Вақт ҳастии объективӣ буда, ҳамаи ҳодисаҳои олами воқеӣ на танҳо дар фазои муайян, инчунин дар вақти муайян мегузаранд. Идроки вақт ин инъикоси дурудароз, суръатнокӣ ва пайдарпаии ҳодисаҳои ҳақиқати объективи мағзи сар мебошад (Д.Б.Элконин).

Ба ақидаи Д.Б.Элконин барои дониستاني мафҳумҳои вақт вазифаҳои гуногуни сохти қишри мағзи сар лозим нест.

Барои кӯдакони синни томактабӣ инъикоси вақт нисбати идроки фазо душвортар буда, қори таълимии махсусро талаб мекунад. Зеро вақт гузаранда буда, одам дар як ҳолат хурдтарин воқиди вақтро идрок карда наметавонад, танҳо пайдарпаии он: аввал, баъд ва дар охир (сония, дақиқа, соат) - ро идрок мекунад.

Барои идроки вақт дар одам анализатори махсус вучуд надорад. Вақт тавассути ҳаракат ва ритми фаъолияти ҳаётии назб, нафаскашӣ ва ё бо ёрии асбоби махсус -соат чен карда мешавад. Шахсони қалонсол вақтро ба воситаи анализаторҳои биной доништа мегиранд, ки ин анализатор ҳоло дар кӯдакон инкишоф наёфтааст.

Дар барномаи таълимию тарбиявии кӯдакостон доир ба идроки вақт як қатор чорабиниҳои муайян пешбини карда шудааст, ки он ба идроки вақти кӯдакон кӯмак мерасонад. Бошуурона дарк кардани лаҳзаҳои вақт ба кӯдакон аз он ҷиҳат муҳим аст, ки онҳо ғайрифаъолияти худро ба нақша мегиранд, ба низом медароранд, суръати иҷрои амалро тез ё суст кунанд. Маҳорати ба нақша гирифтани ва ба тартиб даровардани ғайрифаъолият дар кӯдакон сифатҳои ташкилотчиӣ, мақсаднокӣ, аниқ амал намудан ва муташаққилиро таъшиқул медиҳад. Зеро сифатҳои дар боло номбар карда шуда, дар рафти ғайрифаъолияти таълимии бача дар мактаб ва дар ҳаёти ҳаррӯзаӣ вай зарур ва муҳим аст. Вақт тағйирёбанда буда, доимо дар ҳаракат аст, аз ин рӯ, кӯдакони синни томактабӣ вақтро ҳамчун ҳақиқати воқеӣ дуруст дарк карда наметавонанд. Вақт як ченак дорад ва он баргарданда нест, ҳамеша ба пеш ҳаракат мекунад. Барои калонсолон ва мураббия лозим аст, ки дар кӯдакон идроки вақтро тарбия намоянд. Малақаҳои аниқ муайян кардани вақт ба дониш, таҷрибаи шахсии ҳар як бача ва ҳаёти ҳаррӯзаӣ ӯ вобастагӣ дорад. Бача дар рафти ғайрифаъолият ба мазмуни ченаки вақт ва пайдарпаии он сарфаҳм меравад.

Ченаки вақт аз сония, дақиқа, соат, шабонарӯз, ҳафта, моҳ, сол ва аср иборат буда, системаи муайяни меъёри вақтро дар бар мегирад. Ҳар як ченаки вақт ба идроки ҳодисаҳои гузашта, ҳозира ва оянда нигаронида шудааст. Аз ин ҷиҳат, дар рафти шинос намудани кӯдакон бо меъёри вақт ба мураббия ва калонсолон зарур аст, ки новобастагии вақтро ба шахс фаҳмонанд. Маълум аст, ки кӯдакон хеле барвақт дар бораи ҷоришавии лаҳзаҳои вақт тасаввуроти муайян пайдо мекунанд. Махсусан ҳамгоми бо калонсолон муоширати нутқӣ барқарор намудан кӯдак на танҳо бо мафҳумҳои «пагоҳирузӣ», «нисфирузӣ», «беғоҳӣ» ва «шаб» шинос мешавад, инчунин дар нутқаш аз ин мафҳумҳо истифода мебарад. Масалан, «Ман имрӯз барвақт аз хобам хестам», «Шаб шудааст, ман хоб меравам», «Пагоҳ ба боғча намеравам, чунки пагоҳ рӯзи истироҳати аст» ва ҳоказо.

Кӯдакони синни хурди томактабӣ дар нутқашон аз мафҳумҳои ба қисмҳои алоҳидаи шабонарӯз вобаста буда истифода баранд ҳам (пагоҳирузӣ, нисфирузӣ, шаб), бо вучуди он ҷоришавии вақтро нодуруст дарк мекунанд. Кӯдакон дар ин давра мафҳумҳои

ифодакунандаи дирӯз, имрӯз, пагоҳ, фардоро дуруст дарк карда ва дар нутқашон истифода бурда наметавонанд. Масалан, ба ҷои он ки дирӯз метавонанд гуянд: «Мо пагоҳ ба хонаи бибем рафтем». Кӯдакони синни миёнаи томактабӣ доир ба қисмҳои алоҳидаи вақт ва пайдарпаии он маълумотҳои аниқ ҳосил мекунанд. Масалан, ба саволи «Ин воқеа кай шуда гузашт?» бачаҳо чунин ҷавоб доданд: «Саҳари вақто, ки ман аз хоб бедор мешудам» ё «Беғоҳи вақто, ки ман аз боғча ба хона бармегаштам» ва ҳоказо.

Кӯдакони давраи калон ва омодагӣ ба мактаб ҳангоми гуфтугӯӣ на танҳо аз қисмҳои алоҳидаи шабу рӯз, инчунин аз рӯзҳои ҳафта ва моҳҳо истифода мебаранд. Аз ин рӯ, ҳангоми бо қисмҳои алоҳидаи рӯз шинос кардани кӯдакон ба мураббия ва калонсолон зарур аст, ки ба онҳо сабабҳои ивазшавии шабонарӯзро фаҳмонанд, яъне он ба ҷойивазкунии офтоб вобастагӣ дорад, рӯзона офтоб бо нурҳои худ қисми болоии заминро равшан мекунад ва ба мо гармӣ медиҳад. Вақто, ки замин охиста-охиста дар гирди меҳвари худ ҷарх мезанад, ҷои офтобро моҳ ва ситораҳо ишғол мекунанд, ба ҷои рӯз шаб мешавад. Ҳамин тавр, мунтазам ҷойивазкунии шабу рӯз ба амал меояд. Чунин тарзи шарҳу эъзоҳдиҳӣ имкон медиҳад, ки бачаҳо дониши худро оид ба ивазшавии шабу рӯз бой гардонанд ва дар бораи қисмҳои алоҳидаи шабу рӯз тасаввуроти мӯяян ҳосил намоянд.

Тадқиқотҳои гузаронидаи равоношиносон ҳаминро собит мекунад, ки идроки вақт дар кӯдакони синни томактабӣ бо фаъолият ва амалҳои мушаххаси онҳо алоқаманд аст. Масалан, ба кӯдакон расмеро, намоиш доданд, ки дар он духтарча бо варзиши пагоҳирӯзӣ машғул аст ва баъд ба онҳо бо саволи зерин муроҷиат намуданд: «Дар ин расм шумо чиро мебинед?», «Духтарча чӣ кор карда истодааст?», «Қадам лаҳзаи вақт дар расм тасвир шудааст?» Қисми зиёди кӯдакон ҷавоб доданд, ки духтарча пагоҳирӯзӣ ба варзиши бадан машғул аст. Ё ин, ки кӯдакон расми писарбачае, ки хоб аст тамошо карда ҷавоб доданд: «Шабона вақто, ки ҳаво торик мешавад, бачаҳо ва калонсолон хоб мекунанд».

Гарчанде, ки бо кӯдакони синни калони томактабӣ дар кӯдакистон як қатор корҳои фаҳмондадиҳиро оид ба қисмҳои алоҳидаи шабу рӯз бурда шавад ҳам, танҳо 35 фоизи онҳо қисмҳои алоҳидаи шабонарӯзро дуруст муайян карда, ба хотир гирифта

тавонистанду халос. Вале қисми дигари кӯдакон фосилаҳои вақтро дуруст идрок карда наметавонистанд.

Бояд гуфт, ки кӯдакони синни томақтабӣ ашё ва расмҳои зебою серрангро бештар идрок мекунамд ва ҳатто нисбат ба онҳо хисси таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд ва лаҳзаҳои таъсирбахшро дар хотир нигоҳ медоранд. Ҳамин ҷиҳати масъаларо мураббия ба эътибор гирифта дар рафти корҳои фаҳмондадиҳӣ оид ба қисмҳои алоҳидаи шабонарӯз аз расмҳои зебою серранг истифода барад. Дар яке аз тадқиқотҳо барои муайян намудани сатҳи идроки шабонарӯзии кӯдакони синни калони томақтабӣ ва тайёри ба мактаб чор расми рангаро пешниҳод карданд, ки ба қисмҳои алоҳидаи шабонарӯз тааллуқ дошт. Дар расми якӯм манзараи пагоҳирузӣ тасвир шуда буд. Ранги осмон кабуд тасвир шуда, аз паси кӯҳҳо офтоб нурҳои зарди худро ба фазои беканор паҳн мекард. Дар расми дуҷум манзараи нисфироузи тасвир шуда буд. Осмон ранги кабудӣ зардҷатоб дошта, офтоб дар мобайн осмон ҷойгир шуда буд. Дар расми сеҷум манзараи бегоҳӣ тасвир шуда, осмон ранги хокӣ дошт ва офтоб ба паси кӯҳҳо фуру мерафт. Нурҳои офтоб ранги лочуварди хеле равшанро ба хотир меовард. Дар расми чорӯм манзараи шаб тасвир шуда буд. Осмонро пардаи сиёҳ фаро гирифта, моҳу ситораҳо медурахшиданд.

Ҳамин тавр, чор намуди расмҳоро ба кӯдакон дар як вақт нишон дода, аз онҳо хоҳиш карданд, ки фарқиати расмҳоро нишон диҳанд ва ғоянд, ки ин манзараҳо ба кадом лаҳзаҳои шабонарӯзӣ рост меояд. Инчунин ба кӯдакон расмҳоро нишон доданд, ки бо фаъолияти мушаххаси одамон алоқаманд буд. Масалан, писарбача аз хоб хеста истодааст, ҷавонзан ба кор меравад, духтарча аз боғча бар мегардад ва пирамард хоб меравад. Махсусан диққати кӯдаконро ба ивазшавии ранги осмон ҷалб намуданд ва бо саволи зерин муроҷиат карданд: «Вақто, ки офтоб дар нимаи осмон бошад, ранги осмон чӣ гуна мешавад?». Аз рӯи тағйирёбии ранги осмон кӯдакон дар бораи қисмҳои алоҳидаи шабонарӯз маълумоти муайян ҳосил намуданд. Минбаъд озмоишҳо давом дода шуд ва дар машғулияти минбаъда ба ҳар як расм бо тағйирёбии ранги осмон доираҳои ранга часпониданд: ба расме, ки манзараи пагоҳирузи доираи ранги кабуд, ба расме, ки манзараи нисфироузи тасвир шудааст доираи ранги зард, ба расме, ки манзараи бе-

гоҳирӯзиро ифода мекард доираи ранги хокӣ ва ба расми манзараи шаб доираи ранги сиёхро часпониданд.

Натиҷаи озмоиш нишон дод, ки кӯдакони синни томақтабӣ рангхоро нисбат ба худӣ расм хубтар идрок мекунанд ва дар хотир нигоҳ медоранд. Масалан, кӯдакон доираи ранги кабудро идрок карда гуфтанд, ки ин ранг қисми пагоҳирӯзиро ифода мекунад, Ё ин ки доираи ранги сиёхро ба шаб, ранги зардро ба нисфирӯзӣ ва доираи ранги хокиро ба бегоҳ алокаманд намуданд.

Дар барномаи таълимию тарбиявӣ кӯдакистон идроки вақт тавассути машғулияти «Инкишофдиҳии тасаввуротҳои оддитарини математикӣ» ташкил ва гузаронида мешавад. Дар рафти ин машғулият кӯдаконро бо рӯзҳо, ҳафта ва моҳҳо шинос карда, дар бораи як ҳафта чанд рӯзро дар бар мегирад, як моҳ аз чанд ҳафта иборат аст, як сол аз чанд моҳ ва сол аз чанд фасл, ҳар як фасли сол аз чанд моҳ иборат аст шинос намуда, тасаввуроти онҳоро дар бораи вақт бой мегардонанд. Натиҷаи тадқиқотҳои донишҷӯёни шӯъбаи ғоибонаи донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи А.И.Герсени шаҳри Санкт-Петербург нишон дод, ки 50 % кӯдакони давраи калон ва омодагӣ ба мактаб ба саволи «Як ҳафта аз чанд рӯз иборат аст?» ҷавоби дуруст дода тавонистанд. Ба саволи «Шумо кадом рӯзҳои ҳафтaro медонед?», «Имрӯз кадом рӯзи ҳафта аст?» ба таври гуногун ҷавоб доданд. Бачаҳо рӯзҳои якшанбе, душанбе ва чӯмъaro нисбат ба рӯзҳои сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе хубтар медонанд ва дар хотир нигоҳ медоранд. Зеро ин рӯзҳо ба ҳаёти ҳаррӯза, фаъолият ва ҳолатҳои эмотсионалии кӯдакон вобастагӣ дорад, яъне рӯзи якшанбе рӯзи истироҳат аст ва бояд ҳатман рӯзи душанбе ба кӯдакистон раванд. Рӯзи чӯмъа бошад, рӯзи охири ҳафта буда дар пеш ду рӯзи истироҳат-шанбе ва якшанбе ҳаст.

Дар зери мафҳуми «ҳафта» Шумо чиро мефаҳмед, кӯдакони синни калони томақтабӣ ҷавоб доданд, ки «Мо фақат рӯзхоро медонем ҳафтaro намедонем». Танҳо 30-40 фоизи бачаҳои гурӯҳи тайёри ба мактаб рӯзҳои ҳафтaro дуруст ва пайдарпаи номбар карда тавонистанду ҳалос. Бачаҳои ин синну сол рӯзи гузаштaro нисбат ба имрӯз ва рӯзи оянда дуруст дарк мекунанд. Дар барномаи таълимию тарбиявӣ кӯдакистон пешбинӣ шудааст, ки ба бачагони синни калон ва тайёри ба мактаб на танҳо оиди рӯзҳои

ҳафта, балки дар бораи моҳҳо маълумоти муайян додан зарур аст. Аз ин рӯ, ба мураббия ва шахсони калонсол лозим аст, ки донишҳои андохтаи кӯдакони ин синнусолро оиди рӯзҳо ва ҳафта мустаҳкам карда, дар барои моҳҳо ва фаслҳои сол маълумоти мушаххас диҳанд.

Равоншиносон бо мақсади муайян намудани донишҳои кӯдакон оид ба мафҳуми сол, фаслҳои сол аз кадом моҳҳо иборат аст, бо чунин саволҳо муроҷиат намуданд: «Баъди ин моҳ кадом моҳ мешавад?» Бачаҳои синни калони томактабӣ ба саволи «Ҳозир кадом моҳ аст?» ҷавоби дуруст дода натавонистанд, вале 20 ғоизи бачаҳои давраи тайёри ба мактаб ба савол дуруст ҷавоб доданд.

Инчунин аз бачагони ин синну сол хоҳиш карданд, ки номи моҳҳоро номбар кунанд. Танҳо 5 ғоизи бачаҳои синни калон ва 20 ғоизи бачаҳои давраи тайёри ба мактаб моҳҳоро дуруст номбар карда бошанд ҳам, вале ба пайдарпаии он риоя накарданд.

Бояд тазаккур дод, ки дар синни томактабӣ ба кӯдакон идроки дурусти ҷоришавии дақиқаю соат низ бояд омӯзонида шавад. Давомнокии вақт дар ташкили иҷрои ғаъолияти кӯдакон аҳамияти калон дорад. Дуруст идрок намудани вақт ба кӯдакон имконият медиҳанд, ки онҳо ғаъолияти худро ба нақша гирифта, дар рафти иҷрои ғаъолият вақтро самаранок истифода баранд. Идроки дурусти вақт ба кӯдакон аз он ҷиҳат зарур аст, ки онҳо ба мафҳумҳои «баъд», «сонӣ», «пагоҳ», «пас аз як ҳафта», «моҳи дигар» ва ғайра сарфаҳм рафта, дар рафти муоширати нутқӣ ин мафҳумро дуруст истифода баранд. Идроки дурусти вақт тасаввуроти кӯдаконро оид ба фаслҳои сол низ бой мегардонад. Онҳо мефаҳманд, ки моҳҳо ба фаслҳои сол вобаста буда, ҳар як фасли сол аз моҳҳои алоҳида иборат аст.

Бо мақсади инкишоф додани тасаввуроти кӯдакон дар бораи вақт мураббия ва ё калонсолон метавонанд бо саволҳои зерин ба кӯдакон муроҷат намуда, дараҷаи инкишофи идроки онҳоро оиди вақт муайян намоянд:

- Дар кадом фасли сол барф меборад?
- Дар кадом қисми шабонарӯзӣ моҳтоб мебарояд?
- Дар кадом фасли сол ҳаво барвақт торик мешавад?
- Соати 12 - и рӯзро чӣ тавр меноманд?
- Дар кадом фасли сол пашша пайдо мешавад?

- Дар кадом фасли сол арчаро оро медиҳанд?
- Дар кадом фасли сол бойчечак мерӯяд?
- Як сол чанд моҳро дар бар мегирад?
- Вақтро бо чӣ муайян мекунанд?
- Моҳҳои фасли тобистонро номбар кунед ва ғайра.

Ташаккули тасаввуроти бачагон оид ба вақт ба фаъолияти таълими мактабии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Дар натиҷа ин имкон медиҳад, ки бачаҳо ба речаи рӯз риоя кунанд ва дар вақти муайян ба мактаб раванд, 45 дақиқа тоқат карда, дар паси партаҳо нишаста машғули ин ё он фаъолият шаванд ва ё рӯзҳои истироҳати худро пурсамар гузаронанд.

ДИҚҚАТ

Дар синни томактабӣ диққати кӯдакон дар рафти машғулиятҳои таълимӣ, фаъолиятҳои бозӣ, меҳнаткунӣ, ҳангоми сайругашт характери ихтиёрий пайдо мекунанд. Аввалан, ҳаҷми диққат васеъ мешавад, баъдан, устувории диққат мустаҳкам мегардад, бомақсадона ба ягон ашё, ҳодиса равона намудани фаъолияти психикӣ ташаккул меёбад.

Дар васеъшавии ҳаҷми диққат нақши нутқ ва фаъолиятҳои (бозӣ, таълим, меҳнат, расмкашӣ, гулмонӣ, тартибдиҳӣ) хеле калон аст.

Агар дар синни барвақтӣ бачагӣ диққати кӯдаконро бештар ашёҳои равшан, ҳаракаткунанда ва ғайримуқаррарӣ ҷалб намуда онҳо ба саволи «Ин чист?» ҷавоб ёфтани шаванд, пас дар синни томактабӣ диққати кӯдаконро хусусияти ашё ба худ ҷалб намуда онҳо ба саволҳои «Ин ашёҳоро барои чӣ истифода мебаранд?», «Бо ин ашё чӣ гуна амалҳоро иҷро кардан мумкин аст?» ҷавоб меҷӯянд. Бо ҳамин муносибати байниҳамии ашёҳоро доништа мегиранд.

Кӯдакони синни томактабӣ нисбати кӯдакони синни барвақтӣ бачагӣ калима, нутқи калонсолонро бо осонӣ дарк карда ба мазмуни он сарфаҳм мекунанд ва аз ин лиҳоз, дар инкишофи диққати онҳо нақши нутқи калонсолон калон аст. Кӯдакони синни калони томактабӣ на танҳо ба як ашё ва ё расм диққаташонро равона карда онҳоро идрок мекунанд, инчунин диққаташонро ба ду ва зиёда ашёҳо равона карда, инчунин пайдарпай ва равшан онҳоро

идрок карда метавонанд, ки ин амал ба кӯдакони 4-5 сола хос нест.

Дикқати кӯдакони синни томақтабӣ зина ба зина устувор мегардад. Тадқиқотҳои гузаронидаи Бейрль нишон медиҳад, ки агар устувории дикқати кӯдакони яксола ба ягон ашё дар давоми 14,5 дақиқа нигоҳ дошта шавад, дар кӯдакони сесола то 27 дақиқа ва дар синни 5-6 сола то 96-100 дақиқаро ташкил медиҳад.

Таҷрибаҳои гузаронидаи В.В.Ночевкина нишон медиҳад, ки устувории дикқат инчунин ба давомнокии танаффус вобастагӣ дорад. Фаъолияти бозии кӯдакони 2,6 сола- 3,6 сола агар 17,5 дақиқа давом кунад, ба ҳисоби миёна 7-8 дақиқа дикқаташон парешон мешавад. Устувории дикқати кӯдакони 5-6 сола чор маротиба дарозтар давом мекунад. Масалан, агар фаъолияти бозиашон 62,8 дақиқа давом кунад, парешонии дикқати онҳо 1,6 дақиқаро ташкил мекунад.

Аз рӯи маълумотҳои ба даст овардаи В.В. Ночевкина ҳисоби миёнаи парешондикқати кӯдакони давраи миёна, калон ва омодагӣ ба мактаб ҳангоми аз ёд кардани шеър 3,7 маротиба, дар машғулияти математика 2,7 маротиба, дар машғулиятҳои, ки маҳорати фикркуниро талаб мекунад 1,8 маротиба мушоҳида мешавад.

• Бояд қайд кунем, ки устувории дикқат ба хусусияти фардӣ-психологӣ кӯдакон вобастагӣ дорад. Дар кӯдаконе, ки дикқаташонро идора карда, метавонанд ва системаи асабашон баробарвазн аст, устувории дикқат 1,5-2 маротиба нисбати бачаҳои ҳаяҷоннок зиёдтар аст.

Маҳорати муттамарказонидани дикқат ба инкишофи дикқати ихтиёронаи кӯдакон синни калон ва томақтаби замина мегузорад. Бачаҳои 5-7 сола дикқати худро ихтиёрона ба он объектҳои, ки аз кӯдак муттамарказиятро талаб мекунад равона карданро ёд мегиранд. Муттамарказият ва устувории дикқати кӯдакони синни томақтабӣ аз маҳорати калонсолон ва мураббия, аз самаранок ташкил кардани фаъолияти кӯдакон вобастагии калон дорад. Чунки дикқат фаъолияти алоҳидаи психики набуда, дар ҳамаи фаъолиятҳои кӯдак (бозӣ, таълим, меҳнат, расмкашӣ, гулмонӣ) иштирок менамояд ва кори шуурро равшан мекунад, дар натиҷа объект ҳаматарафа, ихтиёрона, дурудароз дар хотир нигоҳ дошта мешавад.

вад. Дикқат бо дигар фаъолиятҳои психикӣ (нутк, тафаккур, ҳаёл) алоқаи зич дошта онҳоро такмил медиҳад.

Бо тағйир ёфтани синнусол диққати кӯдакон устувору мустаҳкам мегардад. Ҳангоми бо расм шинос шудани кӯдакони хурдсол давомнокии устувории диққаташон 6-7 сонияро ташкил медиҳад. Ҳамин расмро кӯдакони синни томақтабӣ дар давоми 12-19 сония тамошо мекунад. (Н.Л.Агеносова).

Таҳти роҳбарии калонсолон диққати ихтиёрии кӯдакони синни томақтабӣ инкишоф меёбад, ки дар он нақши калима ва сухан калон аст. Масалан, калонсолон ба кӯдак мурочиат карда мегӯянд: «Дар вақти аз ҳалқаҳо сохтани манора, аввал ҳалқаи калонро, баъд ҳалқаҳои хурдро гузор. Ҳалқаи калонро ёфта онро ба меҳвар андоз!». Бо чунин тарзи ёддихӣ бача на танҳо тарзи сохтани манораро ёд мегирад, инчунин диққату диққатнокиаш тарбия меёбад. Тавассути нутқи калонсолон бача супоришҳои додаи онҳоро иҷро мекунад. Масалан, ба бача супориш дода шуд, ки расми ҳайвонҳои хонагӣ - гов, асп, гӯсфанд, бузро ҷудо кунад. Бача бояд аз байни расмҳои зиёд, ҳамон расмҳои интихоб кунад, ки ба ӯ супориш дода шуда буд. Диққати бачаро расми дигар ҳайвонҳои хонагӣ саг, гурба, хар ба худ ҷалб намекунад.

Дар охири синни томақтабӣ диққати ихтиёрии бача дар зинаи инкишофӣ бошад ҳам, вале диққати ғайриихтиёрӣ дар ҳаёти вай мавқеи муҳимро мебозад. Дар ҳолати якранг гузаштани машғулиятҳои таълимӣ диққати бача тез-тез парешон шуда, аз як объект ба объекти дигар мекӯчад. Ашҳои серрангу ғайримуқаррарӣ диққати ӯро ба худ ҷалб мекунад. Аз ин рӯ, ба мураббия зарур аст, ки машғулиятҳоро бо аёнӣҳои зебо, серранг ва бо истифодаи тарзу усулҳои гуногуни таълимӣ гузаронида, диққати ихтиёрии кӯдаконро тарбия намояд. Диққату диққатноки имконият медиҳад, ки кӯдак чизҳои эҳсоси идрок кардаашро дурудароз ба хотир гирад ва дар хотир нигоҳ дорад. Ҳангоми ҳал кардани ягон масъала, бача аз амалҳои фикрии тафаккур истифода бурда, ба инкишофи қобилияти ақлиаш замина мегузорад.

Муттамарказият ва устувории диққати бача дар рафти машғулиятҳо ва ташкили мушоҳидаю мушоҳидакорӣ зина ба зина инкишоф меёбад. Ҳангоми сайругашт кӯдак бо ашӣ ва ҳодисаҳои олами ихотакарда шинос мешавад, хусусияти онҳоро ҳамон вақт

ҳаматарафа дониста мегирад, ки калонсолон диққати вайро ба он ҷалб намоянд. Масалан, калонсолон ҳангоми сайругашт, машғулиятҳои таълимӣ таваҷҷӯҳи бачаро ба тағйиротҳои фаслҳои сол, амалу рафторҳои ҳайвону паррандаҳо, ҳашароту ҳазандаҳо ҷалб намоянд. Дар рафти мушоҳидаю мушоҳидакорӣ кӯдак на танҳо хусусияти ашёҳои олами ихотакардари дониста мегирад, инчунин умумият ва фарқияти онҳоро муайян мекунад, ба инкишофи амалҳои фикрии тафаккури кӯдак: муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбаст, абстраксия ва мушаххаскунии вай замина пайдо мешавад.

ХОТИР

Ашё ва ҳодисаҳои олами атроф на танҳо ҳисси таваҷҷӯҳи кӯдаконро ба тарафи худ ҷалб менамоянд, инчунин онҳоро ба хотир мегиранд, дар хотир нигоҳ медоранд ва дар вақти зарурӣ аз нав ба хотир меоранд. Ҳодисаю воқеаҳо, ки кӯдак мебинаду мешунавад дер гоҳ дар лавҳи хотираш нигоҳ медорад. Масалан, ҳар як шахси калонсол ҳамеша воқеаҳои давраи кӯдакӣ ва шевари аз ёд кардашонро бедушвори ба хотир оварда метавонад.

Бо тағйир ёфтани синнусол таҷрибаи ҳаётии кӯдакон пайдарпай васеъю бой мегардад, ки он хотирашонро инкишоф медиҳад. Таъсаввуроти кӯдакон оид ба мафҳуми ашёҳо васеъ гардида як қатор маҳорат ва малакаҳоро аз худ мекунад. Аввалан, онҳо фикрашонро ба тартиб медароранд ва дер гоҳ дар хотир нигоҳ медоранд.

Хотири кӯдакони синни томақтабӣ характери механикӣ, образӣ ва ғайриихтиёрӣ дошта, онҳо бештар ҳодисаҳои шавқовару таъсирбахшро ба хотир мегиранд. Бачаҳои ин синнусол дар рафти машғулияти инкишофи нутқ бе сарфи қувваи зиёдати шеърӯ сурудҳоро аз ёд кунанд ҳам, вале ба мазмуни онҳо пурра сарфаҳм намераванд. Ё дар рафти машғулияти инкишофдиҳии таъсаввуротҳои оддитарини математикӣ бача ададҳоро пайдарпай номбар кунанд ҳам, вале бо тағйир додани пайдарпаии рақамҳо онҳоро дуруст номбар карда наметавонад. Аз ин ҷиҳат, ба мураббия ва калонсолон лозим аст, ки дар рафти машғулиятҳои инкишофи нутқ, шиносои бо адабиёти бадеӣ таваҷҷӯҳи кӯдаконро ба калимаю ибораҳои нав ҷалб намуда захираи луғавии онҳоро бой гардонанд, мазмуни калимаҳои навро фаҳмонанд, то ки дар вақти аз

нав накл кардани афсонаю хикояҳо ва хондани шеър бача моҳияти онҳоро дуруст дарк карда тавонад.

Хотири образӣ дар ин давраи синнусоли бо суръат инкишоф меёбад. Кӯдак образи ашӯҳои пештар идрок кардаашро дар хотир нигоҳ дошта, маълумоти худро дар бораи одамони ихотакарда, меваю сабзавотҳо, дарахту буттаҳо, ҳайвону парранда, ҳашроту ҳазанда, ашӯҳои рӯзгор, фазо ва вақт бой гардонанд ҳам, вале тасаввуроташон норавшану пароканда, беҳаракату омехта мебошад.

Хотири ғайриихтиёрии кӯдакон хусусияти бавоситагӣ дошта, бача бештар он ашӯҳоро ба хотир мегирад, ки бо амалҳои мушаххаси онҳо алоқаманд бошад. Масалан, мураббия ба бача супориш медиҳад, ки ашӯҳоро вобаста ба тарзи истифодабари ба гурӯҳҳо ҷудо кунад: ашӯҳои барои машғулияти варзишӣ, ошхона, ба хонаи гурӯҳ тааллуқ дошта. Кӯдак аввал расмҳои дидаашро ба хотир меорад, баъд онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо мекунад. Аз синни миёнаи томақтабӣ сар карда дар кӯдак бахотиргирий ва аз нав ба хотироварии ихтиёрии мушоҳида мешавад, ки он минбаъд такмил меёбад.

Яке аз шартҳои бомувафакқият ба хотир гирифтани, дар хотир нигоҳ доштани ашӯ ва ҳодисаҳои олами ихотакарда дар рафти фаъолияти бозӣ ба амал меояд. Ин дар навбати худ аз бача талаб мекунад, ки нақши ба зима гирифтааш: духтур, ронанда, ошпазро дуруст ба хотир гирад ва амалҳои лозимиро дуруст иҷро кунад.

Бояд қайд кард, ки миқдори калимаҳое, ки бача дар рафти бозӣ ба хотир мегирад ва аз онҳо истифода мебарад, нисбати миқдори калимаҳое, ки барои ба хотир гирифтани калонсолон пешниҳод мекунад, зиёдтар аст. Масалан, бача нақши фурушандаро иҷро карда, бо харидор муносибат намуда аз таҷриба, дониш ва мушоҳидаҳои худ ба таври васеъ истифода мебарад. Ҳангоми ихтиёрони ба хотир гирифтани ашӯ, ҳодисаҳою воқеаҳо бача аз тарзу усулҳои зарурии бахотир-гирӣ истифода намебарад. Вале дар назди худ мақсад мегузорад, ки онҳоро ба хотир гирифта, дар хотир нигоҳ дорад. Бача мефаҳмад, ки агар ашӯ ё ҳодисаҳои дидаю шунидаашро хуб ба хотир нигоҳ надорад, он гоҳ дар вақти зарурӣ аз нав ба хотир оварданиаш душвор мешавад.

Тарзу усулҳои ба хотиргирий ва аз нав ба хотироварию бача мустакилона аз худ карда наметавонад. Масалан, калонсол ба бача супориш дода аз ӯ хоҳиш мекунад, ки супориши додаашро так-

рор намояд, то ки дуруст ва беҳато иҷро кунад. Ё бо мақсади аз бача чизеро фаҳмидан калонсол диққати ӯро ба рафти воқеа ҷалб намуда, бо саволҳои зерин ба ӯ муроҷиат мекунад: «Баъд чӣ воқеа рӯй дод?», «Баъд ту чӣ кор кардӣ?», «Вай кучо рафт?» ва ғайраҳо. Бо ин саволҳои калонсол ба бача хотиррасон мекунад, ки давомӣ ҳодисаро ба хотир оварда нақл кунад. Дар ин ҳолат бача метавонад, ҳодисаҳои дидаю шунидаашро бо ҳодисаҳои дар айни замон рух дода алоқаманд карда, воқеаро пурра нақл намояд. Масалан, бача дар бораи ягон ҳайвон -асп нақл мекунад. Калонсол ба вай савол медиҳад: «Бигӯй, ки ба асп кадом ҳайвон монанд аст?» Бача бо мақсади ба хотир гирифтани фаъолияти психикиаш -диққаташро ба ашё ва ё ҳодиса ихтиёрон раво мекунад, мушоҳида менамояд, хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунандаи онҳоро доништа мегирад, аз амалҳои фикрии тафаккур (муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбасти) ба таври васеъ истифода мебарад. Масалан, бача расми ҳайвонҳоро тамошо карда истода, онҳоро ба ҳайвонҳои хонагӣ ваҳшӣ ҷудо мекунад, хусусиятҳои онҳоро ба хотир меорад.

Хотир бо тасаввурот алоқаи ҷудонашаванда дорад. Тадқиқотҳои гузаронидаи олимони хориҷи В.Штерн, К.Бюллер, Дж.Селли нишон доданд, ки кӯдакони миллати халқиятҳои гуногун ва дар давраҳои гуногуни таърихӣ расми дар як мавзӯ ҷамъбасти хусусиятҳои монандӣ дорад. Онҳо расмҳои кӯдаконро ба 3 давраи инкишофи синнусоли ҷудо мекунад.

а) давраи кашидани хатҳои қачу қилеб (2-3 солагӣ), яъне бе-мақсадона ба рӯи қоғаз кашидани хатҳои қачу қилеб;

б) давраи ба нақшадароӣ (4-8 солагӣ), пеш аз кашидани ягон расм лоиҳаи онро пешакӣ ба худ тасаввур мекунад;

в) давраи барҳамхӯрии ба нақшадароӣ (8-12 солагӣ) расми ягон ашёро ба таври эҷодӣ мекашанд.

Агар кӯдакони 3-сола қаламро ба рӯи қоғаз бурда аз хатҳои қачу қилеби кашидаи худ ҳисси қаноатмандӣ зоҳир кунанд, бачаҳои 4 сола бо кашидани ашёҳои мушаххас машғул мешаванд. Масалан, онҳо расми одами бадафтро кашида: а) қисмҳои асосии аъзои бадани онро фаромӯш мекунад; б) шакли қисмҳои аъзои бадани одами дағалона тасвир мекунад: калларо тухмшакл, сеқунча, чорқунча, дастро ҷӯбчамонанд ё тухмшакл; в) мутаносибии қисмҳои аъзои бадани дағалона тасвир мекунад:

калла калон, пойҳо кӯтоҳ, дастҳо дароз, тана хурд; г) миқдори қисмҳои аъзои бадан кам ё зиёд аст (як ва ё як чандто даст, ду бини, ду даҳон); д) дар мавқеи ҷойгиршавии қисмҳои бадан хатогиҳои зиёд мушоҳида мешавад: даҳон ва бини дар калла кашида нашудааст, даст аз сар ва ё аз миён мебарояд, пойҳо ба профил (намуди як тарафаи сару рӯи одам); ҳарду чашм дар як тараф; е) аломатҳои зиёдатири тасвир карда, вале қисмҳои асосии бадани одамро фаромӯш кардаанд: бадани одам дар дохили либос, каллапӯш ва лента дар калла, дар даҳон найчаи сигоркашӣ, вале дасту пой тасвир нашудааст; ж) аз дохили каллапӯш мӯйҳо ва аз зери шим пойҳо намоён аст.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки кӯдакони синни томактабӣ бештар он расмҳои мекашанд, ки ба онҳо таъсири эмотсионалӣ расонда бошад. Маҳорати расмкашии кӯдакон ба тарзи нишон додан ва омӯзонидани калонсолон вобастагӣ дорад. Кӯдак расми кашидаи калонсолонро мебинад, ба хотир мегирад ва ҳангоми расмкашӣ аломатҳои нишондодаи онҳоро ба хотир оварда мекашад.

Дар инкишофи психикаи кӯдакони синни томактабӣ хоҳири ҳаракатӣ ё худ хоҳири моторӣ нақши калон мебозад, ки тавассути он малақаҳои асосӣ барои ҳаракати даст ташаккул меёбад.

Малақаҳои нав ва гуногун, ки дар синни миёна ва калони томактабӣ ташаккул меёбанд (малақаҳои худхизматрасонӣ : кашидан ва пӯшидани сару либос, бастанӣ банди пойафзол) ба ташаккули малақаҳои бо коғазу қалам амал кардани кӯдакон кӯмак мерасонад. Хоҳири ҳаракати дар ташаккули малақаҳои ҷисмонӣ: давидан, ҷаҳидан, партофтан, доштани тӯб ва ғайра замина мегузорад. Дар аввал иҷрои ин амалҳо ба кӯдак душворихоро ба вуҷуд орад ҳам, минбаъд иҷрои онҳо осонтар, сабуктар шуда аз бача қувваӣ зиёди ҷисмонӣ рӯҳиро талаб намекунад.

Хоҳири калимагӣ-мантиқии томактабӣ ба инкишофи қобилияти фикрии онҳо мусоидат мекунад. Агар дар кӯдакони хурдсол хоҳири хусусияти зоҳирӣ дошта бошад, ашӯ ва ё ҳодисаҳои дидаю шунидаашонро айнан нақл кунад, дар давраи калон ва омодагӣ ба мактаб мазмунӣ чизҳои дидаю шунидаашонро гуфта медиҳанд.

Маълумотҳои ба даст овардаи мутахассисон нишон дод, ки дар кӯдакони синни хурди томактабӣ хоҳири калимагӣ-манти-

киро мушоҳида кардан мумкин аст, ба шарте, ки кӯдак мазмун ва моҳияти чизҳои дидаю шунидаашро дуруст дарк кунад, ба хотир гирад, онҳоро бо чизҳои дигар дар алоқаманди дида тавонад.

Инкишофи хоҳири калимагӣ-мантиқӣ ба тағйиротҳои ғаволияти ҳаёл бевосита таъсир мерасонад. Дар синни калони томактабӣ талабот ба ағният ва идроки чизҳои мушаххас кам мешавад. Ҳангоми аз нав ба хотир овардан образҳои нав ба вучуд меояд. Масалан, бачаҳои 6-7 сола ҳангоми шунидан ва ё нақл кардани афсона худро ба ҷои қаҳрамонони он тасаввур карда, фантазияашонро эҷод мекунанд ва таҳаюллотии худро инкишоф медиҳанд.

Аз кӯдакони 3-4 сола хоҳиш карданд, ки ҳикояи навишташударо бо диққат гӯш карда онро давом диҳанд. Масалан, « ду писарбача дар ҷангал роҳро гум карданд...». Кӯдакон ҳикояро ин тавр давом доданд « ...Онҳо ба автобус савор шуда ба хона омаданд». Бачаҳои 6-7 сола худро дар ҷунин вазъият тасаввур карда вариантҳои гуногунро фикр карда баромаданд, ки қисми хотимагии онро ба ягон ҳикоя ва ё афсонаи пештар шунидаашон алоқаманд намуданд. Зеро хоҳири калимагӣ-мантиқӣ кӯдакони синни томактабӣ ба дониш, таҷриба ва тасаввуротҳои пештараи онҳо вобаста мебошад.

Дар инкишофи хоҳири ихтиёрии кӯдакони синни томактабӣ аз нав ба хотир овардан нисбати ба хотир гирифтани бартари дорад. Ҷунки аз нав ба хотир овардан бо ғаволияти дар хотир нигоҳ доштан алоқаманд мебошад. Кӯдакон шеърӣ дар хотир нигоҳ доштаашонро тавассути аз нав ба хотир овардан такрор мекунанд. Ғаволияти дар хотир нигоҳ доштан ба ғаволнокии ҳуди кӯдак вобаста мебошад. Агар супориши ба кӯдак дода шуда ҳаваси маърифатии ӯро бедор кунад, вай супориш, калима ва ё ашъи гуфтаи мураббияро хуб ба хотир мегирад ва дер гоҳ аз хотир фаромӯш намекунад. Инҷунин ихтиёрони, бомақсадона ба хотир гирифтани, дар хотир нигоҳ доштан ва аз нав ба хотир овардан аз моҳият ва аҳамияти ҷизи ба хотир гирифта шаванда вобастагӣ дорад. Масалан, мураббия ба кӯдак супориш медиҳад, ки шеърӣ ба ӯ дода шударо то рӯзи ид аз ёд кунад. Кӯдак дар назди худ мақсад мегузорад, ки шеърро аз ёд кунад ва дар хотир нигоҳ дорад.

Ҳаҷми хотири кӯдакони синни томақтабӣ зина ба зина васеъ шуда, ба хотиргириашон аниқ, равшан ва мустаҳкам мегардад. Ба таври эҷодӣ истифода бурдани тасаввуротҳои дар хотир нигоҳ доштаи кӯдакон дар фаъолиятҳои гуногун (бозӣ, таълим, меҳнат) минбаъд такмил меёбад.

ТАФАККУР

ТАФАККУР-фаъолияти олитарини маърифатӣ буда, тавассути он одам дар бораи алоқа ва муносибати байниҳамии ашёҳо, ҳодисаҳои воқеаҳои олами ихотакарда маълумот мегирад.

Аз рӯзҳои аввали ба дунё омадан кӯдак бо ашё ва ҳодисаҳои олами ихотакарда шинос мешавад, қонуниятҳои табиатро доништа мегирад. Хусусиятҳои ашёҳоро эҳсоси идрок карда ба хотир мегирад, дар хотир нигоҳ медорад ва дар вақти зарури онро аз нав ба хотир меорад. Дар соли дуҷуми ҳаёт тафаккури ӯ ба инкишофи оғоз мекунад.

Инкишофи тафаккур бо роҳгардӣ, шаклҳои ҳаракат, васеъшавии ҷаҳонбинӣ ва ба вучудии нутқи кӯдак алоқаманд аст.

Педагогони барҷаста Я.А.Коминский, Ж.Ж.Руссо, И.П.Пестолотский, Ф.Фребель, К.Д.Ушинский, Н.К.Крупская, А.И.Тихеева ва дигарон нақши табиатро дар инкишофи қобилияти зеҳнии кӯдакон қайд карда онро ҳамчун сарчашмаи бузурги инкишофи дониши шахс баҳо дода буданд. Минбаъд ин ақида дар қорҳои тадқиқотии як зумра педагогу психолог ва табиатшиносон бо монанди Л.С.Виготский, А.В.Запорожес, Н.Н.Поддъяков, С.Н.Николаева ва дигарон дастгирӣ ва мавриди омӯзиш қарор гирифта буд.

Аз ин рӯ, ба падару модарон ва мураббия зарур аст, ки табиатро барои инкишофи ҳамаҷарафа, аз ҷумла қобилияти фикрии кӯдакон ба таври васеъ истифода баранд. Зеро кӯдак аз рӯзҳои аввали ба дунё омаданааш ҳайвону паррандаҳо, растанию гулҳо, буттаю дарахтонро, ки ӯро ихота мекунад мебинад, садои онҳоро мешунавад, ҳаракат ва рафторҳои онҳоро мушоҳида карда, тасаввуроташ зина ба зина ташаккул ёфта, ба қобилияти зеҳнии ӯ таъсири калон мерасонад (С.Н.Николаева).

Мушоҳидаҳои гузаронидаи тадқиқотчиён А.М.Федотова, Е.Ф.Терентьева, Е.И.Золотова нишон доданд, ки дар синни калон-

ни томактабӣ кӯдакон аз 10 то 45 номи ҳайвону паррандаҳоро номбар карда, онҳоро аз рӯи расм мешиносанд. Кӯдакон дар бораи синфи моҳиён ва обхокиҳо маълумоти кам доранд. Дар ин давраи синнусоӣ онҳо ба мафҳумҳои «дарранда», «ҳайвонҳои ваҳшӣ» сарфаҳм намераванд. Дар вақти ба гурӯҳҳо ҷудо кардан ба ҳатогиҳо роҳ медиҳанд. Масалан, гург, паланг, рӯбохро ба гурӯҳи ҳайвонҳои ваҳшӣ ҷудо мекунанд, вале намедонанд, ки онҳоро инчунин ба гурӯҳи ҳайвонҳои ширхӯр, дарранда дохил кардан мумкин аст. Ҳангоми сӯҳбат маълум шуд, ки кӯдакони ин синнусол харгӯш, санҷоб, сағ, гурбаро ба синфи даррандаҳо дохил кардан намехоҳанд.

Барои инкишофи қобилияти зеҳнии кӯдакон ба калонсолон ва мураббия зарур аст, ки дар бораи олами ҳайвоноту паррандаҳо маълумотҳои аниқу равшан дода, маҳорати ба гурӯҳҳо ҷудо кардани меваю сабзавотҳо, ҳайвону парранда ва ҳашаротҳоро ёд диҳанд, ки тавассути он амали фикрии тафаккур- ҷамъбаस्तкунӣ инкишоф меёбад.

Ба кӯдакон аз рӯи хусусияту муносибат нисбат ба одамон (ҳонагӣ, ваҳшӣ), воситаи истеъмоли (дарранда, растаниҳои заҳронок ва беазаҳро), ҷои зисти онҳо (дар замин, дар об, замину ҳаво, замину об) воситаи ҳаракат (парвозкунанда, шинокунанда, ҳазанда, ҷаҳанда, даванда) ба гурӯҳҳо ҷудо кардани ҳайвонҳоро омӯзонанд.

Тафаккур хусусияти донистагирӣ дошта дар рафти бо ашё, бозичаҳо муносибат кардан эҳсоси ламсии кӯдак инкишоф меёбад, тарзи бо онҳо амал карданро ёд мегирад (қошук барои ҳӯрокхӯрӣ, бо пиёла ҷой менӯшанд, тӯбро тела додан мумкин аст ва ғайра).

Тафаккури кӯдакон зина ба зина дар рафти мушоҳидаҳои ҳар-рӯзаӣ ҳодисаҳо воқеаҳо, амалу рафтори одамон, ҳайвонҳо, паррандагон, тағйироти фаслҳои сол, ҳодисаҳои табиату муносибатҳои иҷтимоии атрофиён инкишоф меёбад. Ҳангом иҷрои намунаҳои гуногуни фаъолияти бозӣ, расмкашӣ, суробсозӣ, Машғулиятҳои таълимӣ ва меҳнат дар табиат кӯдак бо хусусияти ашё шинос шуда, дониш ва таҷрибааш васеъ мешавад. Ӯ аз амалҳои фикрии тафаккур (муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбаст, абстраксия, мушаххаскунӣ) истифода бурда, хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунанда, алоқаи байни онҳоро дониста мегирад. Минбаъд дар рафти ҳалли ягон масъала аз он ба таври васеъ истифода мекунад.

Дар синни томақтабӣ амалҳои фикрии тафаккур такмил меёбад. Агар кӯдакони синни 3 сола рафти иҷроӣ амалро пешакӣ ба нақша нагирифта, танҳо натиҷаи дар охир ба вуҷуд омадаро донанд, кӯдакони давраи калон ва омодагӣ ба мактаб рафти иҷроӣ амалро пешакӣ ба нақша мегиранд, рафти иҷроӣ амалро назорат мекунанд, барои ба охир расидани амал роҳу усулҳои гуногунро истифода мекунанд. Масалан, дар назди кӯдак вазифаи таъмири бозича меистад. Ё бояд роҳу воситаи таъмири онро ба нақша гирад, ки аввал кадом қисм ва баъд кадом қисми онро таъмир кардан лозим аст.

Азҳудкунии захираи луғавӣ ва сохти грамматикӣ нутқ на танҳо тафаккури кӯдакро инкишоф медиҳад, инчунин дар ҳалли масъала кӯмак мерасонад. Ба кӯдакони синни гуногун бо саволи зерин муроҷиат намуданд: «Лӯхтак, қошук, қалам чист?». Баҷаҳои 2-3 сола ба ашӯи мушаххас ишорат карда ҷавоб доданд: «Ин қошук», «Ана, ин лӯхтак», «Дар ин ҷо қалам». Баҷаҳои 5 сола ба ин савол чунин ҷавоб доданд: «Қалам барои навистан», «Лӯхтак барои бозӣ кардан», «Бо қошук хӯрок мехӯранд».

Баҷаҳои ҳамин синнусол ба саволи «Лӯхтак чист?» (асп, қалам, қошук, чист?) чунин ҷавоб доданд: «Лӯхтак сар, даст, пой, мӯй дорад», «Асп сар, тахтапӯшт, дум ва чор пой дорад». Агар кӯдакони 5 сола аломатҳои зоҳирии лӯхтак ва аспро муайян карда тавонанд, кӯдакони 6-7 сола ба аломатҳои муҳими онҳо диққат медиҳанд: «Асп ин ҳайвон аст», «Қалам ҷубест, ки бо он менависанд», «Лӯхтак ин бозича», «Қошук барои хӯрокхӯрӣ».

Бо ашӯҳое ки кӯдак ҳаррӯз вомехӯрад, бо ёрию воситаи онҳо амалҳоро иҷро мекунанд, дар натиҷа хусусият ва моҳияти онҳоро медонад ва дар хотир нигоҳ медорад. Ҳангоми бо ашӯи барояш нав, ки хусусият ва моҳияти онро намедонад, бо саволи «ин чист?» гуфта муроҷиат кардани калонсолон, танҳо хусусиятҳои зоҳирии онҳоро номбар мекунанд ҳалос.

Ҳар қадаре, ки кӯдак бо ашӯҳои нав зиёдтар шинос шавад, бо онҳо муносибат карда хусусияти онҳоро доништа мегирад, ҳамон қадар захираи луғавиаш бой мегардад, фикрониаши аниқу равшан шуда, маҳорати муқоисакунӣ ва ҷамъбасткунӣ инкишоф меёбад. Масалан, бо дидани табак, коса, сатил, қошук онҳоро бо мафҳуми «ашӯҳои рӯзгор», расми гург, саг, паланг, рӯбохро дидан онҳоро бо мафҳуми «ҳайвон» ифода мекунанд. Минбаъд аз

мафхумҳои «мева», «хайвонҳои хонагӣ», «хайвонҳои ваҳшӣ», «паррандаҳои хонагӣ», «паррандаҳои даштӣ», «муқимӣ», «мавсимӣ» истифода бурданро ёд мегирад.

Дар синни томақтабӣ тафаккур дар се намуд: а) аёний-амалӣ, б) аёний-образӣ; в) калимагӣ-маъногӣ ифода мешавад. Аввалан, кӯдак бо ашӯҳои нав шинос шуда, бо онҳо амалеро иҷро мекунад ва дар рафти он хусусияти ашӯҳоро доништа мегирад. Сонӣ, аз иҷрои амали зоҳирӣ-психикӣ ба амали ботинӣ-психикӣ мегузарад. Бо дидани тасвири ашӯ образи онро пеши назар оварда, медонад, ки ин ашӯ чӣ гуна хусусият дорад, онро чӣ тавр истифода мебаранд, он барои чӣ лозим аст. Кӯдак расми пиёла, қошуқ, табақчаро дида ба саволи «ин ашӯ чист?» бедушворӣ ҷавоб медиҳад. Минбаъд тафаккури кӯдак дар муҳокимаҳои мантиқӣ, амали фикрӣ ва амали «барои худ» ба воситаи нутқи ботинӣ ва истифодаи маҷмӯи «аломатҳо», «рамзҳо», «нишонаҳо» зоҳир мешавад. Кӯдак акнун дар бораи он ашӯҳое сухан ронда метавонад, ки дар айни замон эҳсоси идрок намекунад. Образи ашӯҳоро ба хотир оварда, дар бораи он муҳокима меронад. Тафаккури калимагӣ ва нутқии вай бо суръат инкишоф меёбад. Кӯдак ба нутқронии калонсолон бештар диққат дода ба моҳият ва мазмунӣ нутқи онҳо сарфаҳм мерафтагӣ мешавад.

Муҳокимаи кӯдакони 3-7 сола характери умумӣ дорад. Онҳо хусусиятҳои муҳим ва алоҳидаи ашӯҳоро аз ҳамдигар дуруст ҷудо карда ва баъд ҷамъбаст карда наметавонанд. Масалан, дар вақти тамошои расми ҳайвонҳо ба таври зайл муҳокима мекунанд: «Гов ҳайвон аст, вай алаф меҳӯрад, ба мо ширу қаймоқ медиҳад», «Хирс ҳам ҳайвон аст. Вай дар беша зиндагӣ мекунад», «Ин расми рӯбоҳ аст. Рӯбоҳ ҳайвони ҳиллагар аст» ва ғайра.

Мураббия ҳамон вақт амали ҷамъбасткуниро дар кӯдакон инкишоф дода метавонад, агар бо онҳо бозии «Ин чист?»-ро гузаронад. Мураббия ашӯҳои гуногунро ба кӯдакон нишон дода ба саволи «Ин чист?» муроҷиат намояд. Масалан, ба кӯдакон расми миз, курсӣ, кат, кресло ва ғайраҳоро нишон диҳанд ва онҳо фикр карда ашӯҳои рӯзгорро бояд бо як калима «мебел» ҷамъбаст кунанд. Ё троллебус, автобус, трамвай, катора, велосипедро бо мафҳуми «нақлиёт» ҷамъбаст намоянд. Мурғ, мурғоби, мусича,

хурӯс, ҷўчаро бо мафҳум «парранда» ифода кунанд. Гов, саг, гурба, асп- «хайвонҳои хонагианд» гуфта фаҳмонад.

Мураббия калимаҳои зеринро номбар мекунад ва аз кўдакон хоҳиш мекунад, ки бо диққат гўш кунанд, якто калимаеро номбар кунанд, ки он зиёдати буда, дигар калимаҳоро бо як мафҳум ҷамъбаст кардан мумкин аст. Масалан, мураббия калимаҳои қатора, манора, тайёра, мошинро номбар мекунад. Бояд кўдакон аз байни ин калимаҳо калимаи манораро зиёдати ҳисобида, боқимондаи калимаҳоро бо мафҳуми «наклиёт» ҷамъбаст намоянд. Чунки манораро ба гурӯҳи наклиёт дохил кардан мумкин нест. Ё мураббия калимаҳои дарё, кўл, баҳр, ҳавз, океанро номбар мекунад. Кўдакон бояд калимаи ҳавзро зиёдати шуморида, гўянд, ки ин обҳое, ки табиат ба вуҷуд овардааст, ҳавзро бо мақсади ҷамъ кардани об одамон сохтаанд. Аз байни калимаҳои гов, асп, гурба, саг, оху, барра калимаи зиёдати оху буда, боқимонда хайвонҳои хонагианд.

Ё ин, ки мураббия ба кўдакон калимаҳои номбар мекунад ва онҳо бояд калимаҳои баръаксии онро гўянд: дароз (кўтоҳ), тоза (ифлос), тар (хушк), хунук (гарм), зебо (безеб), калон (хурд), баланд (паст) ва ғайраҳо. Мураббия барои инкишофи ҷаҳонбинӣ ва бой гардидани захираи луғавии кўдакон метавонад бозии «Онҳо чӣ кор мекунанд?»-ро ташкил карда, ба кўдакон бо саволе муроҷиат мекунад. Масалан, ронанда чӣ кор мекунад? (Мошинро меронад). Нависанда, ошпаз, фурушанда, муаллим, духтур ва дигар одамони касбу кори гуногун чӣ кор мекунанд? Ё бо ин ашёҳо, маводҳо: орл, хишт, коғаз, пахта, ҷав, шолӣ ва ғайраҳо чӣ кор мекунанд?

Дар рафти муҳокима ва ё аз нав нақл кардани қисса, ҳикоя, афсона нутқи бача инкишоф меёбад, захираи луғавиаш бой мегардад ва ӯ пайдарпай баён кардани фикрро ёд мегирад. Дар инкишофи захираи луғавӣ ва нутқи мураттаби кўдакони давраи калони томақтабӣ нақши машғулиятҳои таълимӣ хеле калон аст. Ҳангоми дуруст ташкил кардани машғулияти инкишофдиҳии тасаввуроти оддитарини математикӣ кўдак аз тафаккури мушаххас ба тафаккури абстрактӣ мегузарад. Ў ба таври абстрактӣ амали каму зиёдро иҷро мекунад, ба мафҳумҳои «хурду калон», «дарозу кўтоҳ», «каму зиёд» сарфаҳм рафта, шаклҳои геометрии се-

кунча, чоркунча, доира, тухмшакл, росткунча, бисёркунчаро бедушворӣ муайян мекунад.

Дар машғулияти инкишофи нутқ, шиносои бо адабиёти бадеӣ бача ҳикояю афсонаҳоро гӯш карда бо калимаҳои нав шинос мешавад, онҳоро ба хотир мегирад, моҳият ва мазмунӣ онҳоро доништа, дар вақти аз нав нақл кардан аз онҳо истифода мебарад. Ҳангоми шунидани афсонаю ҳикоя бача бо амалу рафтори қаҳрамонони манфӣ ва мусбӣ шинос шуда, худ ба худ фикр карда, хулоса мебарорад. Масалан, «Агар ман ба ҷои бузичаҳо мебудам, ҳеҷ гоҳ дарро ба рӯи гург намекушодам».

Тафаккур бо нутқ алоқаи ҷудонашаванда дорад, тафаккур бе нутқ, нутқ бе тафаккур вучуд дошта наметавонад. Зеро одам тавассути калима, сухан дониш, таҷриба, ҷаҳонбинии худро ба дигарон дастрас мекунад, мефаҳмонад, исбот мекунад ва худ ҳаҷми муайяни дониш, маълумот, тасаввурот, маҳорату малакаҳоро аз худ мекунад.

НУТҚ

Нутқ ҳодисаи психикиест, ки тавассути забон ифода мегардад. Инкишофи нутқ дараҷаи инкишофи тафаккурро муайян мекунад. Вобастагии сифати тафаккур бо нутқро К.Д.Ушинский, Л.С.Виготский, С.Л.Рубинштейн, А.Р.Лурия қайд карда буданд. Амалҳои алоҳидаи фикр дар забон дар шакли яклухт ифода мешавад. Нутқ ба инкишофи тафаккур замина мегузорад. «Нутқ ин воситаи инкишофи фикр буда, ҳар қадаре, ки кӯдак забонро тезтар аз худ кунад, ҳамон қадар донишро бо осонӣ ва ба пуррагӣ аз худ мекунад»-навишта буд¹, Жинкин Н.И

Мушоҳидаҳо ва тадқиқотҳои илмӣ солҳои охир собит месозанд, ки дараҷаи инкишофи нутқи кӯдакон ба синнусоли онҳо мувофиқат намекунад. Дар нутқи кӯдакони ҳозира хатогиҳои зиёде мушоҳида шавад ҳам, вале онҳо хоҳиши ислоҳ қардани нутқашонро надоранд. Нутқашонро ба нақша дароварда наметавонанд. Яке аз сабабҳои ба нуқсони нутқи гирифтورشавии кӯдакон мавқеи «хомӯши»-ро ишғол қардани онҳо мебошад.

¹. (Жинкин Н.И. Коммуникативная система человека и развития речи в школе. М. 1969, с.104)

Аз рӯи далелҳои ба дастовардаи тадқиқотҳои ЮНЕСКО маълум мешавад, ки 93 % кӯдакони 3-5 сола дар як ҳафта 28 соат ва дар як шабона рӯз 4 соат дар назди экрани телевизор нишаста барномаҳои гуногунро тамошо мекунад. Ин аз вақти бо калонсолон муносибати нутқи барқарор кардаи кӯдак зиёдтар аст. Чунин тарзи вақтгузарони на танҳо ба кӯдак (ҳомӯшона нишаста барномаҳои телевизиониро тамошо мекунад, ба калонсолон ҳалал намерасонад), инчунин ба калонсолон (кӯдак дар хона, ба ӯ ягон хатаре таҳдид намекунад) низ қулай аст. Калонсолон ақида до-ранд, ки тавассути барномаҳои телевизиони кӯдак ахборотҳои нав мегирад, филмҳои тасвириро тамошо карда, мазмуни онҳоро до-ниста мегирад. Вале падару модарон намедонанд, ки ин машғу-лияти «қулай»-и кӯдакон оқибатҳои бад дошта, на танҳо ба вазъи саломатии бача (узвҳои биноии ӯро монда мекунад, ҳангоми ни-шаста тамошо кардани барномаҳои телевизиони онҳо кам ҳаракат мекунад, дурудароз нодуруст мешинад, ки сабаби қачшавии су-тунмӯҳра мегардад), инчунин ба инкишофи психикаи ӯ таъсири манфӣ мерасонад (дар нутқи кӯдак боздорӣ ба вучуд меояд, захи-раи лугавиаш васеъ намегардад, камбудии дар нутқронияш му-шоҳида мешавад).

Тадқиқотҳои махсуси гузаронидаи олимони нишон дод, ки дар 25 % бачаҳои 4 сола нуқсонҳои ҷиддии нутқи мушоҳида меша-вад. Чунин нуқсонҳои нутқи дар солҳои 70-ӯм 4 % -ро ташкил мекард. Дар 30-соли охир шумораи кӯдакони нуқсони нутқи дошта 6 маротиба зиёд шуд¹.

Саволе ба миён меояд, ки ба ин телевизор чӣ алоқамандӣ до-рад? Кӯдак дар назди экрани телевизор нишаста мунтазам нутқи қаҳрамонони филми тасвириро мешунавад-ку? Мегӯянд калонсо-лон. Нутқи, ки кӯдак аз телевизор мешунавад ин тақлиди нутқро-нии дигарон буда, кӯдак танҳо нутқи онҳоро ба хотир мегирад ҳудаш ин калимаҳоро талаффуз намекунад. Нутқи кӯдак ҳамагон вақт инкишоф меёбад, ки агар ҳудаш калимаҳоро талаффуз карда, фикрашро пайдарпай ифода кунад. Нутқ дар муоширати зиндаи кӯдак бо ҳамсолон, калонсолон, дар рафти ғайолиятҳои бозӣ, таълимӣ, меҳнатӣ инкишоф меёбад. Кӯдак соатҳои дароз дар на-

¹ (Смирнова Е. Ребенок у экрана. Журнал Дошкольное воспитание, № 7, 2002, с. 112)

зди экрани телевизор нишаста на танҳо барномаҳои барои ӯ тавсия шударо, инчунин ҳамаи барномаҳоро тамошо мекунад, ки ӯро ҷисману рӯҳан монда мекунад. Хуб мешуд, ки вай зиёдтар дар ҳавои тоза, дар ихотаи ҳамсолон бозӣ кунад. Ҳангоми бозӣ ӯ на танҳо мепараду медавад, инчунин ба муоширати нутқӣ дохил шуда, тарзи муносибат карданро ёд мегирад. Аз кӯдакони дигар ахборотҳои лозимиро гирифта фикрҳои худашро оиди ин ё он масъала мегуяд, ки ҳамаи ин амалҳо воситаи муҳими инкишофи нутқ ва васеъ гардидани доираи муоширату муносибатҳо ва аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоии кӯдак мегардад.

Бояд қайд кунем, ки дар синни томақтабӣ амалҳои фикрии тафаккур аз тафаккури нутқӣ пеш меравад. Агар барои инкишофи нутқ ба кӯдак шароитҳои заруриро муҳайё насозем, на танҳо нутқи вай инкишоф намеёбад, балки ба инкишофи тафаккур таъсири манфӣ мерасонад.

Мувофиқи назарияи кор карда барои П.Я.Гальперин зина ба зина ташаккул ёфтани амалҳои фикрӣ, амалҳои зоҳирӣ охира-охира аз таъағӯҳи худ ҷудо шуда ба амалҳои ботинӣ мегузаранд.

Инкишофи тафаккур ба инкишофи эҳсосу идрок вобастагии калон дорад. Чунки тафаккур аз эҳсосу идрок бо хусусияти ҷамъбастануи фарқ мекунад. Олами ихотакардари гарчанде, ки кӯдакони тавассути эҳсосу идрок доништа гиранд ҳам, ки онро системаи сигналии якҷум ташкил мекунад, вале ба воситаи нутқ, ки он системаи сигналии дуҷум аст, кӯдак фикрашро ба нақша дароварда бо ёрии калима ифода мекунад. (Л.С.Виготский, Н.И.Жинкина).

К.Д.Ушинский қайд карда буд: «Дар ҷараёни аз худ намудани калимаҳои забони модарӣ кӯдак на танҳо калимаҳоро, инчунин мафҳумҳо ва фикрҳои зиёдеро, ки ба ашё тааллуқ дорад, аз худ мекунад».

Тихеева Е.И. нақши муҳим доштани узвҳои ҳискуниро дар инкишофи нутқ қайд карда, онҳоро олотӣ доништагирии олами ихотакарда мешуморид.

Нутқи кӯдакони синни томақтабӣ дар рафти машғулиятҳои инкишофи нутқ, шиносои бо адабиёти бадеӣ, тайёри ба таълими савод инкишоф ёфта, дар рафти машғулияти инкишофдиҳии тасаввуротҳои оддитарини математикӣ, санъати тасвирӣ, тарбияи ҷисмонӣ, ҳештаншиносӣ ва халқомӯзӣ ташаккул ёфта, захираи

луғавии онҳо бо мафҳумҳои барояшон нав бой мегардад. Онҳо фаҳмида мегиранд, ки як калима маънои дигар ҳам доштааст. Масалан, калимаи «Офтоб»-ро бо калимаи «Хуршед», калимаи «Падар»-ро бо калимаи «Дада», «Ота», калимаи «Модар»-ро бо калимаҳои «Оча» иваз кардан мумкин аст.

ХАЁЛ

Инкишофи хаёли кӯдакони синни томактабӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, дар соҳаи психологияи бачагона нисбатан кам тадқиқ карда шудааст. Натиҷаи тадқиқотҳои психологи намоён Л.С.Виготский нишон медиҳад, ки хаёл дар рафти фаъолиятҳои гуногун (бозӣ, таълим, меҳнат) зина ба зина инкишоф меёбад.

Л.С.Виготский хаёло ҳамчун фаъолияти мустақили психикӣ ба қалам дода, таъкид мекунад, ки хаёл ҳам ба монанди дигар фаъолиятҳои психикӣ (эҳсос, идрок, хотир, тафаккур) олами воқеиро инъикос мекунад ва инкишофи он аз синни томактабӣ оғоз меёбад.

«Ҳар чӣ қадаре, ки кӯдак зиёдтар дида, шунда, аз сар гузаронад, ҳар чӣ қадаре, ки онҳоро бештар аз худ кунад, ҳамон қадар аломатҳои ашӯхоро доништа мегирад ва хаёли ӯ сермаҳсул мешавад» - навишта буд Л.С.Виготский¹. Ақидаҳои Л.С.Виготскийро доир ба масъалаи хаёл минбаъд психологон Т.А.Репин, Л.С.Славина, Ф.И.Фрадкина ва ҷанде дигарон инкишоф дода, қайд карданд, ки хаёли кӯдакони синни томактабӣ дар рафти фаъолиятҳои сермаҳсул: расмкашӣ, суробсозӣ, гулмонӣ, тартибдиҳӣ, фаъолияти бозӣ, махсусан бозӣҳои нақшдору мазмуннок, сохтмонӣ ва дар рафти шунидани афсонаю ҳикояҳо, тамошои филмҳои тасвири инкишоф меёбад. Нақши саёҳат ба осорхона, ҷойҳои таърихӣ, табиат дар инкишофи хаёл аҳамияти калон дорад. Дар заминаи онҳо кӯдак тасаввурот, таҳайюлоти худро дар фаъолияти расмкашӣ, гулмони, суробсозӣ инъикос намуда, аз маводҳои табиӣ чизҳои аҷоибро месозад, бозичаҳои сохташро ба ҳаракат дароварда, амалҳои гуногунро иҷро мекунад.

¹ (Л.С.Виготский Воображение и творчество в детском возрасте. М.Просвещение, 1991, стр.91)

Инкишофи хаёл ба дониш, таҷриба ва синнусоли кӯдакон во-
бастагӣ дорад. Ҳар қадаре, ки кӯдак бо ашӯҳои гуногун бисёртар
шинос шавад, аҳамият ва моҳияти онҳоро доништа гирад, хусу-
сияти ашӯҳоро эҳсоси идрок карда ба хотир гирад, ҳамон қадар
тасаввуроташ бой мегардад ва ба инкишофи хаёл замина ба вуҷуд
меорад. Масалан, ба кӯдакони синнусоли гуногуни томақтабӣ су-
пориши як хела доданд: ба шаклҳои геометрии пешниҳод шуда,
аломатҳои дигарро илова кунед, ки ягон ашӯро ифода кунед (дои-
ра, чоркунҷа, секунҷа). Кӯдакони синни хурд ва миёна ба доира
аломатҳои дигарро ҳамроҳ карда расми офтоб, аз чоркунҷа экрани
телевизор, аз секунҷа лифофа кашиданд. Расми кашидан аксарияти
кӯдакон ба ҳамдигар монанд буд. Кӯдакони давраи калон ва ома-
дагӣ ба мактаб аз шаклҳои геометрии ашӯҳои нисбатан мураккабро
ба монанди соат, каллаи одам, чархи ароба, аз секунҷа боми хона,
расми духтарча, аз чоркунҷа хона, мизро тасвир карданд.

Сипас, ба кӯдакони синнусоли гуногун супориш доданд, ки ба
сар қисмҳои дигари аъзои баданро илова карда расми писарбача ё
духтарчаро тасвир кунанд. Кӯдакони давраи хурд ва миёна ба сар
гуш, чашм, лаб, бинӣ ва мӯро илова карданд, кӯдакони давраи
калон ва омодагӣ ба мактаб на танҳо расми духтарча ё писарба-
чаро тасвир намуданд, инчунин расми духтарчае, ки бо сагча
сайругашт мекард, ба варзиши пагоҳӣ машғул буд ва дар атрофи
вай гулу дарахтонро тасвир карданд.

Хаёли кӯдакони синни томақтабӣ характери ғайриихтиёрий до-
рад. Объекти таҳаюлотӣ онҳоро ҳодисаҳои воқеаҳо ва ашӯҳои
олами воқеӣ, наву ғайримукаррарӣ ташкил мекунанд ва дар на-
тиҷа хаёли ғайриихтиёрии онҳо шакл мегирад.

Хаёли ихтиёрий дар давраи калон ва омодагӣ ба мактаб ба ин-
кишофёбӣ оғоз мекунад. Дар рафти фаъолиятҳои бозӣ ва сермаҳ-
сул таҳти роҳбарии калонсолон хаёли ихтиёрии кӯдакон инки-
шоф меёбад. Дар инкишофи хаёли ихтиёрий нақши сухан хеле ка-
лон аст. Ҳангоми таъсирбахш, бо эмотсия хондан ва ё нақл кар-
дани афсонаю ҳикоя олами таҳаюлотӣ кӯдакон бою рангин ме-
гардад. Онҳо бо диққат суханони мураббӣ ва ё калонсолон гуш
мекунанд. Рафти ҳодисаю воқеаҳоро ба худ тасаввур мекунанд,
худашонро ба мавқеи қаҳрамонони он тасаввур карда дар қиё-
фаашон тағйиротҳо ба вуҷуд меояд.

Сарчашмаи инкишофи хаёли кӯдакон олами воқеа буда, бо баробари васеъшавии сатҳи дониш, таҷрибаи онҳо бой мегардад ва ба инкишофи хаёли эҷоднашон заминаҳои мусоидро ба вуҷуд меорад. Инкишофи хаёл аз сифати эҳсоси идрок, хотир, диққатнокӣ вобастагии калон дошта, ҳар қадаре, ки кӯдак хусусиятҳои алоҳидаи ашӯҳоро дуруст ва пурра эҳсос кунад, дар яклукти онҳоро идрок карда, дар лавҳи хотираш дурудароз нигоҳ дорад, ҳангоми эҷод кардани чизи нав аз он донишу таҷрибаҳои ба таври васеъ истифода бурда метавонад. Дар инкишофи хаёл нақши амалҳои фикрии тафаккур муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбаст, абстраксия, мушаххаскунӣ хеле калон аст. Кӯдак ашӯҳо ҳодисаҳои дидаю шунидашро ҳамон вақт ба таври эҷодӣ истифода бурда метавонад, ки агар онҳоро муқоиса карда хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунанда-ашонро муайян кунад. Ашӯҳоро фикран ба қисмҳои алоҳида ҷудо карда, аз онҳо истифода барад, ё қисмҳои алоҳидаро якҷоя карда чизи навро тасвир кунад ба монанди русалка, кентавра. Масалан, ҳангоми шунидани афсонаҳои «Нахӯтак», «Аждаҳори ҳафтсара» кӯдакон образи онҳоро ба худ тасаввур мекунад ва дар расмҳои худ тасвир мекунад. Афсона дар бораи Аҷузкампиirro шунда хонаи ўро, ки аз пойҳои мурғ сохта шудааст, ҳамон вақт ба худ тасаввур карда метавонад, ки агар пойҳои мурғро дида ба хотир гирифта бошанд.

Дар кӯдакони синни томақтабӣ хаёли аз навҳосил шуда бештар мушоҳида мешавад. Масалан, баъди нақли ягон ҳодиса ва ё воқеа кӯдакон вобаста ба дониш ва таҷрибаҳои андӯхтаи худ рафти онро ба таври худ тасаввур карда, бо саволҳои гуногун ба калонсолон муроҷиат мекунад. Ин имкон медиҳад, ки паҳлуҳои дигар масъаларо дониста гиранд ва роҳҳои ҳалли онро ҷуянд.

Ҳамин тавр, инкишофи фаъолиятҳои маърифатии кӯдакони синни томақтабӣ зина ба зина дар рафти бо диққатона эҳсоси идрок кардани ашӯҳо, ба хотир гирифтани дар хотир нигоҳ дошта ва аз нав ба хотир овардани онҳо, ҳодисаю воқеаҳои инкишоф меёбад. Ашӯҳо ҳодисаҳои ба хотир гирифтаашонро тавассути амалҳои фикрии тафаккур дар майнаи сар муқоиса, таҳлилу таркиб, ҷамъбаст карда, ҳулоса намуда, фикрашонро ба воситаи нутқи истифода мекунад. Дониш, таҷрибаи андӯхтаашонро бо донишҳои нав якҷоя карда чизи навро эҷод мекунад.

БОЗӢ ФАӢОЛИЯТИ АСОСӢ, ПЕШБАРАНДА ВА ИНКИШОФДИӢАНДАИ КӢДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Бозӣ яке аз фаӢолиятҳои асосӣ, пешбаранда ва инкишофдиҳандаи кӯдакони синни томактабӣ ба шумор меравад, чунки қисми зиёди вақти онҳо бо бозӣ мегузарад. Дар рафти бозӣ дар инкишофи ҷисмонӣ ва психикии кӯдакон тағйиротҳои муҳим ба вучуд меояд. Аввалан, дар ин давраи синнусоли кӯдакон серҳаракат мешаванд, бо ашӯҳои атроф муносибат карда, амалҳои гуногунро иҷро мекунанд (тӯбро мепартоянд, тела медиханд, мегелонанд, медоранд, бо пойҳояш мезананд, дошта мегиранд), ҳангоми бо дигар кӯдакон бозӣ кардан, тарзи муносибат ва муоширатро ёд мегиранд, ки ба ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва нутқии онҳо мусоидат мекунад. Баъдан, тавассути бозӣ кӯдакон ба таълими мактабӣ омода шуда, маҳорат ва малакаҳои меҳнатнашон ташаккул меёбад.

Психологон паҳлуҳои гуногуни фаӢолияти бозиро тадқиқ карда (А.В.Запорожес, П.Ф.Каптеров, А.Н.Леонтев, А.А.Люблин-ская, П.Ф.Лесафт, А.И.Сигорский, Д.Б.Элконин) нишон доданд, ки кӯдак дар рафти бозӣ муҳити атроф, олами воқеӣ ва тарзи зиндагии калонсолонро инъикос мекунад. Ӯ ҳаёти калонсолонро мушоҳида мекунад, ба онҳо пайравӣ менамояд, дониш ва таҷрибаҳои онҳоро аз худ карда, дар бозии худ инъикос мекунад. Бо ҳамин восита ба зиндагӣ тайёриӣ мебинад. Фаҳмида мегирад, ки ҳар як фаӢолият аз одам риояи қоидаи рафтор, гуфторро талаб мекунад.

Агар кӯдакони синни хурд бештар бо ашӯҳо мустақилона бозӣ карданро дӯстдоранд, дар 5-7 солагӣ бозӣҳои онҳо характери гурӯҳӣ ва коллективӣ пайдо мекунад. Масалан, дар бозӣҳои «Чашмбандакон», «Аз боло хабар омад», «Ҷигар-ҷигар», «Рустшавакон», «Лаклак омад» ва ғайра на танҳо маҳорати як ҷоя бозӣ кардан, балки риояи қоидаи бозӣ, шаклҳои муоширот ва ба ақидаи аксарият итоат карданро ёд мегиранд. Дар бозӣҳои коллективӣ ҳар як кӯдак кӯшиш мекунад, ки имконот ва лаёқати худро бештар зоҳир намуда, ба боварии калонсолон сазовор гардад.

Бозӣ воситаи инкишофи фаӢолияти маърифатии кӯдакон ба шумор меравад. Масалан, дар рафти бозӣҳои миллии тоҷикӣ «Ту-

ти кал», «Аз боло хабар омад», «Парид-парид», «Дум-думакон», «Рустшавакон», «Ма, гул», «Даҳмардабозӣ» ва ғайра диққати кӯдакон ба рафти бозӣ нигаронида шуда, лаҳзаҳои бозиро ба хотир мегиранд, дар хотир нигоҳ медоранд. Дар бозии «Ма, гул» ба кӯдакон лозим мешавад, ки номи гулҳое, ки дар диёрамон мерӯянд: бойчечак, сиёҳгӯш, савсан, наргис, лола, садбарг, кашқарӣ, ҳиногул ва ғайраро ба хотир гиранд, онҳоро аз рӯи сохт, намуд, шакл ва рангашон фарқ кунанд.

Бозӣҳои миллии тоҷикӣ «Сандалвор», «Боғу боғбон», «Лолачинакон», «Ҳабӯбӣ» ва ғайра инкишофи нутқи шифоии кӯдаконро таъмин намуда, захираи луғавиашонро бой мекунад.

Дар бозӣҳои нақшдору мазмуннок «Дар мағоза», «Дар қабули духтур», «Сартарошхона», «Мактаббозӣ», «Меҳмонравӣ» ва ҳоказо кӯдакон нақшҳоро байни худ тақсим карда, дониш ва таҷрибаҳои ҳангоми мушоҳида андӯхтаи худро аз нав ба хотир оварда, кӯшиш мекунанд, ки нақши ба дӯши худ гирифтaro дуруст ва эҷодкорона иҷро намоянд. Ҳамгоми иҷрои нақш ба онҳо лозим мешавад, ки фикру ақидаҳои дигаронро ба назар гирифта, дар бозӣ тағйирот ва навигариҳоро дохил кунанд. Ин дар навбати худ ба кӯдакон имконият медиҳад, ки рафти бозиро фикр кунанд, чизҳои навро ворид карда ҳаёлашонро инкишоф диҳанд.

Бозӣ маҳорат ва малакаҳои меҳнатии кӯдаконро инкишоф медиҳад. Дар бозии «Хоначабозӣ», «Тӯйбозӣ» кӯдакон нақшҳоро байни худ тақсим карда, яке нақши падару модар, дигарон нақши арӯсу домод, фарзандон, бобою биби ва меҳмононро ба дӯши худ гирифта, донишҳои андӯхтаашонро истифода мебаранд, ки ин аз онҳо маҳорати аз нав ба хотир оварданро талаб мекунад. Яке аз хусусияти бозӣҳои нақшдору мазмуннок аз он иборат аст, ки дар он писару духтарон иштирок мекунанд. Нақшҳоро тавре тақсим мекунанд, ки корҳои ба мардҳо хос бударо аз қабилӣ таъмини маводҳои хӯрока, корҳои нисбатан вазнин монанди, шикастани ҳезум, бардоштани бор ва ғайраҳоро писарон ба дӯши худ мегиранд. Дар ин бозӣҳо вазифаи духтарон аз ороиши хона, рӯбучин, пухтупаз, шустушӯи сару либос, табақу коса, нигоҳубини кӯдак ва ғайра иборат мебошад. Ҳангоми иҷрои ин амалҳо дар кӯдакон маҳорат ва малакаҳои меҳнатӣ ташаккул меёбанд.

Хусусияти дигари бозиҳои нақшдору мазмуннок аз он иборат аст, ки кӯдакони ҳар як ноҳия кӯшиш мекунанд, ки дар бозии худ расму оин ва анъанаҳои ба ҳамон ноҳия мансуб бударо инъикос намоянд. Амалу рафтор, гуфтор ва тарзи ташкил ва гузаронидани тӯю марақаҳои мушоҳида кардаашонро инъикос менамоянд. Хонаҷаҳои худро ба ҳамон тарзе, ки дида, мушоҳида карда, ба хотир гирифта буданд, ороиш медиҳанд. Нақши бозиҳои «Хонаҷабозӣ», «Тӯйбозӣ», «Гавҳорабандон», «Ордбезон», «Сартарошон», ташкилу гузаронидани бозиҳои «Наврӯзӣ» дар инкишофи ҳисси ҳештаншинӣ ва ҳалқомӯзӣ, давом додани расму оин ва анъанаҳои милли аҳамияти калон дорад. Онҳо сурудҳои хусусияти милли доштаро мероянду мерақсанд ва маросимҳои лозимиро иҷро мекунанд.

Бояд қайд кард, ки бозӣ дар синни томақтабӣ хусусияти рамзӣ дорад. Кӯдакон дар рафти бозӣ ба ҷои ашӯҳои асосӣ маводҳои ёрирасонро истифода мебаранд, яъне онҳо як ашӯро бо ашӯи дигар иваз намуда онро дар шакл, сифат ва вазифаи нав тасаввур мекунанд. Масалан, дар бозии «Мағоза» ба ҷои яҳмос, як порча хишти сафед, ба ҷои ҳасиб силиндри сурх, ба ҷои себ доираҷаҳои сабзи пласмасиро интихоб мекунанд. Чӯбро ба асп, курсиҷаҳоро ба машинҳои мусофиркаш ва қатора ташбеҳ дода, медаванд, ҳаракат мекунанд ва ба овози онҳо тақлид мекунанд.

Нақши бозӣ дар инкишофи ҷисмонӣ, обутобдиҳии бадан, тарбия намудани сифатҳои ҷустуҷолокӣ, зиракӣ, мушоҳидакорӣ, идроки масофа, санҷидани қувваю бозувон ба кӯдакон кӯмаки калон мерасонад. Масалан, бозиҳои миллии тоҷикӣ ба монанди «Туббозӣ», «Арғамчинкашӣ», «Чашмбандакон», «Аспакбозӣ», «Дордоракон» ва ғайра ба бозиҳои серҳаракат мансуб буда, таърихи қадима доранд.

Таърихи пайдоиш ва инкишофи бозиҳои серҳаракати миллии тоҷикӣ аз тарафи профессор Турсунов Н. тадқиқ шудааст. Ӯ аҳамияти давидан, ҷаҳидан, ҳаво додан, нишонзанӣ, аспдавонӣ, гӯштин-гирӣ, камонкашӣ, ҷавгонбозӣ ва ғайраро дар инкишофи ҷисмонӣ ва психикӣ нишон дода, аҳамияти истифодаи онҳоро аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда буд.

Агар ба таърихи инкишофи бозиҳои миллии тоҷикӣ назар афканем, мебинем, ки пешоҳанги ин кори хайр сардафтари адабиёти муосири тоҷик С.Айни мебошад. Ҷамҷун педагоги моҳир ва ади-

би забардаст хеле хуб эҳсос карда буд, ки бозӣ яке аз ғаъолиятҳои асосӣ ва пешбарандаи кӯдакони синни томактабӣ ва хурди мактабӣ буда, дар инкишофи ҷисмонӣ ва психикии бачагони хурдсол аҳамияти калон дорад. С. Айнӣ як чанд бозӣҳои миллии тоҷикиро дар маҷмӯи «Чашмбандакон» гирд оварда буд.

Бозӣҳои миллии тоҷикӣ хеле гуногунанд: серҳаракат, таълимӣ, нақшдору мазмуннок, сохтмонӣ, драммавӣ ва хушҳолкунанда буда, бо ҳаёти таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва психологии одамон вобастагии калон дорад ва чун мероси маънавии ниёгон аз насл ба насл мегузарад. Дар ҳар як давраи тараққиёти таърихӣ шаклҳои он тағйир ёбад ҳам, вале мазмунӣ он дигар намешавад ва дар инкишофи ҷисмонӣ ва ғаъолиятҳои маърифатии кӯдакон таъсири мусбӣ мерасонад.

Ҳангоми ташкил ва гузаронидани бозӣҳои миллии тоҷикӣ ба мураббия ва калонсолон лозим аст, ки хусусиятҳои синнусолӣ ва психикии кӯдаконро ба назар гиранд. Зеро ҳар як бозӣ аз кӯдак роҷа қоида, ҳаракату амал, донишу таҷрибаро талаб мекунад.

Ғаъолияти бозии кӯдакони синни томактабро ҳаматарафа тадқиқ намуда як чанд хусусиятҳои онро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Кӯдак дар бозӣ ҳодисаҳои дидаю шунида ва ҳаёти калонсолонро ба таври ғаъол инъикос мекунад.

2. Бозӣ ба монанди дигар ғаъолиятҳои инсон характери таърихӣ-ҷамъиятӣ дошта, бо тағйир ёфтани он характери бозӣ низ тағйир меёбад.

3. Бозӣ яке аз воситаҳои инкишофи ғаъолияти маърифатии кӯдакон буда, ҳислатҳои неки инсониро ташаккул медиҳад.

Бозии «Харгӯшаки беҳона»

Аз шумораи умумии бозингарон шикорчӣ ва харгӯшаки беҳонаро интиҳоб мекунанд. Бозингарони боқимонда дар нақши умумӣ иштирок карда барои худ доирача мекашад ва дар дохили он меистанд.

Харгӯшаки беҳона мегурезаду шикорчӣ аз қафои ӯ медавад. Харгӯшак худро аз шикорчӣ мегурезонад ва ба кадом доирае, ки хоҳад медарояд. Бозингаре, ки дар дохили доирача буд, нақши харгӯшро иҷро карда акнун ӯ бояд гурезад, то ки шикорчӣ ӯро надорад.

Агар шикорчӣ харғӯшаки гурехта истодаро дорад, ҷойҳои худро иваз мекунад, акнун харғӯшак шикорчию шикорчӣ дар нақши харғӯшак бозӣ мекунад.

Ин бозиро бо ҳамаи кӯдакони гурӯҳ ташкил карда гузаронидан мумкин аст. Дар ин ҳолат доираҳоро аз ҳисоби 4-5 нафари кӯдаконе, ки дасти ҳамдигарро медоранд ташкил карда, дар ҳар як доира як харғӯшак меистад. Бозӣ аз рӯи ҳамон қоида мегузарад.

Баъди 2-3 дақиқаи ишорати мураббия бозӣ қатъ мегардад. Яке аз кӯдаконе, ки дасти ҳамдигарро дошта доираро ташкил мекарданд, ҷои харғӯшахро иваз мекунад. Бозиро 4-5 маротиба такрор кардан мумкин аст. Чунки ҳамаи бозингарон нақши харғӯшро иҷро кунанд.

Бозии «Тортанак ва пашшаҳо»

Бо ёрии шумораи тортанак - барандаи бозиро интихоб мекунад, бозингарони дигар дар нақши пашшаҳо иштирок мекунад. Тортанак дар каноре меистад, пашшаҳо гунгоскунон дар сахни хона ё майдонча мепарранд.

Бо ишорати мураббия пашшаҳо дар ҳамон ҳолате, ки сигнал дода шуд шах шуда меистанд. Тортанак дар атрофи бозингарон мегардад ва мушоҳида мекунад, ки кадоме аз пашшаҳо ҳаракат мекунад. Бозингари ҳаракаткунандаро ҳамроҳи худ мебарад.

Бозӣ як чанд маротиба гузаронида мешавад, то ки нақши тортанакро кӯдакони дигар иҷро мекунад.

Дар ҷамъбасти бозӣ мураббия он кӯдаконе, ки пуртоқати зоҳир намуда, бештар фаъол буданд, қайд мекунад.

«Гунгакбозӣ»

Ҳамаи кӯдакони гурӯҳ дар шакли доира мешинанд. Яке аз кӯдакон бозиро оғоз мекунад. Ӯ ба тарафи кӯдакони нишаста ҳар гуна ҳаракатҳои хандоварро иҷро мекунад. Кушиш мекунад, ки кӯдакон аз ҳаракатҳои ӯ худдорӣ накарда, ханданд ё гап зананд. Бачаи худдорӣ накарда бозиро бой дода ҳисоб мешавад ва акнун ӯ ба ҷои он кӯдак нишаста ҳаракатҳои хандоварро иҷро мекунад. Бозиро як чанд маротиба такрор кардан мумкин аст.

БОЗИИ МИЛЛИИ ТОЧИКӢ «ХАРБУЗА ПУХТ?»

Аз шумораи умумии кӯдакон як нафар «Боғбон», ду нафар «сағи боғбон» ва кӯдакони боқимонда дар нақши меҳмон ба бозӣ шурӯъ мекунанд.

Боғбон дар як гӯшаи майдонча машғули кишти замин буда, харбуза мекорад. Дар майдончаи бозӣ харҷо-харҷо тӯбҳо (харбузаҳо) истодааст. Боғбон монда шуда ҳамроҳи сагонаш дар гӯшаи майдони киштукор дам гирифта мешинад.

Ҷамин вақт кӯдакон ба тарафи полези харбуза меоянд ва аз боғбон мепурсанд :

- Бобо, бобо!
- Ҷони бобо!
- Харбуза пухт?
- Нав заминро кишт кардам.
- Бобо, бобо!
- Ҷони бобо!
- Харбуза пухт?
- Дирӯз тухмашро коштам.
- Бобо, бобо!
- Ҷони бобо!
- Харбуза пухт?
- Акнун неш мезанад!
- Бобо, бобо!
- Ҷони бобо!
- Харбуза пухт?
- Акнун гул кард!
- Бобо, бобо!
- Ҷони бобо!
- Харбуза пухт?
- Нав сабча баст!
- Бобо, бобо!
- Ҷони бобо!
- Харбуза пухт?
- Каллапуш барин шуд!
- Бобо, бобо!
- Ҷони бобо!
- Харбуза пухт?

-Ҳа, бачаам, харбуза пухт! - мегӯяду худро бо «коре» андармон мекунад. Бачаҳо оҳиста-оҳиста омада «харбуза» канда, полезро помол мекунанд. «Сагон» «ак-ак» карда сӯи полез медаванд. Боғбон» аз паси «сагон» давида, «харбузахӯрон»-ро сур мекунад. Агар боғбон то марраҷо ягон бозингарро дорад, вай ба ҷои «боғбон» дар сари полези харбуза мешинаду «боғбон» ҳамроҳи кӯдакони дигар ба марраҷо меравад. Бозингари ба дасти «саг» афтида, дар нақши «саг» шуда, ба бозӣ аз нав шурӯъ мекунанд.

ТАШАККУЛИ МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ МЕҲНАТИИ КӯДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Дар кӯдакон маҳорат ва малакаҳои меҳнатиро аз синни барвақти бачагӣ ташаккул додан зарур аст. Зеро ба туфайли ташаккули маҳорат ва малакаҳои меҳнатӣ дар кӯдакон муносибати ҷиддӣ нисбат ба фаъолияти меҳнатӣ ба вучуд меояд ва дар онҳо одатҳои мусбии меҳнаткунӣ, хоҳишу ҳаваси якҷоя меҳнат кардан ва кори сар кардари ба охир расонидан шакл мегирад. Аз ин лиҳоз, ба волидайн ва мураббия дар ҳама давраҳои синнусоли мазмун ва намунаҳои меҳнати кӯдаконро муайян намуда вобаста ба шароити имконият ва мақсаду вазифаи таълиму тарбиявии худ шаклҳои ташкили онро муайян намояд. Зеро ба иҷрои амалҳои меҳнатӣ дар ҳар як зинаи синнусолӣ талаботҳои муайяни педагогӣ ва психологӣ гузошта мешавад. Фаъолияти меҳнатӣ дар навбати худ ба меҳнати худхизматрасонӣ, меҳнати хоҷагӣ, маишӣ-оилавӣ, меҳнати дастӣ, кор дар табиат ва ғайра ҷудо карда мешавад.

Дар рафти машғулиятҳои таълимии кӯдакистон ба мураббия зарур аст, ки ба кӯдакони синни барвақти бачагӣ маҳорат ва малакаҳои иҷрои амалҳои меҳнатиро ёд диҳад, яъне онҳо бояд маводҳои таълимиро ба болои миз монанд, бозичаҳоро баъди ба анҷом расидани бозӣ дар ҷои муайяншуда гузоранд, китобҳои тамошо кардаашонро ба рафти китобҳо бо тартиб гузошта, коғаз, латта, мӯқалам, қаламҳои ранга, пластилин ва ғайра баъди анҷоми машғулият ҷо ба ҷо гузоранд ва ғайра.

Таҳти назорати мураббия кӯдакон бояд барги растаниҳоро бо латтаи тар тоза карда, ба гулҳо об резанд, нисбати паррандаю хазандаҳои ғӯшаи табиати зинда ғамхорӣ намоянд. Барои ба майдонча баровардани бозичаҳо ба мураббия ёрӣ расонанд. Тавассути ёддиҳӣ кӯдакони синни барвақти бачагӣ аз ӯҳдаи ба рӯи миз гузоштани қошук, табақчаи нон, дастпоқкунакҳо, писла ва табақчаҳо мебароянд.

Ҳар як намуи меҳнат барои кӯдакони 3-4 сола диққатҷалбкунанда буда, дар рафти иҷрои он ҳар як кӯдак ба таври фардӣ на танҳо мустақилиятиро ёд мегирад, балки мавқеи худро муайян мекунад ба қувваю имкониятҳои худ баҳо доданро ёд мегирад, ба худхизматрасонӣ одат мекунад, талаботҳои худро қонеъ мегардонанд. Масалан, онҳо сару либосҳояшонро мепӯшанду мекашанд, банди пойафзолшонро мекушоянду мебанданд, ба ҷевон либосҳояшонро меовезанд ва ҳоказо. Мураббия ва шахсони калонсолон бояд ҳар як амали мустақилона иҷро кардаи кӯдакро даст-гирӣ намуда ӯро ҳавасманд гардонанд, зеро дар ин давраи синнусолӣ дар кӯдакон ҳисси худшиносӣ пайдо шуда, «ман худам»-гӯён намегузоранд, ки калонсолон сару либоси онҳоро пӯшонанд, ё хӯрокашонро хӯронанд. Ҳамон вақт амалҳои иҷро кардаи кӯдак самарабахш мегардад, ки калонсолон бо суҳанони боварибахш хайрхоҳона ба натиҷаи меҳнати ӯ баҳо дода кӯдакро ҳавасманд гардонанд. Дар он сурат кӯдак бо ҳавас меҳнат карда кӯшиш мекунад, ки бештар ба боварии калонсолон мушарраф гардад.

Ба кӯдакони ин синнусол омӯзонидани маҳорат ва малақаҳои меҳнатӣ аз калонсолон сабру тоқат, оромӣ, саросема нашуда ба онҳо нишон додан ва фаҳмонидани амалҳои меҳнатиро талаб мекунад. Маҳорат ва малақаҳои меҳнатиро ба кӯдакон якбора не, балки қисм-қисм нишон дода фаҳмонидан лозим аст, зеро кӯдакони 3-4 сола роҳу равиши иҷрои амалҳои меҳнатиро ба таври яклукт дар хотир нигоҳ дошта наметавонанд. Масалан, мураббия ба кӯдак тарзи гузоштани қошукҳоро ба рӯи миз ёд дода истода,

аввал худаш ичро карда нишон диҳад, ки як чанд қошукро бо дасти чап дошта, баъд онҳоро бо дасти рост якто-якто ба тарафи ростии табақчаҳо гузоштан зарур аст. Барои он ки ин ё он амалҳои меҳнати кӯдак аз худ намоёнд, ба мураббия лозим аст, ки аввал ин амалҳоро худаш як чанд маротиба нишон дода ичро намоёнд. Мураббия ва падару модарон мунтазам амалҳои меҳнати кӯдаконро такмил диҳанд ва ба он саъй кунанд, ки дар рафти иҷрои амалҳои меҳнати кӯдак онро тавре ба анҷом расонад, ки ба ӯ калонсолон ёд дода буданд.

Малакаҳои меҳнатӣ ҳамон вақт дар кӯдакон дуруст ташаккул меёбад, ки ҳуди мураббия ва падару модарон аз иҷрои ин амалҳо ба ҳубӣ баромада тавонанд ва рафти иҷрои амали кӯдаконро назорат карда, натиҷаи онро пешакӣ муайян намоёнд.

Хеле хуб мешуд, ки мураббия дар рафти иҷрои амал бо кӯдакони алоҳида корҳои фардӣ, фаҳмондадиҳӣ барад, зеро аз худ намуздани малакаҳои меҳнати кӯдакон таҳти роҳбарӣ ва ҳамкориҳои бевоситаи калонсолон сурат мегирад. Аз ин рӯ, ба мураббия лозим меояд, ки дар вақти нишон додан ё фаҳмонидани амалҳои меҳнатӣ бо як ё ду кӯдак ба таври алоҳида кор барад. Инчунин тавачҷӯҳи кӯдаконро ба тарзи иҷрои қисмҳои алоҳидаи амал ҷалб намоёнд. Чунин тарзи корбарӣ имконият медиҳад, ки кӯдакон корҳои иҷро мекардагашонро бошууруна ба охир расонанд.

Мураббия ва падару модарон бояд мунтазам рафти иҷрои тарзи амалӣ кӯдакро назорат баранд, сари вақт комёбиҳо ва камбудии амали меҳнати ӯро дида истода кӯмак расонанд. Дар рафти иҷрои амалҳои меҳнатӣ агар кӯдак аз ӯҳдан иҷрои дурусти вай баромада натавонад, он гоҳ ба калонсолон лозим мешавад, ки қисмҳои таркибии амалро ба ӯ такроран нишон диҳанд. Масалан, кӯдак ба қуттӣ маводи сохтмониро ҷо ба ҷо мекунад, вале як чанд шаклҳои геометрӣ ба қуттӣ ҷойгир намешаванд. Мураббия амали кӯдакро назорат карда, фавран ба ёрии ӯ меояд. Мураббия мефаҳмонад, ки чӣ тавр секунҷаҳоро ба як қатор ва росткунҷаҳоро ба қатори дигар

ҷойгир кардан зарур аст. Баъди ҷойгир кардани секунҷаю рост-кунҷаҳо мураббия яке аз он шаклҳои геометриро ба дасти кӯдак дода хоҳиш мекунад, онро ба қуттӣ ҷойгир кунад. Бо ҳамин мураббия ба кӯдак мефаҳмонад, ки агар ҳар як шаклро ба ҷои худ гузорем, дар қуттӣ дуруст ҷойгир мешаванд. Тавассути чунин фаҳмондадихӣ калонсолон диққати кӯдакро барои бошгууруна иҷро кардани амал сафарбар мекунад. Ҳамон вақт кӯдак амалро бошгууруна иҷро мекунад, ки ба натиҷаи он дуруст сарфаҳм равад. Масалан, мураббия ба Олимҷон мегӯяд: «Олимҷон, агар ту курсиҳоро дуруст ҷо ба ҷо гузорӣ хонаи гурӯҳ бо тартибу зебо мешавад», «Баҳора, агар ту куртаатро ба рӯи курсӣ бо тартиб гузорӣ, куртаат қат намешавад» ва ғайра. Чунин тарзи фаҳмондадихӣ барои кӯдакони 3-4 сола имконият медиҳад, ки ба натиҷаи меҳнати худ диққати зарурӣ диҳанд.

Малакаҳои меҳнатӣ ба монанди дигар малакаҳо тавассути машқҳои бисёркарата ба вучуд омада ташаккул меёбанд. Дар рафти бозӣҳои дидактикӣ, нақшдору мазмуннок ва серҳаракат дар кӯдакони 3-4 сола малакаҳои худхизматрасонӣ ташаккул меёбад. Мушоҳидаҳои мо собит мекунад, ки баъзе мураббияҳои кӯдакистон бо мақсади дар кӯдак ташаккул додани малакаҳои худхизматрасонӣ машқҳои махсуси пӯшидан ва кашидани сару либос, бастан ва кушодани банди пойафзолро гузаронида, бо ҳамин ба кӯдакон тарзи иҷрои амалҳоро меомӯзонанд.

Бо кӯдакони ин давраи синнусолӣ ташкил кардани бозӣҳои дидактикӣ, ба монанди «Хобонидани зоча», «Ба зоча додани хӯрок», «Либосҳои зочаро пӯшонидани ба саёҳат бурдан» ва ғайра на танҳо дар ташаккули малакаҳои худхизматрасонии онҳо аҳамияти калон дорад, балки ба инкишофи сифатҳои маънавӣ-психологӣ кӯдакон мусоидат мекунад. Дар рафти бозии дидактикӣ «Зоча аз хоб бедор шуд» мураббия ба кӯдакон тарзи пӯшидани сару либосро нишон дода, малакаҳои шустушӯӣ кардани дасту рӯйро ёд медиҳад. Кӯдакон тарзи бо навбат, бо тартиб

пӯшидани сару либос, зебо оро додани катчаро ёд мегиранд, ба зоча додани хӯрокро як чанд маротиба машқ карда, малакаи бо тартиб ва аз қошуку пиёла истифода бурданро меомӯзанд. Чунин тарзи иҷрои амалҳоро кӯдакон дар бозии «Зочаро меҳобонем» такрор мекунанд.

Кӯдакони синни томактабӣ дар рафти бозии «Ба зоча чой менӯшонем» на танҳо аз пиёла истифода бурданро ёд мегиранд, инчунин мефаҳманд, ки баъди нӯшидани чой пиёлаҳоро шуста дар ҷои муайяншуда гузоштан лозим аст.

Дар рафти иҷрои амалҳои нисбатан мураккаб ёрии бевоситаи калонсолон зарур аст. Масалан, кӯдак ҳангоми иҷрои амал душворӣ кашад, дар ҳамин ҳолат калонсолон ба ёрии ӯ биёянд, вагарна кӯдак нисбати худ нобовариро ҳис мекунад. Мураббия ҳангоми сару лисобпӯшӣ ба Фариди дар бастанӣ руймол, ба Зафар дар гузаронидани тугмаи курта, ба Хуршед дар бастанӣ банди пойафзол ва ба Заррина дар гирифтани каллапӯш аз ҷевон ёрии мерасонад. Дар ин ҳолат ҳам мураббия ва ҳам кӯдакон қаноатмандиро ҳис мекунанд.

Нақши нутқи шифоҳии мураббия ва калонсолон дар ташаккули малакаҳои меҳнати худхизматрасонӣ ва хоҷагӣ-маишии кӯдакони синни томактабӣ калон аст. Масалан, мураббия ба кӯдаке, ки дастурхонро оро дода истодааст, муроҷиат карда мегӯяд: «Азиза, аввал ба рӯи дастурхон нон, дасттозакунакҳо ва баъд табақчаю қошуқҳоро гузор!» Дар рафти иҷрои амал кӯдакон бояд нишондодҳои мураббияро ба роҳбарӣ гирифта, аз рӯи гуфтаи ӯ амал мекунанд. Зеро дараҷаи аз худкунии малакаҳои меҳнати кӯдакон аз роҳбарии дурусти мураббия, волидайн ва аз интиҳоби тарзу усулҳои самарабахши таъсиррасонӣ вобастагии калон дорад.

Дараҷаи аз худкунии малакаҳои меҳнати кӯдакон нисбӣ буда, дар ин давраи синнусолӣ онҳо амалҳоро пурра ва дуруст иҷро карда наметавонанд. Мураббия ва волидон метавонанд пурсанд :

кӯдак дар кадом шароит амалро дуруст иҷро мекунад, кайфият ва вазъи рӯҳии ӯ ба меҳнаташ чӣ гуна таъсир мерасонад? Супориш бояд аз тарафи кӣ дода шавад? Тарзи додани супориш чӣ гуна бошад? Бояд кайд кард, ки дар рафти иҷрои амал ягон душворӣ садди роҳи кӯдак гардад, яқин ӯ амалро пурра ва бевосита иҷро карда наметавонад. Калонсолон на бояд кӯдакро танбеҳ диҳанд, баръакс ҳама чораҳоро бинанд, то ки кӯдак ба қувваю тавоноии худ боварио гум накунад ва аз иҷрои амали худ қаноатманд гардад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъзе мураббия ва падару модарон ақида доранд, ки агар кӯдак амалҳоро аз худ карда бошад, ӯ бояд бечунучаро онро пурра ва хушсифат иҷро намояд. Иҷрои амалҳо аз кайфияти рӯҳӣ ва вазъи саломатии ӯ вобастагӣ надорад. Ин ақида хатои маҳз аст.

Баҳои мусбати калонсолон ба ғаъолияти меҳнатии кӯдак аҳамияти калон дошта ӯро ғаъолу ҳавасманд мегардонад. Дар ӯ хоҳиши боз ҳам беҳтар кор карданро ба вуҷуд меорад. Аз ин лиҳоз, ба мураббия ва калонсолон зарур аст, ки ҳар як комёбии кӯдаконро қайд карда истода онҳоро барои иҷрои ин ё он корҳо ба монанди, ба гулҳо об рехтан, хонаи гурӯҳро ба тартиб даровардан, бозича ва дигар ашёҳоро ҷо ба ҷо гузоштан таърифу тавсиф карда гӯянд: «Офарин, Шокирҷон, имрӯз ту мустақилона сару либосатро пӯшидӣ!», «Толиба ба Гулчеҳра дар пӯшидани пой-афзол кӯмак расонид», «Шоистаю Равшанҷон ҳамаи бозичаҳои гурӯҳро ҷо ба ҷо гузоштанд».

Дар рафти иҷрои амалҳои меҳнатӣ ба эътибор гирифтани хусусиятҳои фардӣ-психологӣ кӯдак: мизоч, характер, қобилият, шавқу ҳавас, талабот аҳамияти калон дорад. Ҳангоми додани супориш мураббия имконият, лаёқати кӯдаконро ба ҳисоб гирифта ба зимаи ҳар як кӯдак иҷрои супоришҳои гуногуни меҳнатиро гузорад. Инчунин муайян намояд, ки кадоме аз кӯдакон шаклҳои оддитарини амалҳои меҳнати худхизматрасониро беҳтар иҷро карда метавонад ва кадоме аз кӯдакон аз ӯҳдаи

карда метавонад ва кадоме аз кӯдакон аз ўҳдаи иҷрои амал баромада наметавонад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки на ҳамаи кӯдакон ба фаъолияти меҳнатӣ мароқ доранду иҷро кардани амалҳоро меҳонад (махсусан писарбачаҳо).

Мураббия дар баробари ба эътибор гирифтани хусусиятҳои фардӣ-психологӣ, инчунин сабабҳои аз иҷрои супориши додаи ӯ саркашӣ кардани кӯдакро муайян намуда, усулҳои гуногунро истифода барад, то ки ҳислатҳои манфиро дар кӯдакон бартараф намуда, меҳнатдӯстӣ, ҳисси масъулият, хушсифату ботартиб иҷро намудани ин ё он амалҳои меҳнатиро тарбия намояд. Масалан, мураббия мушоҳида мекунад, ки Ҷамшед бо хоҳиши том ин ё он супориши додаи ёвари мураббияро иҷро намекунад ва ё саркашӣ карда баҳона меҷӯяд. Мураббия дар ин гуна ҳолатҳо бояд ба Ҷамшед муроҷиат намуда гӯяд: «Ҷамшедҷон, нигар чӣ тавр Фарҳодҷон ба ҳолаи Латофат дар ороستاني дастурхон ёрӣ расонида истодааст. Шояд ту ҳам хоҳиши ба онҳо ёри расонидан дошта бошӣ? Ман боварӣ дорам, ки ту ҳам аз ўҳдаи иҷрои ин кор ба хубӣ баромада метавонӣ, ҳамин тавр не-мӣ?»

Ҳамин тавр, бо ёрию мадади мураббия ва шахсони калонсол дар кӯдакони синни томактабӣ маҳорат ва малакаҳои меҳнатиро зина ба зина ташаккул додан зарур аст. Дар рафти аз худ намудани амалҳои меҳнатӣ дар кӯдакон ҳисси масъулиятшиносӣ, боварӣ, кори сар кардари бо сифат ба охир расонидан, дар яққоягӣ кор кардан инкишоф меёбад.

Дар кӯдакони давраи калон ва омодагӣ ба мактаб доир ба маҳорат ва малакаҳои меҳнатӣ ва ҳелҳои меҳнати худхизматрасонӣ таҷрибаи муайян ҳосил шудааст. Акнун кӯдакон аз ўҳдаи шустани бозичаҳо, парвариши гулу растаниҳо, нигоҳубини паррандаю ҳазандаҳои дар хонаи гурӯҳ буда баромада метавонанд. Онҳо либосҳои лӯхтакро шуста хушк мекунанд, дар гурӯҳ навбатдорӣ карда, ба мураббия ва ёвари ӯ дар ҳама корҳои ёрӣ мерасонанд. Масалан, бо латтаи тар курсиҳои ҳавлиро пок мекунанд, сахни ҳавлиро мерӯбанд, дар иваз кардани ҷилдҳои кӯрпаю

болишт кўмак мерасонанд, барои ҳӯрокхӯри мизро оро медиҳанд, барои гузаронидани машғулиятҳо маводҳои таълимиро тайёр мекунанд.

«Тарбияи меҳнати на фақат аклро инкишоф медиҳад ва кӯдакони бо дониш мусаллаҳ менамояд, инчунин дар дили онҳо майли меҳнати ҷидди қарданро бедор мекунад, ки бе он ҳаёт на арзанда ва на хушбахтона буда метавонад» - гуфта буд, К.Д.Ушинский. Чунки меҳнат яке аз воситаҳои тарбияи кӯдакони синни томақтабӣ ба ҳисоб рафта, маҳорат ва малақаҳои меҳнатиро аз синни барвақти бачагӣ ташаккул додан зарур аст. Дар ин давраи синнусолӣ дар ниҳолу сиришти кӯдак муносибати мусбӣ ба меҳнат, хоҳишу ҳаваси бо дигарон якҷоя кор қардан, қори сарқардаро бо сифат ба охир расонидан шакл мегирад.

Мазмуни фаъолияти меҳнатӣ дар барномаи таълимӣ-тарбиявӣ дар ин давраи синнусоли ба таври мушаххас нишон дода шуда аст. Ин ба мураббия имконият медиҳад, ки мазмун, моҳият, вазифа, аҳамият ва мақсади ташаккули маҳорат ва малақаҳои меҳнатиро дар ҳар як давраҳои гуногуни синнусолӣ муайян намояд, барои иҷрои мақсаду вазифаҳои тарбияи меҳнатӣ аз роҳу восита ва усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба таври самарабахш истифода барад.

Дар натиҷаи дуруст ташкил қардани фаъолияти меҳнати кӯдакони синни томақтабӣ онҳо ба нақша гирифтани амалҳои шонро ёд мегиранд, рафти иҷрои онро фикр қарда, пешбини қардани натиҷаи қори худро меомӯзанд. Масалан, кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб, ки ҳангоми сайругашт бо сагча вохӯрданд ва мураббия тақлиф қард, ки онро ба кӯдакистон бурда нисбати вай ғамхорӣ қардан лозим аст. Тақлифи мураббия ба ҳамаи бачаҳо маъқул шуд. Сагчаро ба кӯдакистон оварда ба вай шир доданд, нигоҳубин намуданд. Ҳар як кӯдак меҳост, ки дасташро ба бадани вай расонида, сила қарда, ғамхориашро зоҳир намояд. Мураббия ба кӯдакон муроҷиат қарда пурсид, ки сагчаро дар қучо қой мекунем. Вай хона надорад, ҳаво хунук шавад, барфу борон борад сагча қасал мешавад. Биёед ба сагча хонача месозем. Кӯдакон тақлифи мураббияро бо хурсанди қабул қарданд. Мураббия гуфт: «Ҳар қадоми шумо сохти хоначаро фикр қарда бароед ва гӯед, ки барои сохтани он қӣ гуна маводҳоро истифода бурдан мумкин

аст. Барои сохтани хонача кадом олотҳои меҳнати лозиманд? Ҳаҷми хонача бояд чӣ қадар шавад?»

Аксариати кӯдакон маводҳои барои хонача лозим ва олотҳои меҳнатиро дуруст номбар карданд. Вале дар ҳаҷми хонача фикрҳо гуногун буд. Як гурӯҳ кӯдакон гуфтанд, ки сагча хурд асту хонача ва сӯроҳии он бояд хурд бошад. Гурӯҳи дигари кӯдакон ҷаҳмонданд, ки сагча калон шавад, аз ин сӯроҳи даромада наметавонад ва дар хоначаи хурд намегунаҳад. Хонача ва сӯроҳии он бояд калон бошад. Фикри кӯдакони гурӯҳи дуюм ба бачаҳо писанд омад. Мураббия дар якҷоягӣ бо кӯдакон маводҳои сохтмониро интихоб карданд, лоиҳаи онро кашиданд, аз олотҳои меҳнати истифода бурда, хоначаро сохтанд.

Меҳнат дар табиат яке аз ҷаҳлиятҳои дӯстдоштаи кӯдакони синни томактабӣ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми кор дар табиат кӯдакон бо хусусияти табиати ғайризинда (ҳок, рег, санг, кулӯҳ, об, барф, борон) шинос мешаванд. Аҳамияти равшанӣ, гармӣ ва обу хокро дар сабзиши растаниҳо доништа мегиранд. Сохт, намуд, ранг, шакли гулу бутта, дарахтонро дар муқоиса меомӯзанд. Мураббия ҷаҳлияти меҳнати кӯдаконро дар табиат роҳбари карда, диққати онҳоро ба ҳодисаҳои табиат (боридани барф, борон, баромадани тирукамон, ба вучудони рағдубарк), тағйиротҳои обу ҳаво (хунук, гарм, салқин, рӯзи офтобӣ, ҳавои абрнок, шамол) ҷалб менамояд.

Ҷаҳлияти меҳнати кӯдакони давраи калон ва омодагӣ ба мактаб бо донишҳо оид ба фаслҳои сол алоқаманд аст. Чунки дар ҳар фасли сол хусусияти ҷаҳлияти меҳнати тағйир ёфта, аз кӯдакон дониш, маҳорат ва малақаҳои меҳнатиро талаб мекунанд. Кӯдакон на танҳо тахти роҳбарии мураббия ва ё калонсолон дар ягон намуди ҷаҳлияти меҳнати иштирок мекунанд, инчунин меҳнати калонсолонро дар майдончаҳои назди ҳавлигӣ, боғу саҳро мушоҳида карда, ба мазмун ва моҳияти меҳнати онҳо сарфаҳм меравад. Ин дар навбати худ ҳисси эҳтиромро нисбати меҳнати калонсолон ба вучуд меорад. Бояд кӯдак меҳнатро ҳамчун қонеъгардонии талаботи моддию маънавии шахс дарк намояд.

Дар давраи калон ва омодагӣ ба мактаб маҳорат ва малақаҳои меҳнати аз худ кардаи кӯдакон такмил меёбад. Масалан, навбатдори гурӯҳ баъди ба охир расидани машғулияти расмкашӣ

латтахоро шуста хушк карда дар ҷои лозимӣ мегузорад, баъди анҷоми кор дар майдончаи назди гурӯҳ олотҳои меҳнатиро тоза карда ба ҷойҳои муайяншуда мегузорад. Барои он ки кӯдак ин амалҳоро иҷро кунад, ба калонсолон зарур аст, ки тарзи иҷрои ин ё он амалро хотиррасон кунад, то ки кӯдак бо диққати зоҳир намуда онро ба хотир гирад.

Тибқи барномаи таълиму тарбиявӣ кӯдакони давраи калон ва омодагӣ ба мактаб дар машғулиятҳои меҳнати дастӣ маҳорати аз ришта, сӯзан истифода бурда амали дӯхтани тугмаро бояд иҷро кунанд. Мураббия аввал диққати кӯдаконро ба тарзи иҷрои амал ҷалб намуда, тугмаро дӯхта нишон медиҳад: «Бачаҳо бодикқат ба ман нигаред! Мо имрӯз бо Шумо тарзи дӯхтани тугмаро меомӯзем. Аввал, риштаро аз сӯроҳии сӯзан мегузаронем. Нӯги онро ана, ин тавр гирех мекунем, баъд тугмаро ба болои матоъ гузошта, сӯзанро аз поён ба матоъ меҳалонем, то ки нӯги сӯзан аз сӯроҳиҳои тугма гузарад ва баъд сӯзанро мекашем. Акнун сӯзанро аз боло ба сӯроҳии дигари тугма гузаронида, онро аз поёни матоъ мекашем. Ҳамин тавр, як чанд маротиба ин амалро такрор мекунем, ки тугма мустаҳкам дӯхта шавад. Баъд, ана, ин тавр, гирех кардани ришта онро бо қайчӣ мебузем. Бачаҳо шумо тарзи дӯхтани тугмаро дидед? Агар фаҳмида бошед, ба иҷро кор шурӯъ кунед».

Ҳангоми иҷрои кор назорати мураббия хеле муҳим аст. Ў бояд кӯшиш кунад, ки кӯдакон амалро ҷӣ тавре, ки ӯ нишон дода буд, ҳамон тавр иҷро кунанд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки на дар ҳамаи кӯдакон маҳорат ва малақаҳои меҳнатӣ ба қадри кифоя инкишоф ёфтааст. Ба калонсолон зарур аст, ки ба ин кӯдакон иҷрои амалро қисм-қисм нишон дода, як чанд маротиба фаҳмонанд ва такрор кардани онро талаб намоянд. Ҳар як амале, ки кӯдакон иҷро мекунанд, талаботҳои психологӣ худро дорад. Масалан, бо мақсади сохтани катча барои лӯхтак, мураббия на танҳо диққати кӯдаконро ба тарзи сохтани катча, балки ба сифати тайёр кардани он ҷалб мекунад. Пас аз сохтани он, диққати кӯдаконро ба тарзи ороиши он ҷалб намуда бо онҳо маслиҳат мекунад, ки бо кадом ранг оро диҳанд, ки катчаи сохташон зебо шавад.

Барои инкишофи маҳорат ва малакаҳои меҳнати кӯдакони давраи калон ва омодагӣ ба мактаб ба калонсолон лозим аст, ки ба кӯдак фаҳмонанд, ки ҳамон тарзи амалро ки ӯ нишон додааст, ҳамон тавр иҷро кунанд. Масалан, мураббия ба кӯдакон тарзи оро додани мизро фаҳмонда истода таъкид мекунад, ки ба ҳар як миз аз рӯи нишастии кӯдакон табақча ва ё пиёла гузоштан лозим аст. Табақчаҳоро аввал бо ду даст дошта, ба гӯшаи миз мегузорем, баъд аз боло якто-якто табақчаҳоро гирифта, рӯ ба рӯи курсиҳо мемонем. Табақчаи нонро дар мобайн гузоштан лозим аст.

Дар ташаккули маҳорат ва малакаҳои меҳнати кӯдакон сифати иҷроӣ амал аҳамияти калон дорад. Аз ин рӯ, ба кӯдакон зарур аст, ки ҳангоми иҷроӣ амал саросема нашуда, ба сифати иҷроӣ он диққати махсус диҳанд.

Яке аз воситаи инкишофи маҳорат ва малакаҳои меҳнати кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб дар он ифода мешавад, ки агар дар онҳо ин малакаҳо дуруст инкишоф ёфта бошад, он гоҳ метавонанд, ба кӯдакони хурдсол ёри расонида истода ин малакаҳоро такмил диҳанд. Масалан, дар гурӯҳи омехта мураббия ба кӯдакони калон муроҷиат карда мегӯяд: «Олимҷон, ба пӯшидани мӯза ба Мақсудҷон ёри расон!», «Зайнура, рӯймоли Зулфияро банд!», «Зарнигор, тутмаи палтои Зарифҷонро гузарон!».

Яке аз воситаҳои ташаккули маҳорат ва малакаҳои меҳнати кӯдакон, меҳнати коллективӣ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми таксим кардани супориш ба калонсолон зарур аст, ки хусусиятҳои синнусолӣ ва қобилияту хоҳиши кӯдаконро ба назар гиранд. Рафти иҷроӣ амали кӯдаконро назорат карда, камбудии онҳоро сари вақт пешгирӣ кардан лозим аст. Ба иҷроӣ кори бачаҳо баҳо додани калонсолон аҳамияти калон дорад. Минбаъд бача кӯшиш мекунад, ки супориши додаи калонсолонро на танҳо иҷро кунад балки ба сифат иҷроӣ он низ диққат диҳад. Масалан, мураббия мегӯяд: «Имрӯз дар гурӯҳ Мамлакат, Дилбар, Латофат, Шодӣҷон навбатдорӣ карданд. Онҳо кӯшиш кардан, ки сари вақт мизро оро диҳанд. Супоришро хеле хуб иҷро карданд. Ман аз иҷроӣ кори онҳо розӣ ҳастам». «Аз кори Латофат, Шӯҳратҷон ва Диловар ман розӣ нестам. Онҳо саросема шуда обро ба болои фарши хонаи гурӯҳ резонданд». «Мавлудаю Савриннисо бозичаҳоро бо тартиб дар ҷояш гузоштанд, офарин!».

Дар рафти машгулияти меҳнати дастӣ мураббия на танҳо ба ташаккули малакаҳои меҳнатии кӯдакон, бо сифат иҷро намудани супориш диққати махсус медиҳад, инчунин сарфаю саришта кардани маводҳоро меомӯзонад. Барои бо сифат иҷро шудани кор, мураббия ба кӯдакон тарзи ба нақша гирифтани, рафти иҷроӣ онро назорат кардан, натиҷаи онро пешакӣ муайян намуданро меомӯзонад.

Малакаҳои меҳнати яку якбора дар кӯдак ташаккул намеёбанд. Барои ташаккули он машқҳои зиёд лозим аст, ки аз мураббия сабру тоқатро талаб мекунад. Барои ташаккули малакаҳои меҳнати ба ҳисоб гирифтани синнусол, қобилият, имконияти кӯдакон ва ба интиҳоби олотҳои меҳнатии ба синнусолаш мувофиқ диққат додан зарур аст. Ҳангоми додани супориш мураббия метавонад кӯдаконро ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо кунад. Масалан, «Гурӯҳе, ки ба он Латофат роҳбари мекунад, бозича-хоро ҷо ба ҷо гузоранд». «Аъзоёни гурӯҳи Шарифҷон белчаю хаскашакхоро тоза карда ба хонаи гурӯҳ бурда монанд», «Гурӯҳи Фарзона ба гулҳо об резад» ва ғайра. Мураббия ба роҳбарони гурӯҳ тарзи бо аъзоёни худ муносибат кардан, баробар тақсим намудани супоришҳоро бояд ёд диҳад.

Ҳангоми ташаккул додани маҳорат ва малакаҳои меҳнатии кӯдакон ба калонсолон зарур аст, ки шартҳои зерини психологиюро ба ҳисоб гиранд :

а) Баъди ба анҷом расидани кор ҳама кӯдаконро ба он сафарбар кардан лозим аст, ки олотҳои меҳнатиро тоза карда ба ҷойҳои муайяншуда гузоранд.

б) Баъди анҷоми кор маводҳои боқимондаро минбаъд ва барои ҷӣ истифода бурданашонро муайян кунанд.

в) Намунаи ибрат, маслиҳат ва пайдарпаии иҷроӣ амалҳоро мураббия шарҳу эзоҳ диҳад ва дар ин ҷода ҳудаш намуна ба кӯдакон гардад.

Яке аз шартҳои ташаккул додани маҳорат ва малакаҳои меҳнатии кӯдакон ташкили корҳои фаҳмондадиҳии мураббия ва калонсолон ба шумор меравад. Ба кӯдакон бояд фаҳмонем, ки гарчанде, ки иҷроӣ баъзе корҳо барои мо маъқул набошанд ҳам, вале иҷроӣ онҳо заруранд. Масалан, партофтани ахлотҳо, рӯбучини майдончаи назди ҳавлиғи ва варзишӣ, тоза кардани ҷо ба ҷо гузоштани мизу курсиҳо ва ғайра.

Барои шавқовар гузаштани фаъолияти меҳнатии кӯдакон мураббия онҳоро бояд ҳавасманд гардонад, мусобиқаҳо ташкил карда, аз мақолҳои зерин истифода барад: «Кори имрӯзаро ба фардо нагузор», «Аввал кор, баъд гуфтор», «Меҳнат куни, роҳат бинӣ», «Аз одами бекор, ҳама безор».

Ҳамин тавр, ташаккули маҳорат ва малакаҳои меҳнатии кӯдакон имконият медиҳад, ки бовариашро нисбат ба худ зиёд кунад, аз ӯҳдаи иҷрои амалҳои меҳнатии барномаи таълимии дарси меҳнати дастӣ ва навбатдорӣ бедушворӣ баромада тавонад.

ИНКИШОФИ ҲИССИЁТ, ЭМОТСИЯ ВА ИРОДАИ КӮДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАӢӢ

Ҳиссиёт ва эмотсия шакли махсуси аз тарафи одам инъикос намудани олами воқеӣ буда, муносибати одамро нисбат ба он ифода мекунад. Узвҳои ҳиссии одам ҳар замон аз олами ихотакарда ахборотҳои зиёдеро мегирад ва ин ахборотҳо одамро бефарқ намегузоранд. Ҳар як образ, ҳодисае, ки одам ба хотир меорад ва дар бораи онҳо фикр мекунад ҳиссиётҳои гуногун (ташвиш, ғамгинӣ, ба шубҳа афтодан, ҳайрат, нобоварӣ, шарм, асабонӣ ва дигар ҳолатҳои эмотсионалӣ) -ро ба вуҷуд меорад.

Олимони соҳаи психология эмотсияро ҳамчун шакли азсаргузариҳои ҳиссиёт баҳо медиҳанд. Хурсандӣ, ҳисси ифтихормандӣ, ба боварии рафиқон сазовор гардидан, ҳисси қарзу вичдон ҳиссиётҳои азсаргузаронандаест, ки одамро барои иҷрои ягон амал сафарбар месозад. Аз тарафи дигар ҳиссиёти тарс, ранҷиш, рашк, қаҳру ғазаб одамро фалаҷ гардонида, ба вазъи саломатӣ, самаранокӣ фаъолияти таълимӣ ва меҳнатӣ ӯ таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳиссиёти одам дар фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ, дар рафти ҳамкорӣ бо одамони дигар зоҳир шуда, ташаккул меёбад ва он ба ҷоришавии ҳиссиёт таъсир мерасонад. Ҳамон вақт одам ташаббускор, эҷодкор, санъаткор шуда метавонад, ки агар ӯ дар назди худ мақсад гузорад ва ба қомебӣ ноил гардад.

Ҳиссиёт дорони шаклҳои гуногун аст. Баъзеи он муддати кӯтоҳ давом мекунад ва ҳамчун аксуламали алоҳида зоҳир мегардад, ба монанди ранҷиш. Агар аксуламали эмотсионалӣ такрор шуда муд-

дати дер давом кунад, он устувор шуда дар муносибати одам бо одамони дигар зоҳир мешавад, ки онро кайфияти руҳӣ меноманд.

Ҳиссиёт ҳам ба монанди дигар фаъолиятҳои психики маҳсули майнаи сар, фаъолияти олии асаб мебошад. Дар натиҷаи идроки ягон ҳодиса дар кишри майнаи сар ҳаяҷоне, ба вучуд меояд ва он муносибати одамо бо ашӯ, ҳодисаҳои атроф муайян карда, алоқаҳои муваққатии пештараро бедор мекунад. Фаъолияти дар кишри майнаи сар ба вучуд омада, ҳуҷайраҳои асаби зерипӯстло-хиро ҳаяҷоннок карда, ба торҳои асаби вегетативӣ медиҳад. Дар баробари ин дар кори ғадудҳои узвҳои дохилӣ тағйиротро ба вучуд меорад. Масалан, сабаби дар хун ва пешоб зиёдшавии қанд, ба вайроншавии ритми узвҳои нафаскашӣ ва кори дил алоқаманд аст. Вайроншавии ҳолати мӯътадили физиологии узви бадан, дар кишри майнаи сар ҳаяҷони иловагиро ба вучуд оварда, онро пурқувват мекунад.

Дар ба вучудони ҳиссиёт ва фаъолияти ҷоришавии он нақши нутқ хеле калон аст. Ҳангоми суҳанрони ҳолатҳои азсаргузарони одам зоҳир мешавад, ки ҳиссиёти ўро одамони дигар фаҳмида мегиранд.

Дар синни томақтабӣ дар мазмун ва шаклҳои ҷоришавии ҳиссиёти кӯдакон тағйиротҳои муайян ба вучуд меояд. Ҳиссиётҳои пештар азсаргузаронида (ҳисси қаноатмандӣ аз муоширати калонсолон, ҳамдардӣ ба ҳамсолон) чуқур, устувор, равшан, гуногунранг мешавад. Акнун ҳиссиёти ҳамдардӣ ба ҳиссиёти рафоқат ва ба шакли ибтидоии дӯстӣ сабзида мерасад.

Дар синни томақтабӣ ҳиссиётҳои наво, ки то ин вақт мушоҳида намешуд ба монанди ҳиссиётҳои олий: ақлий, ахлоқӣ, зебоипарастӣ пайдо мешаванд.

Ҳиссиёти ақлии кӯдакон ҳангоми шунидани афсонаю ҳикоя, аз ёд кардани шеър, тамошои барномаҳои телевизионӣ, филмҳои тасвирий, сайругашт ба табиат, саёҳат ба осорхонаю ҷойҳои таърихӣ, дар рафти машғулиятҳои таълимии кӯдакистон ва ғайра инкишоф меёбад. Гарчанде, ки кӯдакони хурдсол мазмуни афсонаи шунидаашонро ба пуррагӣ дарк накунамд ҳам, дар рафти шунидани он бо калонсолон муоширати нутқӣ барқарор мекунамд, ки аз он қаноатмандиро ҳис мекунамд. Бинобар ин кӯдакон аз калонсолон хоҳиш мекунамд, ки як афсонаро як чанд маротиба такрор кунанд.

Кӯдакони давраи калон ва омодагӣ ба мактаб ба мазмуни афсона, ҳикояи шунидаашон сарфаҳм мераванд, онро аз нав накл мекунанд, тақдири қаҳрамонҳо онҳоро бе фарқ намегузорад. Амал ва рафтори қаҳрамонро дастгирӣ ва ё маҳкум мекунанд. Масалан, духтарчаи 5 сола аз шунидани ҳикояе ки кӯдакон ба булбул об надоданд, ғамгин шуда бошад ҳам, аз модараш хоҳиш кард, ки давомашро хонад, ки бо булбул чӣ ҳодиса рух дод.

Дар синни томактабӣ ҳаваси маърифатии кӯдакон нисбати ҳайвону паррандаҳо, ҳазандаҳо зиёд мешавад. Агар кӯдакони хурдсол ҳангоми бо ҳайвону паррандаҳо шинос шудан ба ҳаракату рафторҳои онҳо ҳисси тавачҷӯх зоҳир кунанд, диққати кӯдакони давраи калони томактабиро намуд, сохти аъзои бадан (рӯй, панҷа, дум, чашму мӯйлаб) ва овозу амали ҳӯрокқобии онҳо ба худ ҷалб мекунад. Дар ин давраи синнусоли кӯдакон кӯшиш мекунанд, ки нисбати ҳайвону паррандаҳо ғамхорӣ зоҳир намоянд, барои онҳо лонаю хона созанд, дон диҳанд ва ғайра.

Ҳиссиётҳои азсаргузаронидаи кӯдакон дар саволҳои бешумори онҳо мушоҳида мешавад. Онҳо дар бораи ашёю ҳодисаҳои олами ихотакарда, хусусияти ҳайвону паррандаҳо, растанию ҳодисаҳои табиат маълумотҳои нав гирифта, дониш, тасаввурот ва ҷаҳонбинияшонро бой мегардонанд.

Дар инкишофи ҳиссиёти кӯдакони синни томактабӣ нақши бозӣҳои коллективӣ хеле калон аст. Ҳангоми бозӣ кӯдакон на танҳо тарзи бо ашё ва ё бозичаҳо амал кардан ва хусусиятҳои онҳоро доништа мегиранд, инчунин бо ҳамсолони худ ба муоширати нутқӣ дохил шуда, бо эмотсия ифода кардани фикрашонро ёд мегиранд.

Дар синни томактабӣ ҳангоми фароҳам овардани шароити муносиб ва ташкили коллективи кӯдакон шакли ибтидоии ҳиссиёти ахлоқӣ-дӯстию рафокат ба вучуд меояд. Дар ин давраи синнусоли муносибати дӯстона барқарор мешавад (М.И.Тимошенко, А.В.Булатова). Кӯдак ҳангоми набудани рафикаш ғамгин мешавад, дар вақти зарури кӯшиш мекунад, ки ба ӯ кӯмак расонад, ўро ҳимоя кунад, бозича ва ё шириниҳояшро ба вай диҳад.

Ҳиссиёти ҳештаншиносӣ ва халқомӯзӣ яке аз шаклҳои ҳиссиёти олии маънавӣ-ахлоқӣ ба шумор рафта, дар синни томактабӣ ташаккул меёбад. Бо ин мақсад дар барномаи таълимӣ-тарбиявӣ дар

машғулияти шиносӣ бо муҳити атроф (хештан-шиносӣ ва халқомӯзӣ) вазифаҳои зерин гузошта шудааст, яъне шинос кардани кӯдакон бо рӯйдодҳои ҳаёти ҷамъиятӣ : кӯдакон бояд номи ҷумҳури пойтахти он, ноҳияҳо, қаҳрамонони миллат, шахсиятҳои намоёни ҷумҳурӣ, шоиру нависандагони тоҷику ҷаҳонӣ, ходимони давлатӣ, санъаткорон, рассомон, санаҳои таърихӣ, идҳои миллий (Рӯзи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қувваҳои мусаллаҳ ва ғайра)-ро донанд, ба мафҳумҳои ҳешу таборӣ сарфаҳм равад, шугли аъзои оила, суруғаи хонаю кӯдакистонро ба хотир гиранд.

Дар рафти машғулиятҳо мураббия ба кӯдакон дар бораи гуногунмиллатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, расму оин, анъанаҳои миллии тоҷикон ва дигар миллату халқиятҳо маълумот медиҳад. Ӯ кӯдаконро бо муқаддасоти миллий: Парчам, Нишон, Суруди Миллӣ, Президенти кишвар шинос кунад. Кӯдакон суруди миллиро сароида тавонанд, дар бораи маъноӣ рамзҳои давлатӣ маълумот ҳосил намоянд. Дониш, тасаввурот ва таҷрибаи андӯхташонро дар нақлҳо, расмҳои кашада, дар муносибат бо калонсолону хурдсолон ифода намоянд.

Ҳиссиёти зебоипарастии кӯдакон дар рафти машғулиятҳои расмкашӣ, суробсозӣ, гулмонӣ, мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ, ҳангоми сайругашт ба табиат, ҷойҳои таърихӣ осорхонаҳо, театру намоишгоҳҳо ва ғайра инкишоф меёбад. Ҳангоми шунидани афсонаю ҳикоя, парвариши растаниҳои хонагӣ, тозаю озода нигоҳ доштани хонаю гирду атроф, ороиши хонаи гурӯҳ, пӯшидани сару либос ва ғайра ҳиссиёти зебоипарастии кӯдакон тарбия карда мешавад. Ба кӯдакон талқин кардан лозим аст, ки зебогии зоҳирӣ бо зебогии ботинӣ бояд мувофиқат кунад. Аз ин рӯ, ба калонсолон ва мураббия зарур аст, ки дар рафти машғулиятҳо, сӯҳбатҳо ба тарбияи ҳиссиёти ақлӣ, ахлоқӣ ва зебоипарастии кӯдакон диққати махсус диҳанд.

ИРОДА-бо хусусиятҳои эмотсионалӣ алоқаи ҷудонашаванда дошта, дар синни томақтабӣ зина ба зина ташаккул меёбад. Ҳангоми дуруст ташкил кардани шароит дар рафти фаъолияти бозӣ ва таълимӣ кӯдак имконоти худро муайян карда ҷасуру нотарс мешавад ва ба худ бовариаш меафзояд. Ба ҳар комёбие, ки ноил мегардад, уро фаъолнок карда, ҳисси қаноатмандиро ба вучуд меорад. Кӯдак мустақилияти ба даст овардаи худро бо ибораҳои

«Ман худам», «Ман метавонам», «Ман меҳоҳам» зоҳир мекунад Барои он ки кӯдак ягон супориши калонсолонро иҷро кунад (ба гулҳо об резад, ягон ашёро ба модараш биёрад) ба вай лозим аст, ки аз машғулияти худ дар айни замон даст кашад. Ҷунин амали вай ба инкишофи ирода мусоидат мекунад.

Дар ин давраи синнусоли кӯдак дар назди худ мақсад гузори-ро ёд мегирад. Барои ба мақсади гузошта расидан ба ӯ лозим аст, ки кӯшиш кунад. Масалан, ба кӯдаки 6 сола супориш дода шуда буд, ки дар дилхуши нақши хирсро мебозад. Барои иҷрои ин нақш ӯ кӯшиш ба харҷ дода, овоз ва ҳаракати хирсро борҳо так-рор карда, аз дастурҳои калимагӣ ва маслиҳатҳои мураббия ба таври васеъ истифода бурд. Ин супориш аз вай тоқатнокиро талаб мекард.

Мақсадҳо дуру наздик мешаванд. Барои ба мақсади дур ноил шудан ба кӯдак лозим аст, ки мақсадҳои наздикро иҷро кунад. Масалан, барои он, ки кӯдак дар мусобиқаи варзишӣ иштирок карда, ба комёби ноил гардад, ӯ бояд мунтазам ба варзиши пагоҳӣ машғул шуда, машқ кунад. Ин амал аз вай хоҳиш ва тоқатнокиро талаб мекунад. Ў дар назди худ мақсад мегузорад, ки душвории садди роҳ шударо бартараф карда, худро такмил диҳад. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки баъзан кӯдакон аз аввалин душвории ҳаросида аз иҷро намудани мақсади гузошташон даст мекашанд. Ба қувваҳои имконоти худ боварӣ надоранд. Аз ин рӯ, ба калонсолон лозим аст, ки дар амали гаштани мақсади онҳо кӯмак расонанд, то ки минбаъд дар ӯ хоҳиши иҷро кардани ягон супориш ва фаъолият ба вуҷуд омада, душвории ба миён омадари бартараф намояд.

Дар тарбияи сифатҳои иродавии кӯдакони синни 6-7 сола нақши бозии тақлидӣ ҳам калон аст. Онҳо амалҳои худро ихтиёрон ба нақша гирифта, барои ба боварии калонсолон ноил гардидан кӯшиш мекунанд.

Тадқиқотҳои гузаронидаи мутахассисон (А.В.Запорожес, А.А.Кириллова, А.Г.Полякова, Т.В.Ендовиская) нишон дод, ки бо тағйир ёфтани синнусол таъсири дастури калимагии калонсолон дар иҷрои амали кӯдакон калон аст. Агар бача мақсади дер гоҳ хомӯш истодани худро донд, ӯ кӯшиш мекунад, ки бо тоқати зоҳир намуда, муддати муайян хомӯш истад. Масалан, аз кӯдаке хоҳиш карданд, ки нақши посбонро иҷро карда, бояд дар муддати

555 сония ором ва хомӯш истад. Вай аз ўхдаи иҷрои ин супориш баромада натавонист, чунки мақсади хомӯш истоданро ба ў дурӯст нафаъмонда буданд.

Дар тарбияи иродаи кӯдакони синни калон ва омодагӣ ба мактаб баҳои калонсолон, мураббия ва ҳамсолон нақши калонро мебозад. Аз ин рӯ, кӯдакони ин синнусол кӯшиш мекунанд, ки аз ҳамсолони худ дар иҷрои ягон супориш қафо намонанд, қувваю иродаи худро самаранок истифода баранд. Масалан, ҳангоми ба назди духтури дандон рафтан, ба кӯдак лозим аст, ки тарси худро нишон надода, ба духтур имконият диҳад, ки дандонашро табобат кунад.

Сифатҳои иродавии кӯдакон худ ба худ инкишоф намеёбад. Ба калонсолон лозим аст, ки сифатҳои хоксорӣ, ҷустуҷолоқӣ, ростгӯӣ, покқиндонӣ, ҳаётдӯстӣ, нотарсӣ, далерӣ, ҷасурӣ, истодагарӣ, барои ба мақсад расидан душвориҳоро бартараф намудан, интизомнокиро дар рафти фаъолиятҳои бозӣ, таълим ва меҳнат зина ба зина ташаккул диҳанд ва ҳудашон намунаи ибрат бошанд.

Якравӣ, инҷикӣ ва негативизм яке аз сифатҳои манфии ирода буда, дар синни томактабӣ мушоҳида мешавад.

ЯКРАВӢ - ин рафтори бешууронаи кӯдак буда, аз иҷрои супориши додаи калонсолон саркаши кардани ў мебошад. Сабаби асосии ба вучуд омадани якравӣ талаботҳои худро ба талаботҳои ихотақунандагон муқобил гузоштани вай мебошад.

Тадқиқотҳои гузаронидаи А.П.Ларин нишон дод, ки якравии кӯдак дар ҳама вақт ба вучуд меояд, ки калонсолон яку якбора кӯдакро аз фаъолияти дӯстдоштааш боз доранд, озодӣ ва мустақилияти ўро маҳлуд кунанд. Аз ин рӯ, кӯдак ҳудашро ҳимоя карда, талаботҳои худро ба миён меорад.

НЕГАТИВИЗМ - ҳудуди охиринаи якравӣ буда, кӯдак талаботҳои калонсолонро рад карда, хоҳиши онҳоро ба мақсадҳои худ муқобил мегузорад. Масалан, модар ба кӯдак мурочиат карда мегӯяд «Хоб кун!», кӯдак ҷавоб медиҳад: «Ман хоб намекунам!» Падар аз писараш хоҳиш мекунад, ки овози радиоро хомӯш кунад, вале бача баръакс овози онро баланд мекунад. Аз мисолҳои боло ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳар қадаре, агар калонсолон кӯдакро ба ягон амал маҷбур созанд, ҳама қадар вай муқобилияти худро ҳудашро равшантар ифода мекунад. Бо ҳамин мустақилиятии худро нишон медиҳад.

ИНЧИҚЌ - ба хусусиятҳои якравӣ монанд буда, кӯдак талаботҳои худро тавассути эмотсияҳои манфӣ: гиря, додзани, ҳаракату амалҳои манфӣ ифода мекунад.

Якравӣ ва инчиқӣ натиҷаи тарбияи нодурусти кӯдак дар оила ва кӯдакистон мебошад. Ин сифатҳои манфӣи иродавӣ, ҳамгоми шаклгирии шахсияти кӯдак, махсусан дар синни барвақти бачагӣ мушохида шуда, дар натиҷаи аз тарафи калонсолон пешгири накардани он таҷрибаи кӯдак бой мегардад ва минбаъд дар амалу ҳаракатҳои мураккаби ӯ зоҳир мегардад. Агар кӯдак аз хурдсоли ба он одат кунад, ки ҳамаи аъзоёни оила талаботҳои пешниҳод кардаи ӯро иҷро мекунанд, дар бача ин амалҳо одат мешавад. Ў ҳангоми бо калонсолон муошират кардан аз ибораҳои «Меҳоҳам, дод мезанам», «Меҳоҳам гиря мекунам», «Меҳоҳам,мегирам»-ро истифода мебарад. Минбаъд ин сифатҳо дар рафтору кирдор ва тарзи суҳанронии бача зоҳир шуда, сифатҳои манфӣи шахсияти ӯро нишон медиҳад.

ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ КӯДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Дар синни томактабӣ шахсияти кӯдак ташаккул ёфта, эҳсоси худшиносӣ шакл мегирад. Таҷрибаи иҷтимоӣ дар идоракунии рафтор ва кирдори кӯдакон таъсири калон мерасонад. Калонсолон аз кӯдак талаб мекунанд, ки ба қоида ва меъёрҳои рафтори ҷамъиятиро иҷро кунад. Дар рафти фаъолиятҳои гуногун: бозӣ, таълим, меҳнат, муоширати ӯ бо калонсолон, кӯдак дар бораи ашёи ҳодисаҳои олами воқеӣ маълумот гирифта, қонуниятҳои тараққиёти табиат, ҷамъиятро аз худ мекунад ва минбаъд ба онҳо роия мекунад.

Амалу фаъолияти кӯдак тадриҷан бо тағйир ёфтани синну сол мураккаб шуда, дар баробари ин калонсолон аз ӯ идора кардани рафтору кирдорашро талаб мекунанд. Дар ташаккули шахсияти кӯдак нақши волидон, калонсолон ва шахсоне, ки ӯро ихота мекунанд ҳеле калон аст.

Ташаккули шахсияти кӯдак бо ду роҳ сурат мегирад. Аввалан, кӯдак олами воқеиро дуруст дарк карда, мавқеи худро дар ҳамаи муҳит муайян мекунад, ки сабаби пайдошавии шаклҳои нави рафторӣ ӯ мегардад. Баъдан, ташаккули шахсияти кӯдак ба инкишофи

хиссиёту иродаи вай вобаста буда, сабаби ба вуҷудони рафтори ус-
тувори ӯ мегардад, ки он ба тағйиротҳои зоҳирӣ вобаста аст.

Ташаккули шахсияти кӯдак аз тарзи ташкили қорҳои таълимию тарбиявӣ, роҳу усулҳои омӯзонидани риояи рафторҳои ҷамъиятӣ, аз намунаи ибрати шахсии калонсол вобастагӣ дорад. Зеро кӯдак раф-
тор, кирдор ва муносибати калонсолонро дар ҳаёти ҳаррӯзааш му-
шоҳида мекунад, ба онҳо пайравӣ менамояд, дар рафтору гуфтор ва тарзи муносибати худ бо ашӯҳо, одамон, ҳодисаю воқеаҳо муноси-
бати калонсолонро инъикос мекунад. Ноаён-ноаён ин амалу кирдор дар ӯ шакл мегирад ва мустаҳкам мегардад. Масалан, кӯдак мушоҳи-
да мекунад, ки чӣ тавр падараш аз қор баргашта, либосҳои қориашро иваз мекунад, ба майдончаи назди ҳавлӣ рафта бо меҳру муҳаббат ниҳолхоро парвариш менамояд. Вай бо хоҳиши том қор қарда аз меҳнати худ қаноатмандиро ҳис мекунад. Бача дар ин ҳолат кӯшиш мекунад, ки ба падараш ёри расонад ва ба нигоҳубини ниҳолҳо машғул мешавад. Баръакс агар бача мушоҳида кунад, ки падараш аз қор баргашта, дар интизори тайёр шудани хӯрок бо сигорқашӣ ва ё ба ҷоқидани нос машғул мегардад, барномаҳои телевизони́ро тамо-
шо қарда меши́наду ба қори хонаю рӯзгор ёри намерасонад, вай ба падари худ пайравӣ қарда, дар ӯ чунин ақидае пайдо мешавад, ки вазифаи зан-модар иҷрои қорҳои хона аст. Ба модар ёрӣ расонидан қори мардон нест. Чунин тарзи рафтор ва муносибати падар дар та-
шаккули сифатҳои шахсияти бача таъсири манфӣ мерасонад. Дар ин давраи синнусоли кӯдақон ҳоло рафтор ва кирдори калонсолонро дуруст таҳлил қарда аз нуқтаи назари танқидона баҳо дода наметавонанд. Намефаҳманд, ки рафтор ва ё кирдори қадоме аз онҳо ду-
руст асту қадомаш нодуруст. Ў фақат ҳаминаро мефаҳмад, ки агар қалонсол (падар ё модар) ҳамина хел рафтор қарда бошад, пас рафто-
ри онҳо дуруст асту ӯ ҳам ҳамина хел бояд рафтор кунад.

Дар ташаккули шахсияти кӯдак нақши кӯдақони гурӯҳи кӯдақи-
стон, маҳалла низ қалон аст. Кӯдак кӯшиш мекунад, ки ба бачае, ки дар гурӯҳ ва ё маҳалла обрӯ дораду вайро дигар кӯдақон эҳтиром мекунанд, монанд бошад. Инчунин бачаҳои ҳавобаланду ботақаб-
бур, дағалу бадмуомила низ ба кӯдак таъсири ҳудро мерасонанд. Кӯдак ба онҳо низ пайравӣ қарда сифатҳои манфиро дар худ ташак-
кул медиҳад.

Дар ташаккули шахсияти кӯдақони синни томақтабӣ нақши қаҳ-
рамонони афсонаю ҳикоя, филмҳои тасвирию бадеӣ хеле қалон аст.

Агар кӯдак ба қаҳрамонони мусбӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз рафтору кирдори онҳо хурсанд шавад, нисбати қаҳрамонони манфӣ ҳисси бадбиниро ифода карда, рафторҳои онҳоро маҳкум мекунад. Масалан, баъди шунидани афсонаи «Бузаки ҷингилапо» дар кӯдакон нисбати Буз ҳисси ҳамдардӣ ва нисбати Гург ҳисси нафрату бадбини ба вучуд меояд.

Кӯдак аз калонсолон як қатор қоидаҳои рафтор, малакаҳои маданияту гигиенӣ, риояи рӯзи, тарзи бо ашӯ, бозичаҳо муносибат карданро ёд мегирад. Минбаъд ӯ кушиш мекунад, ки ба ин қоидаҳои риоя кунад ва риояи онро аз дигар ҳамсолон низ талаб менамояд. Масалан, ҳангоми аз тарафи кӯдакони дигар риоя накардани қоидаҳои рафтор, бача ба мураббия ва ё калонсолон шикоят мекунад: «Толибаро бинед, ба бозии мо ҳалал мерасонад», «Равшан обро ба фарши хонаи гурӯҳ рехт». «Шоиства пойафзолашро дар ҷояш нагузошт».

Дар рафти бозӣ ва ҳамкори кӯдак ба моҳияти рафтору кирдори худ сарфаҳм рафта, зина ба зина ба қоидаҳои ҷамъияти риоя карданро ёд мегирад. Ҳангоми содир кардани хатоғӣ ва ё рафтори номатлуб ӯ дар ҳиҷолат меафтад, бахшиш мепурсад.

Нақши бозӣ дар инкишофи шахсияти кӯдакони синни томақтабӣ ҳеле калон аст. Кӯдак дар бозӣ фаъолият ва муносибати байниҳамдигарии калонсолонро (ронанда, духтур, мураббия, фурушанда, усто) инъикос карда, дониш, маҳорат ва малакаҳои аз худ кардаашро дар амал истифода мебарад. Масалан, нақши ронандаро иҷро карда истода, ӯ ба бехатарии пиёдагардон, риояи қоидаи ҳаракат дар роҳ диққат дода, ба овози нақлиёт тақлид карда садо мебарорад. Масалан, Зарнигор нақши духтурро иҷро карда, ҳангоми муоинаи «бемор» ба ӯ изҳори ҳамдарди карда меғӯяд: «Гиря накун, ҳозир ман ба ту сӯзандору мегузаронам, зуд сиҳат мешавӣ, ором шав». Шаҳноза нақши модарро бозида, ба лӯхтакаш ғамхори изҳор карда меғӯяд: «Ҷонаки ман хоб дорӣ? Ҳозир ман туро ба ғавҳораат мебардам, алла меғӯям, хобат зуд мебарад».

Дар ин давраи синнусоли кӯдакон кӯшиш мекунам, ки нақши ба ўҳда гирифташонро дуруст иҷро кунанд. Аз ин рӯ, онҳо дониш ва таҷрибаҳои андӯхташонро истифода мебаранд. Масалан, агар онҳо мушоҳида карда бошанд, ки ҳангоми хобонидани кӯдак модар ва ё шахсони калон ба кӯдаки гиря карда истода, суҳанони дағалона

гуфта, бо исрор хоб кардани ўро талаб кунанд, духтарча ин рафторро дар вақти бозӣ бо лўхтаки худ такрор мекунад.

Дар ташаккули шахсияти кўдакони синни томактабӣ баҳо ва баҳодиҳӣ аҳамияти калон дорад. Ҳангоми бо калонсолон якҷоя кор кардан, онҳо ба ғаъолияти кўдак баҳо дода қаноатмандӣ ва ё қаноатманд нашудани худро ифода мекунанд. Масалан, «Офарин, Хуршедҷон ту имрӯз ба ман ёрӣ расондӣ, аз кори ту ман розӣ шудам», «Фарзона ба модараш хўрок тайёр кард, модар хурсанд шуд». «Мавзуна, ҷуздони хоҳарашро кофта, беиҷозат китобашро гирифт, кори ӯ хуб набуд». «Парвиз чаро ту ба ман гапи дурӯғ гуфти, ин рафторат хуб нест».

Ҳангоми аз тарафи калонсолон ба рафтор ва кирдори кўдакон баҳо додан, дар онҳо низ тасаввуротҳои аввалини ба рафтор ва кирдори худ баҳо додан пайдо мешавад. Онҳо ба мафҳумҳои «хуб чист?» «бад чист?» сарфаҳм мераванд. Натанҳо ба рафтору кирдори ҳамсолон ва кўдакони дигар, инчунин ба рафтору кирдори худ баҳо доданро ёд мегиранд. Масалан, «Бахтовар бачаи дурӯғгӯ аст, ман бо вай ҷўра намешавам.», «Латофат духтари хуб аст, вай ба ман конфеташро дод», «Мартаба либосҳояшро ҳеҷ гоҳ ифлос намекунад», «Падарам фиреб карда, маро ба боғ набурданд». «Аз ман Мавлуда ранҷид, чунки себамро бо ӯ тақсим накардам», «Ман аз он хурсанд шудам, ки қорам ба модарам маъқул шуд», «Либосамро ифлос кардам, акнун модарам хафа мешаванд» ва ҳоказо.

Худбаҳодиҳӣ дар инкишофи ғаъолияти бошууронаи кўдакони синни томактабӣ ва ба низомдарории рафтору кирдори онҳо аҳамияти калон дорад. Масалан, аз нақлҳои шунидааш бача медонист, ки дурӯғгӯи хусусияти бад дошта, оқибат фош мешавад. Ҳангоми дурӯғгӯи кардан, бача дар ҳиҷолат мемонад ва минбаъд кўшиш мекунад, ки аз дурӯғгӯи худдорӣ кунад.

Дар тарбияи баҳодиҳӣ ва худбаҳодиҳии кўдакон нақши калонсолон калон аст. Ҳамон вақт баҳодиҳӣ ва худбаҳодиҳӣ дар кўдакон дуруст ташаккул ёфта метавонад, агар онҳо ба моҳияти «дуруст», «нодуруст», «хуб», «бад», «лозим», «лозим нест» ва ғайра сарфаҳм раванд.

ТАЙЁРИИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ БАЧА БА МАКТАБ

Тайёрии психологӣ-педагогии бача ба мактаб яке аз масъалаҳои муҳими оила, кӯдакистон ва мактаб буда, дар ҳуҷҷатҳои меъёри ва ҳукукии соҳаи маориф : Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2004), Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2002), «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010» (2005) ва ғайраҳо вазифаи волидон, кормандони муассисаҳои томактабӣ ва мактабро дар ҳифзи саломатӣ, беҳтар намудани сифати таълиму тарбия ва инкишофи психикию зехнӣ, маънавию ахлоқӣ ва ба таълими мактабӣ омода намудани онҳо муайян карда шудааст. «Падару модарон (шахсоне, ки онҳоро иваз мекунанд) дар тарбияи фарзандони худ масъуланд ва таъмини инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва зехнии давраи аввали кӯдакӣ ва минбаъд барои ба мактаб омода намудани онҳо вазифадоранд»¹.

Солҳои охир таваҷҷуҳи мутахассисони соҳаҳои гуногунро (психологон, педагогон, физиологон, кормандони тиб) масъалаи тайёрии бача ба мактаб ба худ ҷалб кардааст. Онҳо хусусияти фаъолияти таълимиро ҳаматарафа омӯхта бошанд ҳам, вале дар атрофи аз кадом давраи синнусоли кӯдакони ба мактаб фаро гирифтани зарур аст, ақидаҳои гуногун доранд. Як зумра олимони ақида доранд, ки агар бачаи панҷсола аз ўҳдаи таълим баромада, диққаташро ба ягон ашё ё фаъолият муттамарказонида тавонад, ба таълими мактабӣ тайёр аст. Агар барои таълими кӯдакони шашсола дар оила шароит муҳайё карда нашуда, муоширати нутқии ў маҳдуд бошад, вай на танҳо ба мактаб тайёр намешавад, инчунин психикаш аз инкишоф қафо мемонад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки бештари падару модарон кӯшиш мекунанд, ки ҳар чӣ барвақтар кӯдакро ба мактаб диҳанд, то ки ў хондан ва навиштанро тезтар ёд гирад.

Чи тавре, ки мо медонем зиёда аз 20 сол аст, ки дар як қатор давлатҳо таълим аз синни 6 солагӣ ҷорӣ шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таълими кӯдакони 6 сола аз он ҷиҳат дастгирӣ наёфт,

¹ (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», боби 11, моддаи 16. Душанбе, 2004)

ки на ҳамаи кӯдакони мо ба талаботҳои инкишофи ҷисмонӣ, психологӣ ба таълими мактаб тайёр набуданд. Тайёрии махсусро дар кӯдакистон нагузашта ба мактаб ҷалб намудани онҳо як қатор душвориҳоро ба миён овард. Агар мо кӯдаконро аз синни 6 сола ба таълими мактаб фаро мегирифтем, пас давраи тайёрий ба мактаб ба кӯдакони синни 5 сола рост меомад.

Ёддовар бояд шуд, ки 94% кӯдакон дар ҷумҳурии мо ба кӯдакистон фаро гирифта нашудаанд, бе тайёрии психологию педагогӣ, иҷтимою зеҳнӣ, эмотсионалию ҷисмонӣ ба таълими мактаб фаро гирифта мешаванд, ки ин амал ба ҷараёни донишандӯзии онҳо бе таъсир намеронанд.

Психологи намоёни рус А.В.Запорожес 30 сол пеш қонуниятҳои умумии инкишофи психикии кӯдаконро омӯхта қайд карда буд, ки аз синни барвақт ба таълими мактаб фарогирии кӯдакон оқибатҳои бад дошта, ба инкишофи ҷисмонӣ ва психикии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Зеро таълиму тарбияи кӯдакони синни томактабӣ аз падару модарон, мураббияи кӯдакистон муносибат ва доштани донишҳои махсуси физиологӣ, психологӣ, педагогиро талаб мекунад. Чунки суръати инкишофи психикии кӯдакон дар давраи омодагӣ ба мактаб ба таври ғуногун гузашта, он ба шароити иҷтимоӣ, вазъи саломатӣ, кайфияти руҳии кӯдак вобастагии калон дорад. Масалан, баъзе кӯдакон дар синни 6 сола, кӯдакони дигар дар синни 6,5 сола, кӯдакони ғуруҳи сеюм дар 7 солагӣ ва дертар аз он ба мактаб тайёр мешаванд. Вазифаи давраи омодагӣ ба мактаб дар кӯдакистон аз он иборат аст, ки кӯдакро ба таълими мактаб пурра тайёр намояд, мураббияи кӯдакистон дар ҳамкорӣ бо волидон корҳои иловагӣ доир ба тайёрии бача ба мактабро таъмин намояд. Чунки тайёрии психологӣ-педагогии бача ба мактаб таҳкурсии бо эътимоди овони мактабхонӣ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми пеш аз синни 7 солагӣ ба мактаб, фиристодани бача, ўро ҳаматарафа муоина намуда тавсияи психологонро ба ҳисоб гирифтани зарур аст.

Божович Л.И. ду ҷиҳати тайёрии бачаро ба мактаб қайд карда буд: тайёрии субъективӣ -шаҳсӣ ва тайёрии зеҳнӣ. Ў тайёрии психологиро ҳамчун наоварии ҳаёти бача баҳо дода, онро ба ҳам пайваستшавии талаботҳои маърифатӣ ва муоширатии кӯдак бо ҳамсолон меҳисобид. Яъне ҳангоми муошират кӯдак аз ҳамсоло-

ни худ ахборотҳои нав мегирад, тарзи муносибат карданро ёд мегирад, дониш ва тасаввуроташ оид ба олами ихотакарда бой мегардад.

Элкониин Д.Б. тайёрии психологии бачаро ба мактаб дар заминаҳои аз худ кардани фаъолияти таълимӣ бача баҳо дода буд. Ба ақидаи Элкониин Д.Б. бача ҳамон вақт ба таълими мактаби тайёр мешавад, ки агар дар вай маҳорати ғуш кардан, дастурҳои калимагии муаллиму калонсолонро иҷро кардан, маҳорати аз болои намуна қор карда тавоништан, фаъолияти худро ба нақша гирифтани ва ғайра инкишоф ёфта бошад.

Люблинская А.А. ақида дошт, ки тайёрии психологии бача ба мактаб ба сатҳи дониши вай вобастагӣ дорад ва он бояд :

а) Бача дар бораи мафҳуми ашё ва ҳодисаҳои олами ихотакарда тасаввуроти дуруст дошта бошад, ба мазмуни барномаи синфи якум сарфаҳм равад ва онро аз худ карда тавонад. Чунки бача дар мактаб бо рақамҳо амали ҳисобро иҷро мекунад, калимаҳоро ба ҳичо ҷудо карда аз калимаҳо ҷумла месозад. Ў бояд ба мафҳумҳои фазо ва вақт дуруст сарфаҳм равад. Дар оила ва ҷудакистон ба бача агар тарзи ба тартибдорории амалҳоро ёд дода бошад ва дар рафти таълими мактаб бача аз онҳо дуруст истифода бурда метавонад. Ба монанди, истифода бурдани маҳорат ва малакаҳои меҳнатӣ, мушоҳидакорӣ, фикри дигаронро то охир ғуш карда тавоништан, дар муддати муайян диққаташро муттамарказонидан, аз амалҳои фикрии тафаккур: муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбасти истифода бурда, хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунандаи ашё ва ҳодисаҳои олами ихотакардаро доништан ва ғайраҳо.

Бачаи 7 сола бояд ҳолатҳои эмотсионалиаш : гиря, қаҳру ғазаб, хандаро то андозае идора карда тавонад, диққаташро ихтиёрон ба фаъолияти таълимӣ равона намояд, бо ҳамсолон ҳамкорӣ карда, ба ақидаи аксарият иттиҳод карданро ёд гирад.

б) Ба тайёрии психологии бача инчунин муносибат бо калонсолон, ҳамсолон, хурдсолон, наздикон дохил мешавад. Кудак бояд мавқеи худро дар ҷамъият муайян карда, ба таълими мактаб тайёр шавад. Тарзи бо ашёҳои хониш муносибат карданро донанд.

в) Тайёрии психологии бача ба мактаб ба фаъолияти маърифатӣ-донистагирӣ вай вобастагии калон дорад. Дар бача хоҳиши ба мактаб рафтан, таълим гирифтани, аз худ кардани чизҳои баро-

яш нав пайдо шавад. Дар чараёни таълим дар бача талабот ба бозӣ ва сайругашти якҷоя бо ҳамсолон пайдо мешавад.

Тайёрии психологии бача ҳамчун навоварии сарҳади давраи томактабӣ ва хурди мактабӣ буда, ба инкишофи зеҳнии бачаи 7 сола мувофиқ аст. Зеро дар ин давраи синнусоли дар натиҷаи дурӯст ба роҳ мондани таълиму тарбия кӯдак ҳаматарафа инкишоф ёфта ба мактаб тайёр мешавад. Кӯшиши ба таври сунъӣ тезонидани ба мактаб дохилкунии кӯдак ба инкишофи ҷисмонӣ, психикӣ таъсири манфӣ расонида, омодагии ўро ба таҳсили мактаби ба таъхир мегузорад.

«Ҳангоми дар бораи «тайёрӣ ба мактаб» сухан рондан мо на танҳо маҳорат ва донишҳои алоҳидаи аз худ кардаи бачаро дар назар дорем, балки маҷмӯи муайяни ҳамаи қисмҳои асосии шахсияти ўро ба назар мегирем»- навишта буд, Ляпенкова Н.Г. Оиди ин масъала Л Венгер гуфта буд: « Ин маҷмӯъ ба маҷмӯи маҳсулотҳои зарурии монанд аст, ки бе он тайёр кардани хӯроки дилхоҳ имконнопазир аст».

Ляпенкова Н.Г. се ҷиҳати камолоти томактабӣ: зеҳнӣ, эмотсионалӣ, иҷтимоӣ ҷудо карда, онҳоро ба тайёрии психологӣ дохил карда буд. Вай чунин ақида дорад :

1. Ба камолоти зеҳнӣ қобилияти муттамарказонидани диққат, дарк карда тавонистани алоқаи асосии байни ҳодисаҳо (тафаккури таҳлилӣ), тафрикаи идрок масалан, маҳорати ҷудо карда тавонистани шаклҳои геометрӣ, маҳорати аз нав идрок кардани намуна, инчунин ба дараҷаи кифоя инкишоф ёфтани идроки биной-ҳаракатӣ, инкишофи нутқи кӯдаконро дохил мекунад. Ў камолоти зеҳниро чун инъикоси пухта расидани сохти майнаи сар баҳо дода буд.

2. Ба камолоти эмотсионалӣ маҳорати идора кардани рафтор, ба қадри кифоя дар муддати дер иҷро кардани супориши на ҷандон шавқоварро барои бача дар бар мегирад. Ҳамон вақт аз ҷиҳати эмотсионалӣ кӯдак ба таълими мактаб тайёр мешавад, ки агар вай аз иҷрои супоришҳои додаи муаллим барои мадда тавонад.

3. Камолоти иҷтимоиро ба муошират бо ҳамсолон талабот доштани кӯдак ва дар маҳорати муошират карда тавонистани ў алоқаманд мекунад. Зеро кӯдак дар ин давраи синнусоли бо ҳамсолон, ҳамсинфон муносибати нутқӣ барқарор намуда, бояд тарзи бо онҳо муносибат карданро донад.

Ин камолотхоро Ляпенкова Н.Г ҳамчун таҳкурсие баҳо ме-
дихад, ки дар асоси он дониш ва маҳорат ташаккул меёбад. Агар
таҳкурси мустаҳкам набошад, дониш ва малакаҳои минбаъд аз
худ кардаи бача хангоми таълими ҳисоб, хондан, навистан ба мо-
нанди хоначаи картонӣ бо осони пош меҳӯрад.

Ба ақидаи Ляпенкова Н.Г. ҳамон кӯдак ба таълими мактаб
тайёр нест, ки агар диққаташро ба дарс муттамарказонида ната-
вонад, диққаташ ҳар гоҳ парешон шуда, риштаи фикраш паро-
канда шавад, аз фаъолияти умумии кори синф қафо монад. Мах-
сусан ин ба кӯдаконе тааллуқ дорад, ки дар тайёриашон камбу-
диҳо мушоҳида мешавад. Масалан, кӯдаконе, ки нутқашон су-
стинишоф ёфтааст. Зеро онҳо бо душвори фикрашонро баён меку-
нанд. Хусусиятҳои монандию фарқкунандаи ашӯхоро дуруст дарк
карда, ҷиҳатҳои муҳим ва дуумдараҷаи онҳоро ҷудо карда наме-
тавонанд. Агар тайёрии бача ба таълими мактаб су-
ст ба роҳ мон-
да шуда бошад, вай ба донистагирии ҳодисаҳои олами иҳотакар-
да ҳавас надорад, дар ӯ эҷодкорӣ мушоҳида намешавад, вай ба
таври қолаби масъаларо ҳал намуда, ташаббускорӣ зоҳир наме-
кунад.

То ба мактаб рафтан дар кӯдак малакаҳои ҳаёти ҷамъияти та-
шаккул ёфта, бача нисбати худ боварӣ дошта бошад. Ӯ аз ўҳдаи
пӯшидани кашидани сару либос ва пойафзол, гузаронидани туг-
ма, аз ҳоҷатхонаи умумии истифода бурдан баромада тавонад.

Бояд қайд кунем, ки на ҳамаи кӯдакони ҷисману рӯҳан инки-
шофёфта, дорои дониш ва маҳорати муайян буда, маъноӣ ба
таълими мактаб тайёр будани онҳоро дорад. Таълими мактабӣ аз
кӯдак қувваи зиёди ҷисмонӣ ва аз калонсолон нисбати саломатии
ӯ ғамхорӣ карданро талаб мекунад. Барои инкишофи кори ангуш-
тони дасти кӯдак, ки бояд ба навиштан тайёр шаванд ташкил ва
гузаронидани бозиҳо, машқҳо бо ангушти даст, машғулиятҳои
расмкашӣ, гулмонӣ, суробсозӣ, кор бо қайч зарур аст.

Яке аз воситаҳои самаранокӣ инкишофи нутқ, тафаккур, ҳаёл,
диққат, хоҳири кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб аз тарафи ка-
лонсолон ба кӯдак хондани китоб, нақли афсонаю ҳикояҳо мебо-
шад. На танҳо шунидани ҳикояҳои хондашуда, балки муҳоки-
маи мазмунӣ чизи шундаю хондашуда, кӯдакро фаъол мегардонад.

Барои он ки бача дар дарс 35-40 дақиқа ором ва ботокатона нишаста супоришҳои додаи муаллимро иҷро кунад, тарбияи устувории диққат лозим аст. Пуртоқатии бача аз хусусиятҳои характер ва мизочи ӯ вобастагӣ дорад. Бача ҳамон вақт бо диққати зоҳир мекунад, ки агар супориши ба вай дода шуда барояш шавқовар бошад. Тарбияи ботокатии кӯдак аз маҳорати касбӣ, актиёри, интиҳоби усулҳои таълимии муаллим вобастагӣ дорад.

Психологи намоён М.Безрукина навишта буд : « Танҳо дар синни 9-10 солагӣ дар кӯдакон тағйироте ба вучуд меояд, ки дурдароз диққаташонро ба ашё, супориш муттамаараказонида , беҳато кор карда метавонанд. Ба бачаҳои синни 6-7 сола чунин муттамарказияти диққат хос нест». Диққати онҳо ғайри ихтиёри буда, ҳар гуна таъсиркунанда метавонад, диққаташонро ба худ ҷалб намояд. Муаллими ботаҷриба хусусиятҳои синнусолиҳои онҳоро ба назар гирифта, ташкил ва гузаронидани дарсро ба нақша мегирад, аз усулҳои гуногуни таълимӣ ва ағъиятҳои шавқовару ранга истифода мебарад.

Устуворӣ ва муттамарказияти диққати бачаро калонсолон дар шароити хона низ тарбия карда метавонанд. Масалан, ба кӯдак супориш медиҳем, ки қошуку шохинҳоро ҷудо карда, ба куттиҳояш гузоранд. Онҳоро дар якҷоягӣ ва дар алоҳидагӣ шуморада муайян кунад, ки қошук зиёд аст ё шохинҳо.

Дар тарбияи пуртоқатии кӯдакон ташкили бозиҳои рӯи мизӣ: ба гурӯҳҳо ҷудо кардани расми ҳайвонҳои хонагӣ, ваҳшӣ, меваҳои сабзавотҳо ва бозиҳои сохтмонӣ, суробсозӣ, гулмонӣ, ки аз бача вақти муайянро талаб мекунад аҳамияти калон доранд.

Аз ҷавобҳои кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб маълум мешавад, ки ҳамаи онҳо ба мактаб рафтаи мехоҳанд, вале мазмуни ба мактабравияшон гуногун аст. Ба монанди, «Ҳамаи бачаҳои гурӯҳашон ба мактаб мераванд, вай ҳам меравад», «Ба мактабравии ӯро падару модар мехоҳанд», «Ба ман зангзании мактаб маъқул аст,ки ба танаффус мебароянд», «Ба мактаб бо ҷуздону китоб мераванд» ва ғайра. Ҷавобҳои онҳо шаҳодат медиҳад, ки кӯдакон ба моҳияти таълим ҳоло дуруст сарфаҳм нарасидаанд, ба талаботҳои нави мактабӣ пурра тайёр нестанд.

Тайёрии психологӣ бача ба хусусиятҳои ҷисмонӣ ва психологӣ вай, ба монанди, бача то чӣ андоза аз ӯҳдаи иҷроӣ ҳалли

масъала баромада метавонад, ба дараҷаи инкишофи анализаторҳои биной, шунавой, хотири ҳаракатӣ, образӣ, ихтиёрӣ, аз самаранокӣ истифодабарии амалҳои фикрии тафаккур (муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбаस्तкунӣ) ва ғайра вобастагӣ дорад.

Бояд қайд кунем, ки барномаи таълимии давраи омодагӣ ба мактаб аз барномаи таълимии синфҳои якӯм кам фарқ кунад ҳам, вале тарзи ташкил ва гузаронидани машғулият дар кӯдакистон аз дарси мактаб тафовут дорад. Агар дар мактаб бача ҳаррӯз ба хондан ва навистан 45 дақиқа машғул шавад, дар кӯдакистон 2-3 машғулият дар як рӯз гузаронида мешавад, ки давомнокии он 30-35 дақиқаро ташкил медиҳад. Дар мактаб барои машқи хондан ва навистан ба хонанда вазифаи хонагӣ диҳанд, дар кӯдакистон чунин супориш дода намешавад. Барои аз худ кардани «Алифбо» тибқи нақшаи таълимӣ дар синфи якӯм 4 моҳ чудо карда шавад, дар кӯдакистон барои бо овозҳо ва ҳарфҳои «Алифбо» шиносшудан 8 моҳ пешбинӣ карда мешавад. Дар кӯдакистон фаъолияти таълимӣ бо дигар амалҳо (хӯрокхӯрӣ, хоб, бозӣ, сайругашт) алоқаманд буда, чунин рӯз дар синфи якӯм вучуд надорад. Ҳамин ҷиҳати масъаларо ба назар гирифта дар давраи омодагӣ ба мактаб ҷадвали машғулиятҳо тавре тартиб дода шудааст, ки бо дарсҳои хонандагонӣ синфҳои якӯм мувофиқ аст. Масалан, дар кӯдакистон дар як ҳафта 3 машғулияти тарбияи ҷисмонӣ, 2 машғулияти ташаккули тасаввуротҳои оддитарини математикӣ, 2 машғулияти мусиқӣ, 2 машғулияти расмкашӣ, 2 машғулияти омӯзиши забони русӣ, 1 маротибагӣ машғулиятҳои тайёри ба таълими савод, инкишофи нутқ, шиносӣ бо адабиёти бадеӣ, ва дар 2 ҳафта як маротибагӣ бо навбат машғулияти шиносӣ бо муҳити атроф (ҳештаншиносӣ ва ҳалқомӯзӣ), суробсозӣ бо гулмонӣ, тартибдиҳӣ бо меҳнати дастӣ ба нақша гирифта шудааст, ки ҷамъ 17 машғулиятро ташкил медиҳад.

Дар синфи якӯм дар як ҳафта 10 соат дарси забони модарӣ, 4 соат дарси математика, 2 соат дарси тарбияи ҷисмонӣ, 2 соат дарси таълими меҳнат, 1 соат дарси мусиқӣ гузаронида мешавад, ки ҷамъи он 19 соатро дар як ҳафта ташкил медиҳад.

Бояд қайд кунем, ки тайёрии психологӣ бача ба таълим дар ҷараёни ҳуди таълим таъмин мегардад. Тайёри ба таълим ин аз як тараф натиҷаи гузариш ба давраи нави инкишофи психикӣ, аз та-

рафи дигар муҳайё кардани шароит барои омодагии бача ба мактаб мебошад. Хусусияти асосии фаъолияти таълим аз дигар фаъолиятҳо масалан, меҳнат, бозӣ, расмкашӣ, суробсозӣ бо он фарқ мекунад, ки бача ҳамчун таълимгиранда вазифаҳои таълимро бояд қабул кунад, фаъолияти психикиашро барои доништагирифтани мазмуни барномаи таълимӣ равона созад.

Мазмуни барномаи таълимии хонандагони синфи якӯм бо барномаи таълимию тарбиявии давраи омодагӣ ба мактаб дар кӯдакистон монанд мебошад. Барномаи таълимии нимсолаи аввали хонандагони синфи якӯмро кӯдакон дар давраи омодагӣ ба мактаб аз худ мекунанд. Масалан, таҳлили овоз ва ҳарфҳо, амали каму зиёдуни дар доираи адади даҳ, ҳиҷо карда хондани калима, навиستاني ҳарфҳои дастии алифбо, муайян намудани ҷои ҳарфҳо дар калима ва ҳоказо. Бо вучуди он хонандагони синфҳои якӯм дар нимсолаи аввал як қатор душворихоро аз сар мегузаронанд. Чунки асоси аз худкунии дониш дар шароити мактабӣ ба механизми таълим дар мактаб вобаста мебошад, ки онро бача то ба мактаб рафтан аз худ накардааст.

Таълим дар мактаб аз бача мақсаднокӣ, бошуурӣ, кувваи муайяни ҷисмонӣ ва психикиро талаб мекунад. Дар кӯдакистон бача ин донишхоро бештар дар рафти фаъолияти бозӣ, сайругашт ва машғулиятҳо аз худ мекунад. Мазмуни асосии мафҳуми «тайёрии психологии бача ба мактаб»-ро «тайёрӣ ба фаъолияти таълим» ташкил медиҳад. Зеро комёбиҳои таълим аз як тараф ба қонуниятҳо ва хусусиятҳои фардии хонанда ва аз тарафи дигар ба хусусияти маводи таълимӣ алоқаманд аст. (Элкони́н Д.Б.) Асоси таълими хонандагони синфи якӯмро амали хондан ва навистан ташкил мекунад. Таълими савод таҳкурсии минбаъдаи бача ба шумор меравад. Бачаи бесавод (маҳорати хондан ва навистанро надошта) ба мазмуни чизҳои нависта ва хонадааш сарфаҳм намеравад ва дар азхудкунии дигар дарсҳо низ ба душворихо рӯ ба рӯ мешавад.

Тадқиқотҳои гузаронидаи мутахассисон нишон дод, ки 80% душвории хонандагони синфи якӯм ба аз худ намудани маҳорату малакаҳои хондан ва навистан рост меояд. Аз ин рӯ, ба муаллим зарур аст, ки панҷ сифати муҳими таълимро донд:

а) Муносибати шахсии хонанда ба мактаб ва таълим чӣ гуна аст: яъне ба таълими мактабӣ хоҳиш дорад ё не?. Оё супоришҳои

таълимиро дуруст дарк карда метавонад ё не?. Вазифаҳои додаи муаллимиро то чӣ андоза иҷро мекунад? ;

б) Қабули супоришҳои таълимӣ аз тарафи кӯдак: ба мазмуни вазифаҳои додаи муаллим дуруст сарфаҳм меравад ё не? Барои ба комёбӣ ноил шудан кӯшиш мекунад?

в) Тасаввуроти хонанда доир ба мазмуни фаъолияти таълимӣ ва роҳҳои ҳалли он: ташаккули дониш ва маҳорати оддитарини таълимӣ дар хонанда;

г) Идоракунии фаъолият: ба нақшагирӣ, назорат ва баҳогузорӣ ба фаъолияти худ;

д) Муносибати хонанда ба ахборот: дарки мазмуни таълим ва аз нав ба хотир овардани ахборотҳои қабулшуда.

Таълим ин фаъолияти якҷояи хонандаю муаллим, хонандаю хонанда буда, ҳамон вақт самаранок мешавад, ки агар хонанда ба мазмуни таълим сарфаҳм равад. Дар ӯ бояд хоҳиши мактабхоншавӣ, аз худкунии дониш, доништагирии чизҳои барояш нав пайдо шавад. Ба он кӯшад, ки бо баҳои хубу аъло таҳсил кунад.

Мутобиқшавии бача ба таълими мактабӣ муддати дуру дароз давом карда аз ӯ қувваи ҷисмонӣю психикиро талаб мекунад. Рӯзҳои аввали таълим дар бача ҳолатҳои асабонишавӣ, боздориҳои психикӣ, ҳоби ноором, пастшавии иштиҳо, тезмондашавӣ мушоҳида мешавад, ки ин ҳолатҳо ба вазъи саломатӣ ва дараҷаи тайёрии психологӣ вай вобастагӣ дорад.

Чӣ тавре, ки Л.И.Божович қайд карда буд, гузариш аз давраи томактабӣ ба мактаб дар кӯдак тағйиротҳои муайянеро дар системаи муносибатҳои ӯ ба вуҷуд меорад, ки дар ҳаёти минбаъдааш лозим мешаванд. Дар баробари ин мавқеи мактабхонӣ дар шахсияти вай равияи муайяни ахлоқиро ташкил медиҳад. Барои ӯ таълим на танҳо ҳамчун фаъолияти барои аз худ кардани дониш, воситаи ба оянда тайёршавӣ, инчунин кӯдак онро ҳамчун вазифаи меҳнатӣ дарк мекунад, аз сар мегузаронад, аз комёбии хурсанду аз ноомадҳои кори худ ғам меҳӯрад.

Масъалаи таълими мактабӣ ин масъалаи на танҳо маълумот, инкишофи зеҳнӣ, инчунин ташаккули шахсияти ӯ, масъалаи тарбия низ мебошад. Аз ин лиҳоз, масъалаи тайёрии бача ба таълими мактабӣ масъалаи хеле ҷидди мебошад.

Солҳои тӯлони меъёри тайёрии бачаро ба таълим ба дараҷаи инкишофи ақлии вай вобаста мекарданд. Л.С.Виготский аввалин шуда ақидаеро ба миён овард, ки тайёри ба мактаб на танҳо ба микдори захираи тасаввуроту маълумотҳо, инчунин ба дараҷаи инкишофи фаъолиятҳои маърифати бача вобаста аст. Ба ақидаи вай ба таълими мактабӣ тайёр шудан пеш аз ҳама дар маҳорати ҷамъбасткунӣ ва тафриқагузори байни ашёҳо ва ҳодисаҳои олами ихотакардаи бача вобаста аст.

Аз тарафи А.В.Запорожес, А.Н.Леонтев, В.С.Мухина, А.А.Люблинская консепсияи тайёри ба таълими мактабиро ҳамчун комплекси сифат, маҳорати ба вучудии ҳаваси хондан аз тарафи бачаҳо дастгири ёфта буд. Онҳо мафҳуми тайёри ба таълими мактабиро ба дарки вазифаи таълимӣ, бошуурона амал кардан, аз худ кардани малакаҳои худназоратӣ, худбаҳодиҳӣ, инкишофи сифатҳои иродавӣ, маҳорати мушоҳидакорӣ, гуш карда тавоништан, ба хотир гирифтани, бо мақсадона масъала гузоштан, барои ба мақсад расидан кӯшиш кардани бача ва ғайраҳо алоқаманд мекарданд.

Онҳо се роҳеро нишон дода буданд, ки бачаро бояд ба мактаб тайёр намояд.

1.Инкишофи умумӣ. Дар ҳамон вақт бача мактабхон шуда метавонад, ки агар инкишофи умумии вай ба дараҷаи муайяне расида бошад. Яъне хотир, диққат, тафаккур ва маҳорати фикрронии инкишоф ёфта бошад.

2.Маҳорати идоракунии. Кӯдакони синни томактабӣ гарчанде, ки дорои идроки равшан бошанд, диққаташонро бо осони кӯчонида тавонанд, хоҳири хуб дошта бошанд ҳам, ҳоло онҳоро ихтиёронидора ва сафарбар карда наметавонанд. Онҳо қисмҳои алоҳидаи воқеаҳо, ҳодисаҳо ва гуфтугӯи калонсолонро ба хотир гирифта наметавонанд, вале диққаташонро дер гоҳ ба онҳо муттамарказонида наметавонанд. Ҳангоми ба мактаб дохил шудан ба бача зарур аст, ки на танҳо он кореро иҷро кардан лозим мешавад, ки ҳуди вай меҳодад, инчунин он супоришроеро бояд иҷро кунад, ки аз ӯ талаб мекунад.

3.Ваҷҳи таълимӣ. Ҳаваси мактабхоншудан, азхудкардан, доништагирии чизи навро бояд тарбия намоем.

Ҳамаи ин роҳҳо дар тайёрии бача ба мактаб хеле муҳим буда, ба ҳамдигар алоқаманд ҳастанд, яке дигарашро пурра мекунад ва дар рафти фаъолиятҳои гуногун (бозӣ, расмкашӣ, мусикӣ, сайру-гашт, шиносои бо муҳит, табиат ва ғайра) мегузарад.

Яке аз воситаҳои бехтарини ба мактаб омодашавии бача фаъолиятҳои бозӣ ва сермаҳсул : расмкашӣ, гулмонӣ, суробсозӣ, машғулиятҳои меҳнати дастӣ, тартибдиҳӣ ба ҳисоб рафта, дар он кӯдакон бо хоҳиши том иштирок мекунанд. Бозӣ фаъолияти асосӣ, пешбаранда ва инкишофдиҳандаи кӯдакони синни томактабӣ аст. Баъди ба мактаб рафтан гарчанде, ки фаъолияти асосии бача таълим бошад ҳам, ӯ бозиро давом медиҳад, аз он ҳисси қаноатманди мегирад. Фаъолияти бозӣ бачаро ҷисман обутоб медиҳад, сифатҳои маънавий-ахлоқии ӯро тарбия мекунад. Бача дар бозӣ тарзи бо ашӯҳо, ҳамсолон, хурдсолон ва калонсолон муносибат карданро ёд мегирад. Бозӣ нутқи кӯдакро инкишоф медиҳад. Дар рафти бозӣ ӯ бо тағйиротҳои олами ихотакарда, фаслҳои сол, табиати зиндаю ғайризинда, бо рангҳои нотақрори табиат шинос шуда дониш, таҷриба ва маҳорату малақаҳои меҳнатиашро ташккул медиҳад, ки дар мактаб лозим мешаванд.

Бозӣҳои серҳаракат яке аз фаъолиятҳои дӯстдоштаи кӯдакон буда, онҳо амалҳои давидан, паридан, ҷаҳидан, партофтан, қапидан ва ғайраро иҷро карда ҷисм ва рӯҳашонро обутоб медиҳад. Онҳо муайян кардани масофаро ёд мегиранд, ба мафҳумҳои фазоӣ: чап, рост, боло, поён, мобайн, дур, наздик ва ғайраҳо дуруст сарфаҳм мераванд, маҳорати дар болои ҳарак роҳ гашта, нигоҳ доштани мувозинатиро меомӯзанд ва амалҳои гаваккашӣ, ҳазидан, ҷаспида баромаданро ёд мегиранд. Ин амалҳо дар рафти бозӣҳои серҳаракат, машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши пагоҳӣ такмил меёбанд.

Бозӣҳои таълимӣ (дидактикӣ) ба бача оид ба хусусияти ашӯҳои олами ихотакарда, дониш ва маълумот дода, тавассути он қобилияти зеҳнии бача инкишоф меёбад. Масалан, дар бозии «Ҳалтачаи сеҳрнок», «Лото» бачаҳои давраи омодагӣ ба мактаб бо хусусияти меваю сабзавотҳо шинос шуда, онҳоро аз рӯи ранг, шакл, маза, бӯй, тарзи истеъмол, хусусияти сабзиш ба гурӯҳҳо ҷудо мекунанд. Ё аз ҳалтача шаклҳои геометрӣ: секунҷа, чоркунҷа, доира, байза, росткунҷаро гирифта ранги онро муайян ме-

кунанд ва ашёҳои ба он монандро ба хотир меоранд. Бозии «Лото» имконият медиҳад, ки бачаҳо бо расми ҳайвонҳо, паррандаҳо хазандаҳо шинос шуда онҳоро ба ҳайвонҳои хонагӣ ваҳшӣ, паррандаҳои муқимӣ мавсимӣ, хазандаҳо ҳашаротҳои ғойдаовару зараррасон ҷудо кунанд, аз рӯи расмҳои манзаравӣ фаслҳои солро муайян намуда, нақшҳо тартиб диҳанд.

Бозии нақшофарӣ ва мазмуннок (табиб-бемор, фурушанда-харидор, тӯйбозӣ, хоначабозӣ, сартарош, кошонаи ҳусн) аз бача пеш аз ҳама маҳорати мушоҳидакорӣ, ба хотиргириӣ, эҷодкорию талаб мекунад. Бозӣ ҳамон вақт натиҷаи хуб дода метавонад ва ғайрияти пешбаранда, инкишофдиҳандаи бача мегардад, ки агар калонсолон ба бозии онҳо роҳбари кунанд, тарзи ташкил ва гузаронидани онро ёд диҳанд, барои бози онҳо шароитҳои заруриро муҳайё созанд.

Мушоҳидаи мутахассисон нишон дод, ки қисми зиёди кӯдакон аз ӯҳдаи бозӣ қардан барои наметавонанд. Дар бозии онҳо эҷодкорӣ кам мушоҳида мешавад, ин бесабаб нест. Зеро дар оила ва кӯдакостон ба бозии бача на падару модарон ва на мураббия диққати зарури медиҳанд. Чунки ташкили бозӣ аз волидайн ва мураббия вақт ва ҳаракатҳои муайян: ҳамроҳи кӯдакон амали паридан, ҷаҳидан, давидан, партофтан, қабданро талаб мекунад. Агар калонсолон бо кӯдак бозӣ қарданро «вақтгузаронии беҳуда» шуморанд, пас мураббия қувваи худро беҳуда сарф қардан намеҳада. Ин боиси он мегардад, ки бозии бачаҳо дер давом намекунад, хусусияти эҷодӣ надорад. Таҳлили рӯзи кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб нишон дод, ки онҳо дар як шабонарӯз 40 дақиқаи вақти худро бо бозӣ мегузаронанд, ки ин ба инкишофи ҳаматарафа ва ба таълими мактабӣ омодашавии онҳо кифоя нест.

Ҳар қадаре, ки бача бештар ба бозӣ машғул шавад, аз таҳти дил бозӣ кунад, ҳамон қадар ҷисману рӯҳан инкишоф меёбад, ҳамон қадар тасаввуроташ оид ба олами ихотакарда бой мегардад, бо хусусияти табиати ғайри зинда (хок, рег, об, санг, кулӯх, барф, ях) шинос мешавад. Дар рафти бозӣ бо ҳамсолон муоширати нутқӣ барқарор қарда, тарзи муносибат қарданро меомӯзад. Бозӣ ғайрияти мустақилонаи кӯдак буда, бо ташаббуси худаш бозиро ташкил медиҳад. Дар рафти бозӣ донишҳо, маҳорат ва

малакаҳое, ки дар ӯ ташаккул меёбад, минбаъд дар рафти таълими мактабӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Масалан, дар бозии «Мағоза» кӯдакон аз мафҳумҳои «кило, грам, литр, метр, см,» истифода мебаранд. Онҳо фаҳмида мегиранд, ки қандро бо кило, равшан ё ширро бо литр, маторо бо метр, чен кардан лозим аст. Тарбузу харбузаро бо дона мешуморанд, себу нокро бо кило. Дар рафти хариду фурӯш мафҳумҳои «кам, зиёд, бисёр»-ро истифода бурда, муносибат ва муоширатро ёд мегиранд.

Баъзан калонсолон кӯдакони давраи омодагӣ ба мактабро аз ҷаъолияти бозӣ маҳдуд карда онҳоро ба амали хондан ва навиستان маҷур мекунанд, ки хатои маҳз аст.

Хондан амалест, ки дар он сифатҳои шахсият ва инкишофи зеҳнии бача ташаккул намеёбад. Кӯдаконе, ки аз синни барвақт ва таҳти фишори волидайн амали хондан ва навистанро ёд мегиранд, дар рафти таълими мактабӣ ҳавасашон ба хондан кам шуда, дар 60% онҳо хоҳиши ба мактабравӣ сушт мегардад.

«Муносибати бозӣ ва таълимро ба инкишоф муқоиса бояд кард» навишта буд Л.С.Виготский. Ӯ қайд карда буд, ки дар паси бозӣ дигаргуниҳо, талаботҳо ва тағйиротҳои шуур меистад. Бозӣ сарчашмаи инкишоф, минтақаи наздиктарини тараққиётро ба вуҷуд меорад. Дар рафти ҷаъолияти бозӣ кӯдак кӯшиш намуда, фикр карданро ёд мегирад. Ӯ бозиро ҳамчун шакли таълими кӯдакони синни томактабӣ баҳо дода буд¹.

МЕЎЁРҲОИ АСОСИИ ТАЙЁРИИ ПСИХОЛОГИИ БАЧА БА МАКТАБ

Мутахассисони соҳаҳои гуногун: психологҳо, педагогҳо, физиологҳо, кормандони тиб паҳлуҳои тайёрии бачаро ба мактаб омӯхта, меъёрҳои онро ба таври зайл нишон доданд :

1. Тайёрии ҷисмонӣ, физиологӣ;
2. Тайёрии иҷтимоӣ;
3. Тайёрии зеҳнӣ;
4. Тайёрии эмотсионалӣ;

¹ (Л.С.Виготский М.1966,с.72)

5. Тайёрии умумӣ;

6. Тайёрии махсус

ТАЙЁРИИ ҶИСМОНӢ -ФИЗИОЛОГӢ дар давраи омодагӣ ба мактаб бо инкишофи узвҳои бадан, тағйиротҳои муҳими анатомӣ-физиологии фаъолияти рағҳои хунгард, пайвандакҳо, бофтаҳо ва ба устухон мубаддалшавии тағоякҳо, инкишофи мушакҳои ангушти даст, узвҳои нафаскашӣ, қори меъдаю рӯда, ҷигар, тағйиротҳо дар сохти майнаи сар, дар мукамалшавӣ ва пайваستшавии ҳуҷайраҳои майнаи сар ва ғайра алоқаманд аст. Дар ин давраи синнусоли вазни майнаи сари кӯдакон бояд 1кг 350 грамм, вазни баданашон 20-22 кг, дарозии қад 110см-ро ташқил диҳад.

Сутунмӯҳраи онҳо ҳоло қамқувват буда, номувофиқ будани мебел боиси қач ва нодуруст шаклирии устухонҳо мегардад. Бо пардаи миэлини пӯшидашавии торҳои асаби марказгурез ва марказшитоб ба охир расида, инкишофи торҳои асаби майнаи сар ҳоло давом мекунад. Қори шӯъбаҳои болоии пӯстлохи майнаи сар фаъол гардида, ба қабули ахборотҳо омода мегардад.

Ҳангоми муҳайё намудани шароитҳо (ҳолати санитарӣ-гигиенӣ, таъмини ҳуҷрокҳои серғизо, обутобдиҳии бадан тавассути ҳаво, офтоб, об, варзиши пагоҳирузӣ, машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, риояи речай рӯз, бозиҳои серҳаракат ва ғайраҳо) кӯдакон ҷисман инкишоф меёбанд, қобилияти қоршоямӣ, вазъи саломатиашон беҳтар мегардад. Кӯдаки ҷисман солим дорой ақли солим аст ва ӯ тез ба муҳити нави иҷтимоӣ ва фаъолияти нави пешбаранда мутобиқ мегардад.

ТАЙЁРИИ ИҶТИМОӢ- гуфта тайёрии шахсӣ ва иҷтимоӣ-психологии бачаро дар назар дорем. Вай бояд мавқеи нави иҷтимоӣ «мавқеи ботинии мактабхон шудан», сифатҳои нави маънавӣ, ки барои таълими мактабӣ лозиманд дар худ ташаккул диҳад. Ӯ бояд рафторашро идора қарда тавонад, ба сифати муошират бо ҳамсолон, ҳурдсолон ва қалонсолон диққати махсус диҳад. Зеро бача ба мактаб омада на танҳо ба ҳампарта ва ҳамсинфи худ, муаллими дарсдиҳанда, инчунин бо хонандагони синфҳои дигар, қормандони мактаб (фаррош, ошпаз, боғбон), сарвар ва қонишинҳои вай ба муоширати нутқӣ дохил мешавад.

Тарзи бо онҳо муносибат карданро донад ба калонсолон бо эҳтиромона салом диҳад, ҳангоми аз дар даромадан аввал ба онҳо роҳ диҳад, ба хурдсолон кӯмак расонад, дар ҷойҳои ҷамъиятӣ рафтори худро идора карда бо овози баланд гап назанад, ба тозаю озода нигоҳ доштани гирду атроф ва синфхона риоя кунад ва ғайра. Зеро муошират як ҷузъи асосии тайёрии иҷтимоии бача ба мактаб буда, зарурияти онро як зумра олимон (М.И.Лисина, Я.Л.Коломинский, Е.Е.Кравсова, Е.О.Смирнова) ҳаматарафа омӯхта қайд кардаанд. Дар давраи омодагӣ ба мактаб ба кӯдакон на танҳо тарзи муошират, балки муоширати маданӣ, тарзи бо калонсолон ва ҳамсолон муносибат карданро тарбия намудан лозим меояд. Ҳангоми муошират ва муносибати ҳамкорӣ бо калонсолону ҳамсолон тасаввуроти бача дар бораи олами ихотакарда бой мегардад, тарзи бо ашӯҳои таълимӣ муносибат карданро ёд мегирад, нуксонҳои нутқиаш бартараф шуда, захираи лугавиаш зиёд мешавад. Ин имкон медиҳад, ки бача фикрашро пайдарпай баён кунад ва одобу маданияти суҳанрониро омӯзад.

ТАЙЁРИИ ЗЕҲНӢ, ки мазмунӣ онро на танҳо захираи лугавӣ, ҷаҳонбинӣ, маҳоратҳои махсус, инчунин дараҷаи инкишофи фаъолияти маърифатӣ-психикии бача ташкил мекунад, яъне ба он муайян кардани минтақаи наздиктарини тараққиёт, маҳорати ҷудо карда тавонишҳои вазифаи таълимӣ, аз намудҳои тафаккури аёни-образӣ исifoда бурда тавонишҳои дохил мешавад. Ҳар қадаре, ки бача дар бораи олами ихотакарда, ашӯҳо, хусусияти табиати зиндаю ғайризинда дониш гирад, ҳамон қадар тасаввуроташ бой мегардад ва қобилияти фикриаш инкишоф меёбад. Тайёрии зеҳнии бача ба маҳорати аз амалҳои фикрии тафаккур (муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбаस्तкунӣ) дуруст истифода бурдани вай вобаста аст.

Тайёрии зеҳнии бача дар рафти ҳамкорӣ ӯ бо калонсолон, ҳамсолон ба амал меояд. Калонсолон вазифаи миёнравиро иҷро карда кӯдакро бо олами ихотакарда пайваस्त мекунанд. Онҳо диққати бачаро ба ҳодисаҳо ва хусусиятҳои ашӯҳо ҷалб намуда, ҳаваси маърифатии онҳоро бедор мекунанд. Ба кӯдак маҳорати эҳсосу идрок кардан, мушоҳидаю мушоҳидакорӣ, ба хотир гирифтани дар хотир нигоҳ доштанро ёд медиҳанд. Масалан, ҳангоми ашӯро дидан тавачҷӯхӣ ӯро ба ранг, шакл, намуд, сохт, ҳаҷми он

чалб менамоянд. Эҳсоси шунавони кӯдакро инкишоф дода маҳорати гӯш кардани овози паррандаю ҳайвонот, нақлиёт, мусиқӣ, ҳодисаҳои табиат (овози шамол, борон, раъду барқ), суруду гуфтугӯи одамонро ташаккул медиҳанд. Ашӯҳоро ламс карда истода хусусияти гармӣ, хунукӣ, мулоимӣ, сахтӣ, дуруштӣ, суфтагӣ ва аз қадом мавод (чӯб, оҳан, пласмас, матоъ) сохта шудани онҳоро муайян карда, кӯдакон хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунандаи онҳоро доништа мегиранд. Меваю сабзавотҳоро бӯй карда, маззаи онро чашида, муайян мекунанд, ки ҳамаи меваҳою сабзавотҳо бӯй ва тамҳои гуногун доранд.

Эҳсоси кӯдакон дар рафти сайругашт ба табиат, машғулиятҳои расмкашӣ, мусиқӣ, гулмонӣ, суробсозӣ ва ғайра инкишоф меёбад.

Тайёрии зехнии бача ҳангоми идроки ашӯҳо инкишоф меёбад. Кӯдакон доништа мегиранд, ки ҳар як ашӯ ба худ ном дошта, аз таърифи одам дар шакли яклухт идрок мешаванд. Дар мафҳуми калима хусусиятҳои ба ҳамаи ашӯ хос буда, идрок мешавад. Масалан, бо дидани себ мо хусусиятҳои алоҳида, ба монандӣ, рангаш сурх, шаклаш лӯнда, ҳаҷмаш хурд ва ё калон, маззаи себро ҳангоми чашидан (ширин, турш, нордон), бӯи онро ҳангоми бӯй кардан, сахтӣ, мулоимӣ, суфтагӣ, гармӣ, хунукии онро бо даст ламс карда муайян мекунем. Яъне муайян кардани хусусияти ашӯ дар алоҳидагӣ эҳсос мешаваду дар яклухтӣ идрок. Вақто, ки бача калимаи «себ»-ро мешунавад, онро яклухт идрок карда, хусусиятҳои ба себ хос бударо ба хотир меорад. Дар ин вақт дар майнаи сари ӯ алоқаҳои муваққатии байни анализаторҳои биной, шунавой, бӯи, мазза, ламс ба вуҷуд омада, бача ашӯро яклухт идрок мекунад. Ҳангоми идроки ашӯ дар майнаи сари бача амалҳои фикрии тафаккур (муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбаст) ба амал меоянд, ки ба инкишофи зехни кӯдакон таъсири мусбӣ мерасонад.

Идрокро аз рӯи иштироки анализаторҳо ба идроки биной, шунавой, мазза, бӯй ва ламсӣ, аз рӯи ҳастии материя ба идроки вақт (субъективӣ ва объективӣ), фазо, ҳаракат ҷудо мекунанд.

Вақтро кӯдак аз таҷрибаи ҳаррӯзаи ҳаётиаш идрок мекунад. Дар рафти ҳамкорӣ бо калонсолон кӯдак бо мафҳумҳои вақт (сония, дақиқа, соат, шабонарӯз, рӯзҳои ҳафта, моҳ, сол) шинос шуда, ба маънои «имрӯз», «пагоҳ», «баъд» ва ғайра сарфаҳм мераф-

тағй мешавад. Ӯ доништа мегирад, ки вақт як ченак дошта баргарданда нест. Доимо ба пеш ҳаракат мекунад ва ба одам вобаста нест. Идроки вақти субъективӣ гуфта, ҳар як шахс вақтро ба таври худ «тез» ё «суст» идрок мекунад. Масалан, агар бозии бача шавқовар бошад, гузаштани вақтро ҳис намекунад ва баръакс, агар вай бемор бошад, ё модарашро интизор бошад вақт ба назараш суст мегузарад.

Бача ашёҳои атрофро дар фазои муайян идрок мекунад ва калонсолон ӯро бо мафҳумҳои фазогӣ (дар тарафи чап, рост, дар поён, дар боло, дар мобайн, пеш, киб, аз паҳлу) шинос мекунанд. Бача доништа мегирад, ки ҳамаи ашёҳо аз тарафи одам идрокшаванда дар шаклҳои гуногун (секунча, чоркунча, доира, байза, росткунча) ба ӯ таъсир мекунанд. Кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб на танҳо шаклҳои геометрияро фарқ карда номбар мекунанд, инчунин ашёҳои ба онҳо монандро ба хотир меоранд. Масалан, секунча ба самбӯса, чоркунча ба экрани телевизор, доира ба офтоб, байза ба лимӯ, росткунча ба дари хона ва ғайра монанд аст.

Ҳамаи ашёҳои ҳаракаткунанда нисбати ашёҳои беҳаракат аз тарафи одам тезтар идрок мешаванд. Аз ин рӯ, диққати кӯдаконро ашёҳои ҳаракаткунанда ба худ тезтар ҷалб мекунад.

Идроки вақт, фазо ва ҳаракат дар машғулиятҳои инкишофдиҳии тасаввуротҳои оддитарини математикӣ, тарбияи ҷисмонӣ, мусиқӣ тақмил меёбад.

Дар тайёрии зехнии бача нақши диққат хеле калон аст. Кӯдакон ҳамон вақт чизҳои эҳсоси идрок кардаашонро ба хотир гирифта, дар бораи он фикр карда метавонанд, ки агар диққаташонро бошуурона ва бомақсадона ба ашё ва ё ҳодиса равона созанд. Диққати бачаҳои давраи омодагӣ ба мактаб хусусияти ғайриинтиёрий дошта, ҳар лаҳза парешон мешавад. Устувории диққати онҳо 15 дақиқа нигоҳ дошта мешавад. Бинобар ин баъди 15 дақиқаи гузаштани машғулиятҳо лаҳзаи дамгирӣ дар кӯдакистон ва синфҳои ибтидоӣ пешбини карда шудааст.

Хусусияти диққати (тақсирот, кӯчонидан, ҳаҷм, муттамарказият, устуворӣ) бачагони давраи омодагӣ ба мактаб сусти инкишоф ёфтааст. Аз ин рӯ, ба мураббия зарур аст, ки машғулиятҳоро бо аёнӣҳои серрангу ҳаракаткунанда гузаронида, аз методҳои

гуногуни таълимӣ истифода барад ва ғаъолнокии кӯдаконро таъмин намояд.

Нақши ба хотир гирифтани, дар хотир нигоҳ доштан ва аз нав ба хотир овардани ашё, ҳодисаҳои дидаю шунида, ки ба бача таъсири эмотсионалӣ расонида буд, дар тайёрии зехнии ӯ ба мактаб калон аст. Дар давраи омодагӣ ба мактаб хоҳири бачаҳо хусусияти образӣ ва механикӣ дошта, ба калонсолон ва мураббия зарур аст, ки хоҳири калимагӣ-маъногии онҳоро инкишоф диҳанд. Масалан, дар ин давраи синнусоӣ бача шеърӣ як чанд маротиба такрор кардаашро ба хотир мегирад ва аз ёд кунад ҳам, вале ӯ ба мазмунӣ шеърӣ аз ёд кардааш дуруст сарфаҳм намеравад. Барои инкишофи хоҳири калимагӣ-маъногӣ ва ихтиёрии кӯдакон ба калонсолон ва мураббия зарур аст, ки тавассути саволҳо ҳангоми сӯҳбат «Баъд чӣ шуд?», «Рангӣ он чӣ гуна буд?», «Аз кучо омад?», «Барои чӣ омад?» ва ғайра ашёҳо ва ҳодисаҳо пайдарпай ба хоҳири оварданиро ба ӯ ёд диҳанд. Дар тайёрии зехнӣ нақши хоҳири дарозмуддат калон аст. Зеро дар ҷараёни таълим донишҳои пештар аз худ кардаи бача зарур мешавад.

Дар тайёрии зехнӣ бача нақши нутқ калон аст. Он ашё ва ҳодисаҳо, ки бача дар ҳаёти ҳаррӯзааш воқеъурод ном, хусусият дошта бо калима ифода мешаванд. Бача чизҳои эҳсосу идрок карда, ба хотир гирифташро дар майнаи сар тавассути амалҳои фикрии тафаккур (муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбаст, абстраксия ва мушаххас) ҳаллу фасл намуда, ҳулоса бароварда, тавассути нутқ ифода мекунад. Аз суҳанони кӯдак муайян кардан мумкин аст, ки вай чизҳо чӣ тавр эҳсосу идрок кардааст, чиро ба хотир гирифта, дар хотир нигоҳ доштааст, ба кадом ҷиҳатҳои масъала бо диққати зоҳир накардааст, ба мазмунӣ калимаҳои ифода кардааш сарфаҳм меравад ё не?

Нутқ ғаъолияти психикиест, ки бо ёрии забон зоҳир мегардад ва бо тафаккур алоқаи ҷудонашаванда дорад. Бача дониш, таҷрибаи аз худкардаашро тавассути суҳан ифода мекунад. Дар ин давраи синнусоӣ дар рафти дуруст ташкил кардани муоширати байниҳамии калонсолон ва кӯдак нутқи даҳонии ӯ инкишоф ёфта, захираи луғавиаш бой мегардад. Сохти грамматикӣ нутқаш ташаккул ёфта, фикрашро пайдарпай баён карданиро ёд мегирад.

Дар инкишофи нутқ ва тафаккури кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб муоширати кӯдак бо ҳамсолон ва калонсолон, машғулиятҳои инкишофи нутқ, шиносои бо адабиёти бадеӣ, тайёри ба таълими савод, шиносоии кӯдакон бо муҳити атроф, сайругашт ба табиат, машғулияти мусиқӣ ва бозӣ нақши муҳимро мебозад.

ТАЙЁРИИ ЭМОТСИОНАЛӢ-ИРОДАВӢ аз кӯдак идора карда тавонистани ҳаяҷоннокӣ, асабонӣ, ҳолатҳои аффеқтӣ, кайфияти рӯҳӣ ва қувваи иродавиरो талаб мекунад. Кӯдак ҳамон вақт аз ҷиҳати эмотсионалӣ-иродавӣ ба мактаб тайёр мешавад, ки агар дар вай маҳорати максадгузорӣ, қарор қабулкунӣ, амалашро ба нақша гирифтани, барои иҷрои он кӯшиш кардани, душворииҳои ба вуҷуд омадари бартараф кардани ташаккул ёбад.

Олимон ва кормандони таълимгоҳҳо сабабҳои аз таълими мактабӣ саркашӣ кардани кӯдаконро тадқиқ намуда, ба чунин хулоса омаданд :

а) То ба мактаб омадан кӯдак ҳаёти мактабиро ба таври худ тасаввур мекард. Вақто, ки ба мактаб омада бо ҳақиқат рӯ ба рӯ мешавад, муносибаташ ба таълим ва мактаб тағйир ёфта, дилсардӣ ва ноумедӣ дар бача мушоҳида мешавад. Зеро ғайрибаҳалӣ аз таълим аз бача риояи қоидаи талабагиро талаб мекунад

б) Ҳаёти мактабӣ аз бача қувваи иродавии доимиро талаб мекунад. Чунки дар оила ва кӯдакостон ба вай дар бораи маҳдудияти хоҳиш ва бартарафкунии душворииҳои ёд надодаанд ;

в) Бача то ба мактаб омадан тасаввуроташ нисбати таълим ва мактаб манфӣ буд, ба монанди: «Дар мактаб адаби туро ме диҳанд»;

г) Бачаи эрка ва якрав эродҳо ва танкиди муаллимро касаливор аз сар мегузаронад, аз ин рӯ, аз мактабравӣ саркашӣ мекунад;

д) Вақто, ки бача ҳолатҳои эмотсионалиаш гирия, дод задан, ҳолати асабонишавиро идора карда натавонад, худашро дар ҳолати нугувор ҳис мекунад. Ҳар як ноомади кори ӯ боиси асабонӣ, нобоварию нисбат ба қуввааш ҳис мекунад. Махсусан, бачаҳое бо дасти чап менависанд, гирифтори бемориҳои чунун (невроз), туткулоқ (эпилепсия), сақав (забонгири), тарсонҷак ва ғайраҳо шуда метавонанд. Кӯдаконе, ки ба модари худ дилбастагии сахт доранд, ҳангоми аз онҳо дар вақти муайян дур шудан, ғамгин шуда кайфияти рӯҳиашон паст мешавад. Ин кӯдакон бояд таҳти

назорати доимии кормандони тиб ва психологони мактаб қарор гирифта, бо онҳо корҳои фардӣ баранд. Зеро онҳо ба таълими мактабӣ бе тайёрии эмотсионалӣ омадаанд. Аз ин рӯ, ба бача машқҳои худоромкуниро ба монанди худ ба худ гуфтани: «ҳамааш хуб мешавад, ҳозир ин ҳолат мегузарад, ман ором мешавам» ва ғайраҳоро ёд додан лозим аст. Дар ҳолати бо ягон сабаб гирия қардан машки оддитарини нафаскашӣ, ба монанди, 10 маротиба нафаси ҷуқур кашидан ва нафасбароварданро омӯзонидан аз аҳамият ҳоли нест.

ТАЙЁРИИ УМУМИИ бачаро ба мактаб як қатор психологон (Божович Л.М., Давидов В.В.) тарафдори қарда онро ба дараҷаи баланди инкишофи ақлӣ, маънавӣ, иродавии кӯдакон алоқаманд мекунанд. Ин тайёриро кӯдак дар оила, аз таҷрибаи ҳаррӯзаи ҳаёти, ҳангоми ҳамкори бо калонсолон махсусан бачагони мактабхонӣ хонавода мегирад. Тайёрии умумии бача дар кӯдакистон дар рафти машғулиятҳои таълимӣ, ҳангоми сайругашт ба табиат, саёҳат ба ҷойҳои таърихию осорхонаҳо, бозиҳои серҳаракату нақшофарӣ, таълимию сахнагардонидашуда ва ғайра мегузарад.

Дар рафти ҳамкорӣ ва муошират бо калонсолон кӯдак дониш ва тасаввуроташро оид ба ашё ва ҳодисаҳои олами ихотакарда, табиат ва тағйироту дигаргуниҳои он бой гардониди, хусусият, алоқа ва муносибатҳои байниҳамии онҳоро доништа мегирад. Рафтору кирдорашро идора қарда маънаван инкишоф меёбад. Нисбати одамони калонсолу хурдсолон ва табиат ғамхори қарда, ба қадри меҳнати калонсолон мерасад. Расму оинҳо ва анъанаҳои миллии тоҷикиро омӯхта, бо таърих ва қаҳрамонҳои он шинос шуда, нисбати Ватанаш ҳисси меҳру муҳаббатро пайдо мекунад.

ТАЙЁРИИ МАХСУС - гуфта мутахассисон (Г.М.Лямина, Г.Г.Петроченко, Т.В.Тарунтаева) он дониш, маҳорат ва малакаҳои таълимие, ки бача дар рафти машғулиятҳои таълимии кӯдакистон омӯхта, дониш, маҳорат ва малакаҳои қори таълимиашро ташаккул медиҳад, дар назар доранд. Тайёрии махсус тайёрии умумии бачаро пурра ва васеъ қарда, донишҳои вайро оид ба ашё ва ҳодисаҳои олами ихотакарда ба тартиби муайян медарорад. Дар «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010» ба тайёрии махсуси кӯдакон диққати калон дода шудааст: «ҷоннок намудани

тарбияи томақтабӣ ва беҳтар кардани сифати омодагии кӯдакон ба мактаб дар кӯдакистонҳо, тавассути ташкил намудани гурӯҳҳои тайёри ба мактаб дар назди кӯдакистонҳо ва мактабҳои таҳсилоти умуми гузаронида шавад».

Дар интиҳоб намудани ин ё он концепсияи тайёрии бача ба системаи таълими мактабӣ мутахассисон меъёрҳои асосӣ ва методикаи барои ташхиси кӯдакон мувофиқро интиҳоб мекунанд, ки онҳоро мазмунан ба гурӯҳҳои зайл ҷудо кардан мумкин аст :

- Инкишофи мӯътадили ҷисмонӣ ва идораи ҳаракат;
- Идора карда тавонистани рафтори худ;
- Аз усулҳои ғаёли фикрӣ истифода бурда тавонистан;
- Мустақилияти худро зоҳир намудан;
- Бо рафиқон ва калонсолон муносибати дуруст барқарор карда тавонистан;

-Муносибати мусбӣ ба меҳнати фикрӣ ва ҷисмонӣ;

-Маҳорати идроки фазой дар дафтар.

Ба меъёри якуми тайёри ба мактаб дохил мешавад : ба қадри кифоя инкишоф ёфтани мушакҳои узвҳои бадан ва ангушти даст, аниқии ҳаракати даст, тайёр шудани даст ба иҷрои ҳаракатҳои хурд, аниқ ва гуногун, ба ҳам мувофиқ кардани ҳаракати даст ва чашм, маҳорати аз ручка, қалам ва мӯъқалам истифода бурда тавонистан ва ғайра.

Ба меъёри дуюм муносибати бачаро ба таълим, ҳамчун ба кори муҳим, кӯшиши аз худ кардани дониш, маҳорат ва малака, шавқу ҳавас ба ғаёлияти муайяни таълимӣ дохил мекунанд.

Ба мазмуни меъёри сеюм риояи речаи рӯзи мактабхонро дохил мекунанд: барои мушоҳидаи бомақсадонаи ҳодисаҳо, амалҳои психикии ботинии худро ихтиёронан идора кардан, муттамарказонидани диққат, бо мақсади ба хотир гирифтани ахборотҳои додаи муаллим .

Ба мазмуни меъёри чорум воситаҳои ғаёлияти фикриро дохил мекунанд, ки он дараҷаи инкишофи ғаёлияти психикии кӯдакро муайян мекунад: тафриқаи идроки ашё, ҳодисаҳои олами ихтотакардашуда, ки тавассути он кӯдак хусусиятҳои ашёҳоро доништа мегирад, маҳорати аз амалҳои фикрии тафаккур (муқоиса, таҳлил, таркиб, ҷамъбаст) истифода бурдан ва ихтиёронан ба хотир гирифтани, дар хотир нигоҳ доштан ва аз нав ба хотир овардани онҳо.

Меъёри панҷӯми тайёри - ба мустакилияти кӯдак вобаста буда, барои ёфтани роҳҳои ҳалли масъала кӯшиш кардан, фаҳмида гирифтани чизҳои нав ва тарзи истифода бурдани онҳо, бе кӯмаки атрофиён иҷро кардани амалро дар бар мегирад.

Меъёри шашӯми тайёри бо ғайолияти меҳнати кӯдак алоқаманд буда, хоҳиши барои худ ва дигарон меҳнат кардан, масъулиятноки барои иҷрои вазифаи супоридашударо тарбия кардан дар назар дошта мешавад.

Мазмуни меъёри ҳафтӯми тайёриро маҳорати дар коллектив, бо рафиқон якҷоя кор кардан, ба назар гирифтани ҳавасҳо ва хоҳиши аъзоёни коллектив, маҳорати бо ҳамсолон ва калонсолон ба муоширати нутқи дохилшавии кӯдак ташкил медиҳад.

Ба меъёри ҳаштӯми тайёри аз тарафи кӯдак дуруст дарк карда тавонистани идроки ғазо, вақт, ки он ба воситаи ченак, таҷрибаи ҳисси, дарки биной ба амал меояд, дар назар дошта мешавад.

Ба мактаб рафтани таълим гирифтани ҳар як бача воқеаи муҳимест дар ҳаёти ӯ. Бача ба ғайолияти нави ҳаёти қадам мегузорад, мавқеи ҷамъиятиашро ба кулли тағйир медиҳад, ғайолияти асосии вай таълим қарор мегирад.

«Касе, ки аз мактаб танҳо дониш, маҳорат ва малакаҳоро талаб мекунад ва дар ҷои аввал инкишофи психикӣ, маънавӣ, зеҳнӣ ва ҷисмонӣ кӯдакро намегузорад, вай кӯшиш мекунад, ки агарро аз асп пеш гузорад»-навишта буд Амонашвили Ш.А.

Тайёрии психологӣ-педагогӣ бача ба мактаб, масъалаи хеле доманадор буда, дар атрофи он баҳсу мунозираҳои олимони соҳаҳои гуногуни илм давом дорад. Махсусан, ин масъала дар ҷумҳурии он аз он сабаб пурра ҳалли худро наёфтааст, ки кӯдакони бо дараҷаҳои гуногуни тайёри ба мактаб омада, қори муаллимиро душвор мекунад. Чунки дар як синф кӯдакони ҷисману рӯҳан, маънавану ахлоқан гуногун фаро гирифта мешаванд.

Тайёри ба таълими мактабӣ аз таълиму тарбияи оила вобастагии калон дошта, дар ҳамқори ҳалли худро меёбад.

НАҚШИ ОИЛА ДАР ТАЙЁР НАМУДАНИ БАЧА БА МАКТАБ

Оила-ин муҳити аввалини иҷтимоиест, ки кӯдак баъди таваллуд дар он ҷо зиндагӣ мекунад. Одамони ба кӯдак наздик талаботҳои физиологӣ ва шароитҳои заруриро барои инкишофи муътадили ӯ муҳайё месозанд. Кӯдак дар оила аввалин таҷрибаҳои иҷтимоиро, ки барои ҳаёти ҷамъияти заруранд, аз худ мекунад.

Тарбияи оилавӣ дурудароз, бетанаффус ва бо хусусиятҳои эмотсионалӣ ва муносибатҳои иҷтимоиаш фарқ мекунад. Ба кӯдак одамони ҷинс, синнусоли ҳархела ва касбу кори гуногун таъсири мерасонанд. Онҳо дорои хусусиятҳои гуногуни фардӣ-психологӣ буда, дар алоҳидагӣ ва дар якҷоягӣ таъсири педагогӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, нақши ҳалқунандаро дар тайёрии бача ба мактаб оила мебозад.

Бояд қайд кунем, ки ақидаи падару модарон дар бораи кӯдакро кӣ бояд ба мактаб тайёр кунад, гуногун аст. Қисми зиёди онҳо чунин ҳисоб мекунанд, ки тайёрии бача ба мактаб дар ҳамкории зичи оила ва кӯдакистон гузарад, чунки оила ва кӯдакистон вазифа ва хусусиятҳои хос худро дошта, яке дигарашро пурра мекунад: волидон бо кӯдак алоқаи зичи эмотсионалӣ дошта, хусусиятҳои ӯро хубтар медонанд. Кӯдак вақти зиёди худро дар кӯдакистон (10 соат дар як шабонарӯз), дар коллективи ҳамсолон мегузаронад, ки он ба шароити мактаб монанд аст. Ин гурӯҳи волидон ақида доранд, ки оила ва кӯдакистон бе ҳамкории якдигар аз ӯҳдаи иҷрои ин вазифа баромада наметавонанд. Падару модарони дигар кӯшиш мекунанд, ки тайёрии бачаро ба мактаб ба души кӯдакистон гузоранд. Баръакс, падару модарони гурӯҳи сеюм ҳамаи масъулиятро дар тайёрии бача ба худ мегиранд. Қисме аз падару модарон дар тайёрии бача нақши дигар аъзоёни оиларо қайд мекунанд.

Тадқиқотҳои олимони соҳаи психология нишон дод, ки бачаҳое, ки ба муассисаҳои таълимӣ тарбиявии томактабӣ фаро гирифта нашудаанд, на танҳо ба шароити нави мактабӣ ва ба талаботу қоидаҳои он бо тези мутобиқ намешаванд, инчунин аз инкишофи фикрӣ қафо мемонанд. Сатҳи дониш ва фаъолиятиашон сусти инкишоф меёбад ва аз ҷиҳати иҷтимоию эмотсионалӣ низ ба мактаб

омода намешаванд. Ин кӯдакон дар ташкили самаранокии чараёни таълим ба муаллим як қатор душворихоро ба миён меоранд.

Аз ин рӯ, ба падару модарон ва шахсони калонсоли оила зарур аст, ки ба тайёрии психологӣ-педагогии бача диққати ҷиддӣ дода, бо мутахассисон (психологҳо, логопедон) ва муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ҳамкорӣ намуда, аз онҳо маслиҳатҳо пурсанд.

Дар аснодҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии соҳаи маориф падару модарон вазифадор карда мешаванд, ки ба тайёрии бача ба мактаб диққати махсус дода, онҳоро ҳаматарафа ба таълими мактабӣ омода созанд. Дар моддаи 16-ӯи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» гуфта шудааст: «Падару модар (шахсоне, ки онҳоро иваз мекунанд) дар тарбияи фарзанди худ масъуланд ва таъмини инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнии давраи аввали кӯдакӣ ва минбаъд барои ба мактаб омода намудани онҳо вазифадоранд»¹.

Зеро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо 6,2% кӯдакон ба муассисаҳои томактабӣ фаро гирифта шуданду халос. Бо мақсади ҳал намудани ин масъала дар «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010» як қатор чорабиниҳои давлатӣ пешбини шудаанд, ки иҷрои онҳо дар омода намудани кӯдакон ба таълими мактабӣ кӯмаки калон мерасонад. Аз ҷумла а) ҷоннок намудани тарбияи томактабӣ ва беҳтар кардани сифати омодагии кӯдакон ба мактаб дар кӯдакистонҳо тавассути ташкил намудани гурӯҳҳои тайёри ба мактаб дар назди кӯдакистонҳо ва мактабҳои таҳсилоти умумӣ; б) ҳамкорӣ бо ташкилоту созмонҳои ғайридавлатӣ дар мавриди баланд бардоштани маълумотнокии падару модарон дар тарбияи кӯдакон ва тайёр намудани онҳо ба мактаб (кӯдаконе, ки ба кӯдакистонҳо фаро гирифта нашудаанд); в) ташкили кӯдакистонҳои оилавӣ; г) таъсиси гурӯҳҳои тайёри ба мактаб дар заминаи мактабҳои таҳсилоти умумии деҳот, ки кӯдакистонҳо фаъолият намекунанд; д) ташкили муассисаҳои комплекси «Мактаб-кӯдакистон» ва ғайра².

¹ (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» Душанбе, соли 2004)

² (Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010) Душанбе, 2005, с. 28-29)

Ин ҳуҷҷатҳои муҳими соҳаи маориф падару модар, кормандони муассисаҳои томактабии мактабро вазифадор мекунад, ки дар тайёр намудани бача ба мактаб ҳамкорӣ намуда, тайёрии уро ҳаматарафа таъмин намоянд. Масалан, иҷрои шартнома ва нақшаи ҳамкории мактаб, кӯдакостон ва оила оид ба омодагии бача ба мактаб.

Яке аз шаклҳои ҳамкории мактаб бо оила дар он ифода мешавад, ки дар охири моҳи март хангоми ба руҳиятигирии бачаҳои синни мактабӣ муаллимони синфҳои ибтидоӣ ба хонаи хонандагони оянда рафта бо ҳуҷҷати онҳо (шаҳодатнома дар бораи таваллуд) шинос шуда, бачаеро, ки то 1-уми сентябр 6,5 -7 сола мешавад ному насаб, рӯз, моҳ ва соли таваллудашро ба дафтар кайд карда, бо падар ё модари ӯ дар бораи инкишофи ҷисмонӣ, рафтору кирдор, фаҳмишу ҷаҳонбинӣ, дараҷаи инкишофи нутқ, ҳолатҳои эмотсионалӣ, муносибати ӯ бо ҳамсолон, ба кадом фаъолиятҳо бештар майл дорад, дар бораи мактаб тасаввуроташ чӣ гуна аст ва ғайраҳо сӯҳбат орошта, бо ҳамин нақши оиларо дар омодагии бача ба мактаб муайян мекунад. Баъд бо ҳуди бача сӯҳбат орошта, муносибати вайро ба мактаб, инкишофи ҷисмонӣ (нуқсонҳои физиологӣ), психологӣ уро муайян намуда, ба ӯ мефаҳмонанд, ки имсол вай ба мактаб меравад, уро дар мактаб муаллимони интизоранд, мактаб ба вай дониш, маҳорат ва малакаҳои кори таълимӣ -хондан, навистан, шуморидан, расмкашидан ва иҷрои амалҳои оддитарини меҳнатиро меомӯзонанд. Барои ба мактаб тайёр шудан вай бояд мушоҳида барад, ки бародар, хоҳар ва ё кӯдакони ҳамсоя чӣ тавр ба речаи рӯз риоя карда, дар вақти муайян ба мактаб мераванд, супоришҳои муаллиму мактабро бо сифат иҷро мекунад, вазифаи хонагиашонро сари вақт иҷро карда, ашёҳои таълимиашонро тозаю озода нигоҳ медоранд. Муаллимони нисбати вай хайрхоҳ буда, саломатӣ ва ҳуқуқҳои уро ҳифз мекунад. Чунин сӯҳбатҳо ба кӯдак имконияти худро ба таълими мактабӣ омода карданро ба вучуд меорад, ки онро тайёрии шахсӣ (субъективӣ) меноманд.

Минбаъд кӯдак ба китобҳои рангаи суратдор мароқ зоҳир мекунад, мунтазам дар бораи он ки вай имсол ба мактаб меравад, фикр мекунад, бо саволҳои, ки ба ҳаёти мактабӣ алоқаманд аст, ба калонсолон муроҷиат мекунад.

Муаллимон дар ин давра ба падару модарон маслиҳатҳо дода, шаклҳои ба мактаб омода намудани бачаро мефаҳмонанд. Онҳо ҳар гоҳ ба бача хотиррасон мекунанд: «Ту калон шудӣ, имсол ба мактаб меравӣ». Ҳар як ӯҳфаи харидаи онҳо бояд бо мактаб алоқаманд бошад: «Ин шиму куртаро барои он харидам, ки пушида ба мактаб равӣ», «Ана, нигар, чӣ хел ҷуздонӣ зебо харидам, дафтару китоб, қаламу ручкаатро андохта ба мактаб меравӣ», «Ашӯҳои таълимиатро эҳтиёт кун!»

Хеле хуб мешуд, ки падару модарон ва калонсолони оила ба кӯдак бештар китобҳои суратдор, афсонаю ҳикояҳои шавқовардоштаро ӯҳфа кунанд. Аз рӯи расм нақл карданро ёд диҳанд. Афсонаю ҳикояҳоро аз китоб хонда, ба саволҳои кӯдакон ҷавобҳои қаноатбахш диҳанд. Мазмуни шеърҳои аз ёд кардаи онҳоро фаҳмонанд. Ин инқониёт медиҳад, ки захираи луғавӣ, нутки мураттаб, сохти грамматикӣ ва нутки кӯдакон инкишоф ёфта, дар пайдарпай ифода кардани фикр ба онҳо кӯмак расонад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъзе бачаҳое, ки аз хона ба мактаб меоянд, аз ҷиҳати дониш, маҳорат ва малакаҳои таълимӣ аз бачаҳои дар кӯдакистон таълиму тарбия гирифта кам фарқ мекунанд. Вале баъди саршавии соли хониш ин бачаҳо ба як қатор душвориҳо вомерӯанд, ки дар бораи давраи омодагиро нагузаштани онҳо шаҳодат медиҳад.

Саволе ба миён меояд, ки меъёрҳои асосии тайёри ба мактаб қадомҳоянд? Ҷавоб: агар кӯдак ба мактаб, фаъолияти таълимӣ муносибати мусбӣ дошта бошад, супоришҳои муаллимро сари вақт иҷро карда тавонад, бо ҳамсинфони ва муаллиму хонанагони мактаб муносибати самими барқарор карда, ба иҷрои вазифаи талабагӣ тайёр бошад. Чунки баъзе кӯдакон супоришҳои додаи муаллимо дуруст дарк карда наметавонанд, тарзи ҳамкориро бо ҳамсинфони наметавонанд, ба фаъолияти худ аз будаи баҳои баланд медиҳанд.

Кӯдаконе, ки дар муассисаҳои томактабӣ таълиму тарбия гирифтаанд, аз ҷиҳати педагогӣ, психологӣ, субъективӣ ва объективӣ ба мактаб тайёр мешаванд.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар ҳама ҳолат кӯдакон ба фаъолияти барояшон нави таълимӣ омода шуда наметавонанд, ки агар давраи тайёриро гузашта бошанд.

Бояд тазаккур дод, ки тайёрии иҷтимоӣ, зехнӣ, эмотсионалии кӯдаконе, ки ба кӯдакостон фаро гирифта нашудаанд, дар рафти ҳамкорӣ бо калонсолон мегузарад. Масалан, модар ҳангоми тайёр кардани хӯрок ба духтараш муроҷиат карда мегӯяд: «Заррина, аз сабад ду дона сабзӣ, чор дона пиёз, панҷ то картошка биёр!». Дар баробари ин модар аз духтар мепурсад, ки ҷамъи сабзавотҳои овардаи ӯ чандто мешавад? Шакли сабзавотҳо чӣ гуна аст? Дар бораи пиёз, сабзӣ чистонҳо мегӯяд ва духтараш ҷавоби онро ёфта, хусусиятҳои сабзавотҳоро дар муқоиса муайян мекунад. Ё ҳангоми газмол кардани либосҳо мегӯяд: «Азиза, куртаи кабудӣ падаратро аз ҷевон гирифта биёр!», Модар газмолкуниро идома дода, ба духтараш бо саволе муроҷиат мекунад: «куртаи падарат аз кадом қисмҳо иборат аст? Дар остинҳои курта чандто тугма дӯхта шудааст? Тугмаҳои остин зиёдтар аст ё тана? Ҷамъи тугмаҳо чандто мешавад? Шакл ва ранги тугмаи курта чӣ гуна аст? Боз кадом ашёҳо дорои ранги кабуданд?». Ҳангоми ба хӯрокхӯрии тайёрии дидан модар ба фарзандаш супориш медиҳад: «Ба болои дастурхон ба ҳамаи аъзоёни оила қошук, пиёла ва табақчаҳоро гузор!» ва ғайраҳо ба кӯдак имконияти медиҳад, ки сабзавоту тугмаҳо, табақу пиёла ва қошукҳоро шуморад, ранг, шакл, ҳаҷми онҳоро муайян намуда, бо ҳамин восита эҳсос, идрок, хотир, диққату диққатнокӣро инкишоф медиҳад.

Ҳангоми бо падар дар назди майдончаи ҳавлӣ кор кардан писар тарзи нарма кардан, ҷӯяк кашидан, кӯчат кардани ниҳоли помидор, қарам, қаламфур, боимҷон, коштани тухми сабзӣ, пиёз ва дигар растаниҳоро мушоҳида бурда, дар бораи онҳо тасаввуроташ бой мегардад.

Ҳангоми ҳамкорӣ кӯдакони на танҳо ба калонсолон ёрӣ мерасонанд, аз онҳо тарзи бо олотҳои меҳнатӣ кор карданро ёд мегиранд. Инчунин доништа мегиранд, ки барои сабзиши ниҳолҳои растани хок, об, равшанӣ ва гармӣ лозим аст. Аз ҳама муҳимаш он аст, ки ҳангоми якҷоя кор кардан кӯдак бо калонсолон ба муоширати нутқӣ дохил мешавад, ба саволҳои худ ҷавобҳои қаноатбахш гирифта, дар навбати худ калонсолон нуксонҳои нутқӣ кӯдакро ислоҳ мекунанд. Захираи луғавиаш бо калимаҳои «арра», «хаскашак», «теша», «шохин», «кӯчак», «ҷӯяк» ва ғайра бой мегардад.

Агар ҳангоми ҳамкорӣ калонсолон ба кӯдак муносибати мусбӣ карда ба меҳнати ӯ баҳои қаноатбахш диҳанд, ба тарбияи нутқи маданӣ ва ахлоқи ӯ таъсири мусбӣ расонида, минбаъд ғаълолнокии ӯро ба вучуд меорад. Масалан, «Парвизҷон, илтимос, аз анбор тешаро биёр!»-гуфта калонсолон ба кӯдак мурочиат кунанд, ё барои иҷрои қораш «Раҳмат, ту ба ман имрӯз ёрӣ расондӣ» гуянд, кӯдак кӯшиш мекунад, ки ба боварии калонсолон ноил гардад. Ҳамаи ин ба тайёрии зеҳнӣ, иҷтимоӣ, ҷисмонӣ вай таъсири калон мерасонад.

Ҳангоми ҳамкорӣ кӯдак бо калонсолон дар табиат ҳисси доништагири ва маърифатии ӯ инкишоф меёбад. Бача ба калонсолон саволҳоеро медиҳад, ки тавассути он донишҳояш дар бораи олами иҳотакарда бой мегардад. Ба монанди «Барфу борон аз кучо меборад?», «Чаро шабуруз мешавад?», «Чаро раъду барқ мешавад?», «Барои чӣ дар атрофи гулҳо занбурӯҳо мепаранд?» ва амсоли онҳо. Баъди гирифтани ҷавобҳои қаноатбахш тасаввуроташон дар бораи ҳодисаҳои табиат бой мегардад.

Дар тайёри ба мактаб риояи речаи рӯз дар оила ба бача имконият медиҳад, ки вақтро самаранок истифода барад. Мазмунӣ мафҳумҳои вақт: сония, дақиқа, соат, шабонарӯз, рӯзҳои ҳафта, моҳ, фаслҳои сол, ҳозир, баъдтар, баъди як ҳафта, пасфардо ва ғайраро дуруст дарк кунад, ки ҳангоми мактабхони зарур мешавад. Ба бачаи мактабхон пагоҳирузи аз хоб хестан, сару либосафро пӯшидан, наҳорӣ карда дар вақти муайян ба мактаб рафтани, 45 дақиқа ба қоидаҳои дарс риоя карда нишастан, баъди таназфулс дер намонда ба синфхона даромадан, баъди аз мактаб омадан, хӯрок хӯрдан ва супоришҳои додан муаллимо иҷро кардан лозим мешавад, ки ҳамаи ин аз бача риояи речаи рӯзро талаб мекунад.

Инкишофи ҷисмонӣ аз бачаи хурдсол тозагии бадан, сару либос, пойафзол, дандон ва ғайраро талаб мекунад. Ин малакаҳоро калонсолон ба кӯдак аз хурдсолӣ меомӯзонанд. Яке аз шартҳои муҳими инкишофи ҷисмонӣ кӯдак обутобдиҳии бадан буда, аз омилҳои табиӣ : об, ҳаво, офтоб самаранок истифода бурдан мебошад. Ба варзиши пагоҳӣ машғул шудан, ҳаракатҳои асосӣ: давидан, паридан, ҷаҳидан ва ғайраро иҷро кардан ба инкишофи ҷисмонӣ ва психикии ӯ таъсири калон мерасонад. Инкишофи ҷисмонӣ ба тайёрии ҷисмонӣ бача ба мактаб мусоидат кунад, аз

тарафи дигар ба инкишофи сифатҳои иродави: часурӣ, далерӣ, нотарсӣ, бартарафкунии душвориҳо таъсири мусбӣ мерасонад.

Мушоҳидаҳои мо нишон доданд, ки дар тайёр намудани кӯдакон ба мактаб дар оила як чанд хатогиҳо вучуд доранд:

а) Дар баъзе оилаҳо ба тайёрии бача ба мактаб дикқати зарури дода, ҳар чӣ тезтар хондан ва навистанро ба ӯ ёд додан мецоҳанд, то ки ба мактаб рафта хонандаи аълохон шавад. Бачаро соатҳои зиёд ба хондану навистан маҷбур мекунад. Дар ҳолати аз тарафи бача дуруст иҷро накардани супориш, ӯро сарзаниш карда чазо медиҳанд. Масалан, «То даме, ки ҳарфҳоро дуруст нанависӣ ба бозикунӣ намеравай!», «Агар калимаҳоро дуруст нахонӣ, ба ту ҳуҷум на медиҳам!», «Чаро ту ин қадар кундзехӣ!», «Аз ӯҳдаи супориш баромада наметавони, магар ту кӯрӣ, ки ҳарфҳоро аз хат бароварда менависӣ!» ва ғайраҳо.

б) Дар оилаҳои дигар, падару модар тайёрии бачаро ба мактаб масъалаи зарури намеҳисобанд ва чунин ақида доранд: «Ҳоло писари (духтар) мо хурд аст, ба мактаб, ки рафт муаллим ба ӯ хондану навистанро ёд медиҳад», «Дар синни барвақтӣ ба ӯ таълим дода сарашро гаранг кардан чӣ лозим!», «Хондану навистан ҳеҷ гоҳ дер намешавад, вақташ оянд, ёд мегирад» ва ғайра.

в) Ҳангоми аз тарафи кӯдак иҷро накардани супориши калонсолон дар ниҳоду сиришти вай ҳисси тарсу ваҳмро ба вучуд оварда, нисбати мактабу муаллимон маълумотиҳои бардурӯғро ба монанди: «Ҳоло ту ист, ҳамин, ки ба мактаб рафти, муаллим бо-би ту ро медиҳад!», «Дар мактаб ту ро чунон боб кунанд, ки баъд худат мефаҳмӣ!», «Ҳоло ба гапи мо гӯш намекуни, дар мактаб адабатро медиҳанд».

г) Баъзе падару модарон дар назди кӯдак нисбати муаллимон суҳанони бад гуфта, шахсияти муаллимо ро паст мезананд: «Худи ӯ ки шудааст, ки ту ро чанг мекунад, рафта худам бобашро медиҳам!», «Худаш бесаводу ба ту чӣ гуна дарс медиҳад?», «Вазифааш таълиму тарбия кардан, ки бошад, корашро дуруст кунад-дӣ!»

Бояд қайд кунем, ки ба мактаб омода намудани бача ин маънои ҳатман ба ӯ ёд донаи хондан ва навистанро надорад. Маҷбуран амали хондану навистанро ёд додан ба пастшавии ҳаваси маъри-фатии кӯдак оварда мерасонад. Муносибати бача ба мактабу таълим дигар мешавад. Инкишофи ҳисмонии бача суст

шуда, тез мон-дашавӣ мушоҳида мешавад. Баъдан, ҳар як падару модар ба дониш ва маҳорати худ така карда, тарзи хондан ва навистанро ба таври худ меомӯзонанд. На ҳамаи волидайн методикаи омӯзонидани хон-дан ва навистанро дуруст медонад. Бача ба маҳорат ва малакаҳои дар хона гирифтааш така карда, ба таълим ҳавасаш гум мешавад.

Бояд хотирнишон кунем, ки он падару модароне, ки тайёрии бачаро ба таъхир мегузоранд, барои бача шароитҳои лозимиро муҳайё намесозанд, дар моҳҳои аввали таҳсил ба душвории дучор мешаванд. Ин кӯдакон ба қоида ва талаботҳои мактаб бо тези мутобиқ шуда наметавонанд, ки сабаби дилсардии вай нисбат ба мактабу таълим мегардад. Кӯдак нисбати дониш, қувва ва маҳорати таълимомӯзӣ бовариашро гум мешавад ва барои ба мактаб наraftан баҳона меҷӯяд.

Падару модарон бояд фаромӯш наkunанд, ки малакаҳои хондан ва навистанро ба бача ёд додан ин вазифаи мактабу муаллим аст, вале бачаро ҳаматарафа ба мактаб тайёр намудан вазифаи оила ва кӯдакостон мебошад.

Аз тадқиқотҳои гузаронидаи Мачидова Б.С. маълум мегардад, ки 80% кӯдакон ба мактаб барои ёд гирифтани хондану навистан, 5 % барои бозӣ, 2 % кӯдакон барои хӯрдани хӯроки нисфирӯзӣ ва 13 % кӯдакон мақсади ба мактаб рафтанишонро дуруст муайян накардаанд.

Ба саволи «Мактаб чист?» бачаҳо чунин ҷавоб доданд : мактаб ҷоест, ки ба онҳо хондан ва навистанро ёд медиҳанд. 98 % бачаҳо ба мактаб ҳамчун макони дарسخониву омӯختан баҳо дода, дар бораи дигар вазифаҳои мактаб тасаввурот надоранд ва ҳатто 2 нафар кӯдакон ба мактаб барои хурдани хӯроки нисфирӯзи мераванд¹. Ба саволи « ба талаба барои мактабравӣ чӣ лозим аст?» ҷавобҳои пурра буд, онҳо қариб ҳамаи маводҳои таълимиро номбар карда тавонистанд. Ба ақидаи Мачидова Б.С. яке аз шартҳои муҳими тайёрии кӯдак ба мактаб ин ташаккул додани тасаввуроти кӯдакон дар бораи мактаб ва фаъолияти таълими мебошад. Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки тасаввуроти кӯдакон дар бораи

¹ (Мачидова Б. Ташаккулёбии тасаввуротҳои кӯдакони 5-7 сола доир ба мактаб. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. №3, Душанбе, 2003, с. 120)

«Дарс чист?», «Дар дарс бо чӣ кор машғул мешаванд?», «Вазифаи хонагӣ чист?», «Чаро вазифаи хонагиро тайёр мекунад?» маҳдуд буда, танҳо як чанд нафар қайд карданд, ки дар дарс ба хондан ва навистан машғул мешаванд. Ҳар қадаре, ки волидон ва аъзоёни калонсоли оила кӯшиш накунад ҳам, таълим дар оила дар шакли машғулият (ба монанди кӯдакистон) бо истифодаи усулу роҳҳои махсуси омӯзиш, пайдарпай ва риояи речаи муайяни рӯз суръат намегирад. Чунки тайёрии бача ба мактаб аз кӯдак ташаккули тасаввуротиҳои муайяно дар бораи мактабу фаъолияти таълимӣ талаб мекунад.

Тадқиқотҳои А.В.Леонтев ва шогирдони вай нишон доданд, ки фаъолияти доништангирии кӯдакон ва омодагии онҳо ба мактаб дар фаъолияти ҳаррӯза, дар бозӣ, меҳнат, муносибат бо ҳамсолон ва дар рафти ҳамкорӣ бо калонсолон суръат мегирад. Калонсолон фаъолияти доништангирии кӯдаконро роҳбари намуда диққату диққатнокӣ ва мушоҳидакорию ба онҳо меомӯзонанд. Майли доништангирии олами ихотакарда ба ақидаи А.В.Запорожес ва А.Н.Голубова қобилияти зехнии кӯдаконро ташаккул дода, ҳисси кунҷқобии онҳоро барои дониста гирифтани паҳлуҳои ғуноғуни масъала «Чаро?», «Барои чи?» бедор мекунад.

Барои он ки бача амали навистанро иҷро кунад, ба калонсолон зарур аст, ки ҳаракати хурди ангушти дасти ўро инкишоф диҳанд, ки он дар рафти фаъолиятҳои сермахсул (расмкашӣ, гулмонӣ, суробсозӣ, меҳнати дастӣ) ба амал меояд. Калонсолони оила бояд ҳангоми иҷрои ин амалҳо ба бача тарзи бо қалам, мӯъкалам, қайчӣ, сӯзану ришта ва маводҳои табиӣ муносибат карданро ёд диҳанд.

Тайёри ба амали навистан ин маъноӣ дар давраи омодагӣ ба мактаб бо кӯдак машқ кардани тарзи нависти ҳарфҳои алифборо надорад. Мушакҳои хурди ангушти дасти кӯдакон ҳоло пурра инкишоф наёфтааст. Танҳо дар синни 11-12 солагӣ мустақкам шуда, ба навистан ва иҷрои дигар амалҳои нозук омода мешавад. Баъдан, на ҳамаи волидон тарзи дурусти навиштани элементҳои ҳарфҳоро медонанд. Онҳо ҳамон тарзе, ки худашон метавонанд, ба кӯдак нишон медиҳанд. Дар ин давраи синнусолӣ дар кӯдакон хоҳири ҳаракати инкишоф меёбад. Дар натиҷаи як чанд маротиба навистан ҳамон тарзи навистани элементҳои ҳарфҳоро ба хоҳири мегиранд. Ҳангоми дар мактаб омӯзонидани тарзи навистани

элементи ҳарфҳо хонанда ба он диққат намедихад. Ӯ ҳамон элементи ҳарфҳоро менависад, ки ба хотир гирифта буд. Ин ба муаллими синфи якӯм душвориро ба вучуд меорад. Барои он ки кӯдак минбаъд дар мактаб аз ӯҳдаи дуруст ва хушсифат навиستانی ҳарфҳо, калимаҳо баромада тавонад, падару модарон барои кӯдак шароитҳои зарурӣ: бо қоғазу қаламҳои ранга, мӯъқалам, фломастер, албом, пластилин, қоғазҳои рангаю қайҷии нугаш кунд ва ғайраҳо таъмин намоянд. Ҳамроҳи кӯдак машғулиятҳои гулмонию суробсозӣ ва расмкашию тартибдиҳиро гузаронида, иҷрои ин амалҳоро ба онҳо ёд диҳанд. Дар инкишофи мушакҳои ангушти хурди дасти кӯдакон бо маводҳои табиӣ: рег, хок, лой, симу чӯб, кор кардани кӯдакон аҳамияти калон дорад. Амалҳои худхизматрасонӣ ба монандӣ, гузаронидани тугмаи либос, гузаронидан ва бастанӣ банди пойафзол, ба ресмон гузаронидани мӯҳраҳо ва ғайраҳо низ ба инкишофи мушакҳои хурди ангушти дасти кӯдакон мусоидат мекунад.

Малакаи хонданро не, балки тарзи дуруст шунидан ва талаффуз кардани овозҳои алифбо ба кӯдакон ёд додан лозим аст. Ҳангоми сайругашт калонсол диққати кӯдакро ба овози нақлиётҳо, паррандаю ҳайвонҳо, ҳодисаҳои табиат (вазидани шамол, садои раъдубарқ, ҷоришавии об дар ҷӯйбору дарё ва ғайра) ҷалб намуда, аз кӯдак хошиш кунанд, ки ба ин овозҳо диққат дода, тақлид кунад. Ашёҳоро номбар карда ҷои овозҳоро дар калима муайян намояд. Бо овозҳои алифбо кадом калимаҳоро медонад, гӯяд ва ғайраҳо. Чунин тарзи муносибат ва ҳамкориҳои калонсолон имконият медиҳад, ки кӯдак мушоҳидакор шавад, диққату диққатнокиашро инкишоф диҳад. Захираи луғавиаш бой мегардад, тарзи пайдарпай ифода кардани фикрашро ёд мегирад. Падару модарон ҳарчӣ бештар бо фарзандашон ҳамкорӣ карда, муоширати нутқӣ барқарор намоянд, одоби муоширатро ёд диҳанд. Аз муаллимони мактаб маслиҳатҳо гирифта, аз дастуру маводҳои методӣ, илмӣ чопшуда оиди тайёрии психологию педагогии бача ба мактаб истифода баранд. Барномаҳои барои бачаҳо омода сохтаи телевизионро тамошо карда, дар тайёр намудани вай масъулиятро ҳис кунанд.

Директори донишгоҳи психологияи синнусолии Россия Безрукина М ба падару модарон оид ба тайёрии бача ба мактаб як чанд маслиҳатҳо медиҳад, ки риояи он аз аҳамият холи нест:

1. Мактабхони ояндаро аввалан аз рафтани мактаб набояд тарсонем.

2. Боварии кӯдакро оид ба аҳамият ва ба «кори мактабӣ» машғул шудан ҳосил намоем.

3. Ба речаи мактабӣ омода кардани кӯдакро аз мобайни фасли тобистон сар карда, дар ҷараёни бозӣ ҳар гоҳ ҳарфҳоро ба хотир оварда ҳисоб карданро омӯзонем.

Оид ба моҳҳои аввали таълим, ки ҳам ба ҳуди кӯдак ва ҳам ба ҳамаи калонсолони оила меҳнат кардан лозим мешавад, Безрукина М як чанд маслиҳатҳои муфид медиҳад:

Маслиҳати якум : Аз ҳафтаҳои аввали таълим дар кӯдак масъалае ба миён меояд : ҳарфҳоро дуруст нависта наметавонад, рақамҳои дар як қатор ҷой намегиранд, вақто, ки ҳампартаи вай тезтар меҳонаду расмро беҳтар мекашад. Дар ин ҳолат дар кӯдак фикре пайдо мешавад: «Ман аз вай бадтар ҳастам». Аз ин рӯ, ба падару модарон лозим аст, ки ҳар як номади кӯдакро ба дил наздик нагиранд. Ин ҳодисаи муқаррарӣ буда, муносибати оромиро талаб мекунад. Барои ба ҳатогӣ роҳ додан ва аз худ накардан кӯдакро танбеҳ додан лозим нест. Вагарна дар ӯ ба хондан хоҳишаш гум мешавад ва ин хоҳишро баргاردонидан хело душвор аст.

* Маслиҳати дуюм: Дар моҳи аввали таълим хело хуб мешуд ки модар ба истироҳати меҳнатӣ баромада, то мутобиқшавии фарзандаш ба мактаб ёро назорат кунад, кӯмак расонад, бо хӯрокҳои серғизо таъмин намояд, ҳамроҳ ба сайругашт баромада, ба варзиш машғул шаванд ва барвақт хоб равад.

Маслиҳати сеюм: Иҷрои супоришҳои додаи муаллимро тамоми рӯз кашол додан лозим нест. 30 дақиқа кифоя аст ва баъди 15 дақиқа танаффус кардан тавсия карда мешавад.

Маслиҳати чорум: Кӯдакон ба бозӣ нисбат ба кор бештар маъроқдоранд. Хеле хуб мешуд, ки ҳалли баъзе супоришҳоро дар шакли бозӣ ташкил кунанд. Масалан, модар ба кӯдак мурочиат карда, аз ӯ мепурсад, ки «Ҳангоми ҳаракати қатора як нафар машинист ва чор нафар мусофирон савор шуданд. Ҳамагӣ чанд нафар ба қатора савор шуданд?»

Маслиҳати панҷум: Барои иҷрои вазифаи ҳонагӣ ба кӯдак шароитҳои мусоидро, аз қабилӣ интиҳоби мизу курсиҳои мувофиқ, онҳоро тавре гузоред, ки равшани ба рӯи он афтад. Дар болои миз

маводҳои гуногуни рангаи зиёдеро ба монанди : қаламҳои ранга, мўъкалам, фломастер, қаламтозакунак, пластилин, қоғазҳои ранга, кайчӣ ва ғайраро гузоред, то ки ба ҷашми кӯдак хурсанди бахшида, дасташ беихтиёр ба тарафи онҳо дароз шавад.

Барои муайян намудани дараҷаи инкишофи ҷисмонӣ ва психикии кӯдакони давраи омодагӣ ба мактаб, падару модар метавонанд аз методи тестҳои зерин истифода баранд.

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ ИНКИШОФИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ КӢДАК

1. Кӯдак ба мафҳумҳои ҷап ва рост, хурду калон сарфаҳм меравад?
2. Кӯдак ашӯҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо карда метавонад: кадом ашӯҳо хусусияти ғеландагӣ доранд ва кадоме аз онҳо надоранд?
3. Кӯдак се супоришро ба хотир гирифта, онро иҷро карда метавонад ё не?
4. Кӯдакро ҳамроҳи худ ба бозор, мағоза, почта, китобхона бурдаед?
5. Кӯдаки Шумо ба кадом ҷизҳо бештар ҳавас дорад, Шумо медонед?
6. Кӯдак ашӯҳои ихотакардари номбар карда метавонад?
7. Ба саволҳои Шумо кӯдак бо осонӣ ҷавоб дода метавонад?
8. Кӯдак тарзи истифода бурдани ашӯҳо: ҷангтозакунак, яхдон, миз, мошинаи дарздӯзӣ, мошинаи ҷомашуиро медонад?
9. Мавқеи ҷойгиршавии ашӯҳоро дуруст муайян карда метавонад: дар болои миз, дар болои курсӣ, дар рӯи фарш, дар девор ва ғайра.
10. Кӯдак ҳодисаҳои бо ӯ рух додари нақл карда метавонад?
11. Талаффузи калимаҳои ӯ дуруст аст?
12. Нутқи грамматикӣ кӯдак ҷӣ гуна инкишоф ёфтааст?
13. Кӯдак дар гуфтугӯи умумӣ иштирок карда фикрашро пайдарпай ифода карда метавонад?

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ ЭМОТСИЯИ КӢДАК

1. Кӯдак дар хона ва дар байни рафиқонаш хурсандии худро ифода карда метавонад?

2. Кӯдак ҳудро ҳамчун шахс тасаввур карда, аз ӯҳдаи иҷро қорҳо баромада метавонад?
3. Кӯдаки Шумо ба реҷа ва шароити нав бо осони мутобиқ шуда метавонад?
4. Қорро мустақилона иҷро карда бо кӯдакони дигар мусобиқа карда метавонад?

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН ҚАРДАНИ МУОШИРАТИ КӢДАК

1. Ба бозии кӯдакони дигар ҳамроҳ шуда, ақидаи онҳоро дастгир карда метавонад?
2. Дар вазъияти зарурӣ навбатро риоя мекунад?
3. Гапи дигаронро набурида, гӯш карда метавонад?

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН ҚАРДАНИ ИНКИШОФИ ҚИСМОНИИ КӢДАК

1. Узвҳои шунавой ва биноиаш солим аст?
2. Дар муддати муайян ором нишаста метавонад?
3. Дар кӯдак малақаҳои аз ҳаво доштани тӯб, аз зинапоя фаромадан, ба зинапоя баромадан, қаҳидан ташаккул ёфтааст?
4. Инкишофи қисмонии кӯдак ба синну соли вай мувофиқ аст ё не?
5. Вазъи саломатии бача ҷӣ гуна аст?

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН ҚАРДАНИ ИДРОКИ БИНОЙ ВА ХОТИРИ БИНОЙ

1. Хусусияти монандӣ ва фарқкунандаи ашёҳоро муайян карда метавонад.
- Масалан, ёфтани расмҳои ба ҳам монанд.
2. Кӯдак ҳарфҳои ва калимаҳои кӯтоҳро фарқ карда метавонад: б,п,нон,ош.
 3. Кӯдак метавонад, ки расми набударо аз байни расмҳои муайян кунад: се расмро дар аввал нишон медиҳем ва баъд яке аз онҳоро мегирем.
 4. Номӣ худ, 6-8 ашёи дар ҳаёти ҳаррӯзааш дидаро номбар карда метавонад?
 5. Расмҳоро пайдарпай гузошта метавонад?

6. Ҳичоҳоро аз рост ба чап ва баръакс хонда метавонад : бо-об, ди-ид, аз-за.

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН КАРДАНИ ДАРАҶАИ ҚОБИЛИЯТИ ШУНАВОЙ

1. Кӯдак калимаҳои шунидаашро дуруст дарк карда, талаффуз карда метавонад: боғ, роғ, зоғ.
2. Аз паси калонсолон калима ва ё ададҳоро такрор карда метавонад?
3. Мазмуни асосии ҳодисаи дидаашро аз нав нақл карда метавонад?

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН КАРДАНИ МУНОСИБАТИ КӮДАК БА КИТОБ

1. Дар кӯдак хоҳиши мустақилона тамошо кардани китоб мушоҳида мешавад?
2. Ҳангоми бо овози баланд хондани ҳикоя ва ё афсонаи кӯдак бо диққати зоҳир мекунад?
3. Мазмуни калимаҳои барояш навро аз калонсолон мепурсад?

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН КАРДАНИ ТАЙЁРИИ УМУМӢ ВА ПСИХОЛОГИИ КӮДАК

1. Бо ёрии калима фикрашро ифода карда метавонад?
2. Ба мазмуни чизҳои хондаи Шумо сарфаҳм меравад?
3. Номи худро равшан талаффуз карда метавонад?
4. Суроға ва рақами телефони хона ва кӯдакистонро медонад?
5. Бо қалам ба рӯи қоғаз нависта метавонад?
6. Аз ранг, пластилин, қаламҳои ранга, фломастер истифода бурда метавонад?
7. Бо қайчии нӯғаш кунд қоғазро дуруст бурида метавонад?
8. Супориши Шуморо гӯш карда, иҷро намуда метавонад?
9. Ҳангоми бо дигарон сӯҳбат кардан, бодикқати зоҳир мекунад?
10. Диққаташро дар муддати даҳ дақиқа ба супориши дода раво на карда метавонад?
11. Ҳангоми бо овози баланд хондан ва нақл кардани калонсолон хурсандӣ зоҳир мекунад?
12. Ба ашёҳое, ки ўро ихота мекунанд, мароқ зоҳир мекунад?
13. Бо кӯдакони дигар созиш карда метавонад?

ТЕСТ БАРОИ МУАЙЯН КАРДАНИ МУНОСИБАТИ БАЙНИҲАМИИ ВОЛИДОН БО КӮДАК, НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАЙЁРИИ КӮДАК БА ТАЪЛИМ

1. Фарзандатон ба Шумо маъкул аст?
2. Гапҳои фарзандатонро то охир гӯш мекунед?
3. Нуқсони нутқи кӯдакатонро ислоҳ мекунед?
4. Кӯшиш мекунед, ки кӯдак гапҳои гуфтаашро эҳсос кунад?
5. Фарзандатонро таъриф карда ба оғӯш мегиред?
6. Ба хурсандии ӯ ҳамроҳ шуда, Шумо ҳам механдед?
7. Барои хондани афсона, ҳикоя ва сӯҳбат бо кӯдак вақт ҷудо мекунед?
8. Бо кӯдак чӣ гуна бозихоро бозӣ мекунед?
9. Ҳавасҳои кӯдакро дастгири мекунед?
10. Кӯдаки Шумо китобҳои шахсӣ дорад?
11. Дар хона гӯшае барои ӯ ҷудо карда шудааст?
12. Шумо кӯшиш мекунед, ки ба кӯдак дар хондани маҷалла, рӯзнома, китоб намуна бошед?
13. Бо кӯдак ва аҳли оила воқеаҳои дидаю шунидаатонро муҳокима мекунед?
14. Шумо пеш аз ба савол ҷавоб додани кӯдак, кӯшиш мекунед, ки ба ҷои ӯ ҷавоб диҳед?
15. Якҷоя бо кӯдак барномаҳои телевизионро тамошо мекунед?
16. Оид ба мазмуни барномаҳои телевизион ба кӯдак савол ме диҳед?
17. Тамошои барномаи телевизионро барои кӯдак маҳдуд мекунед?
18. Дар Шумо кӯшиши бо кӯдак ба сайругашт рафтан ҳаст?
19. Рӯзҳои истироҳатиҳо бо кӯдак мегузаронед?
20. Бештар ба кӯҷо рафтанро бо кӯдак меписандед? (боғи ҳайвонот, осорхона, театр, кино).

АДАБИЁТ

1. Архипова И.А. Подготовка ребенка к школе. Екатеринбург, 2004
2. Барномаи давллатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010» Душанбе, 2005
3. Бурье Р.С., Година Г.Н. Учителю детей трудиться. М. Просвещение, 1983
4. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. М., 1968
5. Возрастная и педагогическая психология /Под. ред. А.В.Петровского/, М. Просвещение, 1979
6. Венгер Л. Л.Выготский и детская психология. Журнал Дошкольное воспитание, № 9, 1986, стр.33-35
7. Венгер Л. Мухина В.С. Психология. М. Просвещение, 1983
8. Выготский Л.С. Мышление и речь. М. Просвещение, 1982
9. Вопросы детской и педагогической психологии на ХУІІІ международном конгрессе психологов. М. Просвещение, 1969.
10. Гуткина А.И. Психологическая готовленность к школе. Питер, 2006
11. Дьяченко О.М., Кириллова А.И. О некоторых особенностях развития воображения у детей дошкольного возраста. Журнал Вопросы психологии № 2, 1980
12. Дучина О.В., Коновалова И.О. Скоро в школу. Журнал Ребенок в детском саду № 5, 2005, стр.35, 65, 70.
13. Новикова Г. Психолого-педагогическая подготовка к школе. Журнал Дошкольное воспитание № 8, 2005, стр.95-100
14. Интеллектуальное развитие и воспитание дошкольников /Под.ред. Г.Л.Нисканен/, М. 2002г.
15. Инкишофи нутки кӯдакони синни томактабӣ. Душанбе, 1977
16. Кравцов Г.Г., Кравцова Е.Е. Шестилетний ребенок. Психологическая готовленность к школе. Серия Педагогика и психология. М. Знания 1987, № 5
17. Люблинская А.А. Детская психология, М. Просвещение, 1971.
18. Мухина В.С. Детская психология, М. Просвещение, 1985
19. Мустафокулов Т, Нарзуллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. Кӯлоб, 1993
20. Нарзуллоева М. Баъзе хусусиятҳои инкишофи психологии бачагони синни томактабӣ. Душанбе, 1995

21. Нарзуллоева М. Давлатова Н. Бозиҳои миллии тоҷикӣ дар бӯғчаи бачагон, Кӯлоб, 1993
22. Нарзуллоева М. Нақши падару модар дар ташаккули характери кӯдакон. Дар китоби «Ҷиҳати пешгирии хушунат : таҳлили вазъият, таҷрибаи қор, роҳҳои ҳалли масъала» Душанбе, 2005
23. Нарзуллоева М., Ғуломова Н. Шинос намудани кӯдакони синни томактабӣ бо ғаслҳои сол. Душанбе, 2006.
24. Оила ва кӯдакистон : ҷӣ тавр кӯдакро ба мактаб омода намуд. Маҷмуи мақолаҳо. Душанбе, 2006
25. Проблемы развития раннего детства в Республике Таджикистан. Душанбе, 2006
26. Подготовка детей к школе в СССР и ЧССР. М-Братислава 1989
27. Развитие восприятия в раннем и дошкольном детстве /Под. ред. Запорожца А.В., Лисиной М.И. \ М. Просвещение, 1966
28. Тихеева Е.И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста), М. Просвещение, 1981
29. Эльконин Д.Б. Детская психология. М. Учпедгиз, 1960
30. Сборник игр к «программе воспитания в детском саду» М. Просвещение, 1974. стр. 83, 107.
31. Котелевская В.В., Анисимова Т.Б. Дошкольная педагогика. Развитие речи и интеллекта в играх, тренингах, тестах. Феникс 2002.
32. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» Душанбе, 2004
33. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. М. 1983
34. Смирнова Е. Ребенок у экрана. Журнал Дошкольное воспитание, №7, 2002, стр. 112

МУНДАРИҶА

Пешгуфтор-----	3
Хусусиятҳои анатомӣ-физиологӣ ва психологӣ қудакони синни томақтабӣ-----	4
Инкишофи фаъолиятҳои маърифатӣ қудакони синни томақтабӣ-----	
Эҳсос, идроқ, диққат, хотир, тафаккур, нутқ, ҳаёл-----	6
Бозӣ фаъолияти асосӣ, пешбаранда ва инкишофдиҳанда қудакони синни томақтабӣ-----	37
Ташаккули маҳорат ва малақаҳои меҳнатӣ қудакони синни томақтабӣ---	43
Инкишофи ҳиссиёт, эмотсия ва иродаи қудакони синни томақтабӣ-----	55
Ташаккули шахсияти қудакони синни томақтабӣ-----	61
Тайёрии психологӣ-педагогӣ бача ба мактаб-----	65
Меъёрҳои асосии тайёрии психологӣ бача ба мактаб-----	77
Нақши оила дар тайёрии бача ба мактаб-----	87
Тестҳо барои муайян намудани инкишофи фаъолияти маърифатӣ қудакони синни томақтабӣ-----	98
Адабиётҳо-----	102

Ба матбаа 13.07..2007 с. супорида шуд.

Ба чопаш 16.07.2007 с. имзо шуд.

Адади нашр 100. Супориши № 84

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айни